

רפאל רכס

ביאור סוגיית "זה וזה גורם באיסורי חמץ"

- א. הקדמה
- ב. הצעת הסוגיה והשלכותיה
- ג. גישת הראשונים, בד"ן 'זה וזה גורם' באיסורי חמץ ועבודה זרה
- ד. שיטת ר' יוסף קארו בכסף משנה ובבית יוסף
- ה. שיטת הט"ז
- ו. שיטת הש"ך
- ז. שיטת המגן אברהם
- ח. סיכום להלכה
- נספח א' - שיטת המהרש"א בהבנת "שבח עצים" ו"גורם איסור"
- נספח ב' - שיטת ה"יד פשוטה" בהבנת הרמב"ם בסוגיה

א. הקדמה

דבר ידוע ופשוט לכל הוא, שאיסורי הנאה אינם אסורים רק באכילה, אלא גם כל הנאה היוצאת מהם תיאסר. ההנאות מאיסורים אלו אסורות לא רק כשהן יוצאות באופן ישיר ממקור האיסור, אלא גם כשההנאה היא עקיפה. לדוגמה, אסור ליהנות מהצל שעץ אשרה של עבודה זרה מטיל, להתחמם מהחום שאיסורי הנאה מפיקים או ליהנות מאורם. אולם, גם ההנאות העקיפות הללו אי אפשר לנתקן מאיסור ההנאה ולומר שהן עומדות בפני עצמן. מציאאותן של אותן הנאות תלויה בכל רגע ורגע במקור "איסור ההנאה" שממנו הם נובעות, ומיד עם הסתלקותו של אותו איסור תעלמנה גם הן. ברגע שלא יהיו עוד עצי האסור יעלמו גם צילם ואורם, והחום יפסיק להיווצר מאותם עצים.

אולם יתכן מצב נוסף, שבו ההנאה מ"איסורי הנאה" כן תהיה עצמאית ובלתי תלויה במקור האיסור. למשל, פת שנאפת על ידי איסורי הנאה, או גבינה שנתגבנה והועמדה על ידי איסורי הנאה, אך האיסור עצמו אינו מעורב בה. מאחר ו"איסורי הנאה" הם שגרמו לשינוי צורתם למשובחת יותר, הרי דברים אלו יהיו אסורים גם הם כאיסורי הנאה. זאת למרות, שכאן האיסור לא התערב בממשו בתוך ההיתר אלא רק השפיע עליו מבחוץ, ולאחר שפעל את פעולתו, הדברים שנוצרו ממנו אינם זקוקים לו עוד. גם אם ישליכו את מקור האיסור, הם ימשיכו להתקיים. הפת תמשיך להתקיים גם אחר שהעצים יכלו, והגבינה תמשיך להיות מגובנת גם כשישליכו את האיסור שגרם לה להיעמד. מצב שכזה נקרא "גורם". כאשר נשתבח דבר היתר על ידי "גורם" מאיסורי הנאה - הרי יאסר גם ההיתר בהנאה.

מה יהיה הדין כאשר בשבח הדבר יצטרפו גם גורם של איסור וגם גורם של היתר? מקרה כזה מכונה כמושג ההלכתי של "זה וזה גורם", שבו הכריעו הפוסקים על פי סוגיית הגמרא,

ש"זה וזה גורם מותר". על כן, בכל מקרה שבו יפעלו ביחד גורמי איסור וגורמי היתר ליצירתו של דבר חדש, יהיה דינו מותר. מקרה יוצא דופן בכלל זה, היא האבוקה היוצאת מבעירתם של עצי האיסור. כשאבוקה זו אופה פת או מבשלת תבשיל, אנו מסתכלים עליה כאילו **שבח עצי האיסור** נכנסו בגופם לתוך הפת או התבשיל, שגם אילו יצטרפו אליה גורמי היתר, יאסרו הפת או התבשיל בהנאה.

דין זה של "זה וזה גורם מותר" שהובא בגמרא, נידון ביחס לאיסורי הנאה של ערלה וכלאי הכרם בלבד. משום כך יש לברר מה יהיה הדין באיסורי תורה חמורים יותר, כחמץ בפסח או איסורי עבודה זרה. האם גם בהם יהיה הדין של זה וזה גורם מותר, או שמא בהם יהיה הדין אחר?

שאלה זו מתעוררת לא רק במקרה שנידון בראשונים, של פת שנאפתה על ידי שרפת חמץ עם עצי היתר, אלא גם בהרבה מקרים מצויים יותר. דיון זה מתעורר לדוגמא, בשאלה על דינו של החלב היוצא מפרות, כאשר אנו חוששים שהכניסו במזון שלהם חמץ. גבינות שנוצרו על ידי חומרים כימיים שיש בהם מרכיבים של חמץ. וכן, שמרים או אלוהול, שבתהליך ייצורם השתמשו באנזימים שמקורם מחמץ. ככול שהטכנולוגיה המדעית של עיבוד מוצרי מזון תלך ותפתח, כן ירבו המקרים בהם נדרש לדון לגבם בדין "זה וזה גורם".

סוגיה זו של "זה וזה גורם" נחשבת לסוגיה קשה ומורכבת, מכמה סיבות: כבר בהבנת מושגי היסוד הראשוניים ביותר בסוגיה ישנה מחלוקת, כמו מהו "גרם איסור" ומהו "שבח עצים". נוסף על כך, כל אחת מדעות הפוסקים שנביא, הסבה לשיטתה לא רק את מהלך הגמרא, אלא אף את כל דעות הראשונים הבסיסיות בסוגיה. לכן על מנת לפשט את המאמר לא נביא הרחבות בדיון או דעות נוספות על המהלך בגוף המאמר אלא רק כהערות. זאת כדי לאפשר קריאה רציפה של השתלשלות הסוגיה.

ב. הצעת הסוגיה והשלכותיה

הדיון בדין "זה וזה גורם" מופיעות שתי סוגיות מרכזיות בש"ס, בפסחים (כו, ב - כז, ב) ובעבודה זרה (מח, ב - מט, א). נתחיל בסוגיה בפסחים.

הסוגיה במסכת פסחים

הגמרא מביאה ברייתא שדנה בתנור שהסיקוהו בבעירת איסורי הנאה של ערלה או כלאיים.

תנו רבנן: תנור שהסיקו בקליפי ערלה או בקשין של כלאי הכרם, חדש (שעדיין לא נחסם באש) יותץ, ישן יוצן (יצטנן). אפה בו את הפת, **רבי** אומר: הפת אסורה, **וחכמים** אומרים: הפת מותרת. בישלה על גבי גחלים דברי הכל מותר. והא תניא: בין חדש, ובין ישן יוצן? לא קשיא, הא רבי, והא רבנן. אימור דשמעת ליה לרבי משום דיש שבח עצים בפת, זה וזה גורם מי שמעת ליה? אלא לא קשיא: הא רבי אליעזר, הא רבנן.

בבריתא זו ישנם שני חלקים, רישא וסיפא.

הרישא דנה בדין **התנור**, "תנור שהסיקו בקליפי ערלה או בקשין של כלאי הכרם", ובה אין מחלוקת אלא מובאת דעה יחידה "חדש יותץ, ישן יוצץ". תנור חדש, הוא תנור שלא נסתיימה עשייתו ועדיין לא חסמו אותו בחום חזק אשר יחזקו ויגמור את עשייתו. תנור כזה, כשמבעירו בעצי איסורי הנאה הרי הוא נגמר על ידם ונאסר גם הוא באיסור הנאה, ואין לו תקנה אלא שינתצוהו. אולם אם התנור ישן וכבר נחסם ונגמרה עשייתו בהיתר, אין בעירת עצי האיסור מועילה לתנור עצמו ומשנה בו כלום, אלא רק שבחום זה אסור לאפות, ועל כן די לצננו.

בסיפא דנה הברייתא לגבי דינה של **הפת** שנאפתה בחום עצי האיסור, בזמן בו עצי האיסור עדיין היו בעין ואבוקת עצי האיסור עצמה היא זו שאפתה את הפת. על כן, כוונת הברייתא באומרה "אפה בו את הפת", היא ל"בו", באותו ההיסק של איסורי ההנאה (כך מסביר רש"י). בדין זה מופיעה מחלוקת, "רבי אומר: הפת אסורה, וחכמים אומרים הפת מותרת". מחלוקתם של רבי וחכמים היא האם ב"אבוקה כנגדו" שייך לומר שיש "שבח עצים בפת" ואנו רואים כאילו האיסור שבאותם העצים נכנס בפת, או לא. "רבי סבר הואיל ואבוקה כנגדו יש שבח עצים ואיסור גמור בה (בתוך הפת)" (רש"י ד"ה אימור), ואילו "רבנן סברי אין שבח עצים בפת אף על פי שהאבוקה כנגדו, דשלהבת אינה באה מן העצים אלא מחמת משהו הנשרף, ואם כן היא כמו גחלת דאין האיסור בעין, וכן פירש רש"י" (תוס' ד"ה חדש). ניתן לומר, שמחלוקתם של רבי וחכמים היא, בעצם, איך להתייחס אל אותה השלהבת היוצאת מעצי האיסור. האם השלהבת יוצאת מעצי האיסור בעודם בעין, שהרי מעצים שרופים שאינם בעין לא תצא עוד אש. רק לאחר שיוצאת השלהבת מאותו חלק העץ שבעין, נעשה אותו העץ לגחלים - כדעה זו סובר רבי, ולכן הוא אוסר את הפת משום "שבח עצי האיסור בפת". לעומתו רואים חכמים את השלהבת כנובעת מהעץ הנשרף בשלב בו הוא כבר מתכלה ואינו בעין, שהלא האבוקה יוצאת מהחלק בעץ שאבוקת הבעירה כבר נתפסה בו ושרפה אותו. על כן לדעת חכמים אי אפשר להתייחס אל האבוקה כשבח עצים בפת.

מקשה הגמרא על הרישא של הברייתא מברייתא אחרת: "והא תניא: בין חדש, ובין ישן יוצץ?" ולא הצריכו נתיצה באף תנור, גם לא בתנור חדש, ולא כפי שחילק התנא של הברייתא אצלנו, "חדש יותץ, ישן יוצץ"?

משיבה הגמרא "לא קשיא, הא רבי והא רבנן". כפי שרבי החמיר בסיפא בדין הפת כך החמיר בדין של התנור, והוא בעל המימרא ברישא "חדש יותץ". לעומת זאת, הברייתא המתירה גם תנור ישן היא דעת חכמים בברייתא.

הגמרא דוחה את התרוץ "אימור דשמעת ליה לרבי משום דיש שבח עצים בפת, זה וזה גורם מי שמעת ליה?". אין קשר בין שני הדינים הללו. ברישא לגבי התנור הדיון הוא בדין "זה וזה גורם" ואילו בסיפא המחלוקת בדין "שבח עצים בפת", והם אינם תלויים זה בזה. יתכן שרבי מחמיר בדין הפת ואוסר משום "שבח עצים" ואילו בדין זה וזה גורם הוא דווקא מתיר. מיישבת הגמרא את הסתירה אחרת "אלא לא קשיא: הא רבי אליעזר, הא רבנן".

"הי רבי אליעזר?", היכן מצאנו שרבי אליעזר סבר ש"דבר שאיסור והיתר גרמו לו שיבא אסור בהנאה" (רש"י ד"ה 'הא'). הגמרא מציעה כמה אפשרויות ודוחה אותם, ובסוף מסיקה:

אלא: רבי אליעזר דעצי אשירה. דתנן: נטל הימנה עצים אסורין בהנאה, הסיק בהן את התנור, חדש יותץ, ישן יוצן. אפה בו את הפת אסורין בהנאה. נתערבה באחרות ואחרות באחרות כולן אסורין בהנאה. רבי אליעזר אומר: יוליד הנאה לים המלח. אמרו לו: אין פדיון לעבודה זרה.

במשנה שהביאה הגמרא (מעבודה זרה ג, ט) ישנה מחלוקת בין ת"ק לרבי אליעזר האם ניתן להתיר איסור עבודה זרה¹ שנתערב על ידי שמשליך את הנאת האיסור לים המלח². מהמשנה הזו "מכל מקום שמעינן ליה, כל כמה דלא ממטי הנאה לים המלח, מודה הוא (רבי אליעזר) לת"ק בין אחדש יותץ בין אישן יוצן בין אאיסור פת, אלמא כיון דקתני חדש יותץ אית ליה זה וזה גורם" (רש"י ד"ה יוליד). לכן מסתבר שרבי אליעזר שסבר שזה וזה גורם אסור, הוא גם זה שאמר ברישא של הברייתא בדין התנור "חדש יותץ ישן יוצן"³.

1. כתבתי בסתם, שלרבי אליעזר ניתן להתיר איסור עבודה זרה ע"י שמוליך הנאתו לים המלח, ולא הרחבתי. אך כדי לדייק יש להעיר, שהדבר נתון במחלוקת ראשונים, האם רבי אליעזר, שנפסקה הלכה כמותו, אמר את היתרו ש"יוליד הנאה לים המלח", רק בעבודה זרה או שמא גם בשאר איסורים. לדעת הרשב"ם (מובא בראשונים) וכמוהו סבר גם הרמב"ם (בחי' על ע"ז מט, ב ד"ה ר' אליעזר) היתרו של רבי אליעזר הוא גם בשאר איסורים ואת הע"ז הביא רק לרבותא, כפי שכתוב בהריטב"א (ע"ז שם) "ונראין דברי האמוראים, דלרבותא נקטה רבי אליעזר, דאיסורי ע"ז אע"פ שכתוב בה והייתה חרם ואין לה פידיון, וכל שכן שהוא אומר כן בערלה ובכלאי הכרם ושאר איסורי הנאה של תורה". לעומתם התוספות (זבחים עב, ב ד"ה כולן, יבמות פא, ב ד"ה כולן), ר"ש משאנץ (ערלה פרק ג משנה ו ד"ה כולן ידלקו), בעל המאור (פסחים ו, ב בדפי הרי"ף), הרא"ש (ע"ז פרק ג, אות ז) והרי"ן (ע"ז כב, ב בדפי הרי"ף סוד"ה ר' אליעזר) סוברים שהיתרו של רבי אליעזר "יוליד הנאה לים המלח" נאמר רק על ע"ז ולא בשאר איסורים. מביא לכך התוס' (זבחים שם) שתי סיבות, "ונראה דרבי אליעזר פליג דווקא גבי עבודת כוכבים, לפי שתופסת דמיה (דהינו, דמי שוויה של הע"ז מקבלים גם הם את דיני איסור ע"ז), וכשמשליך הנאה לים המלח נראה כאילו מוליד האיסור, ... עוד יש לפרש דדוקא בתנור שהסיקו בעצי עבודת כוכבים... לפי שאין ממשות האיסור בעין", אלא רק שם העבודה זרה הוא זה שאסור בו.
2. בהבנת דברי רבי אליעזר "יוליד הנאה לים המלח" נחלקו המפרשים. לרש"י (כאן ד"ה יוליד, ובע"ז מט, א ד"ה אפה), לר"ן (ע"ז כב, א בדפי הרי"ף) ולמאירי (ע"ז שם) - כוונתו של רבי אליעזר היא שיוליך את שווי הנאת שבח עצי האיסור שבפת (גם כשאין שם אלא גרם איסור בלבד), ולדעתם, רבי אליעזר חולק על ת"ק גם ברישא ואומר את היתרו גם כאשר אפה בו את הפת ועדיין לא נתערבה באחרות, "שהרי היא עצמה (הפת) אינה אלא תערובת איסור" (ראה ר"ן שם בהרחבה). לעומתם, לדעת הרי"ף (שם), התוספות (ע"ז שם ד"ה יוליד) והרמב"ם (פיר"מ שם, ה"ל ע"ז ז, יג, ה"ל מאכלות אסורות טז, כט) סוברים שכוונתו של רבי אליעזר היא, שצריך להוליד לים המלח את דמי שווי כל הפת ולא רק את שבח האיסור שבה. ולדעתם רבי אליעזר חולק על ת"ק רק לגבי הסיפא כשנתערבה הפת באחרות.
3. מהבאת משנה זו עולה שאלה בפשט הגמרא. מדוע אם כן לא ענתה הגמרא שהרישא בברייתא "חדש יותץ ישן יוצן" היא דעת תנא קמא (דרי אליעזר)? ועוד, שחכמים מוזכרים במפורש במשנה בע"ז (מח, ב) כאלה שסוברים ש"זה וזה גורם" (להלן זו"ג) אסור, שאמר להם רבי יוסי "לדידכו דאמרתו זה וזה גורם אסור, אודו לי ...!" ה"אבני מלואים" (שו"ת ו ד"ה אמנם) מיישב קושיה זו לפי ההבנה שרבי אליעזר אמר את היתרו רק בע"ז. הוא מסביר את הגמרא ע"פ גישת הרי"ן (להלן עמ' 71) שזה וזה גורם מותר מצד ביטול של גרם האיסור חד בחד המעורבים זבי"ז. שהרי קשה, מדוע הביאה הגמרא ראייה מברייתא ב"עצי אשירה", הלא

הגמרא בהמשך דבריה מביאה את הברייתא בשם שמואל כשדעותיהם של רבי וחכמים הפוכות ממה שמופיע בסוגיתנו:

א"ר יוסף א"ר יהודה אמר שמואל: תנור שהסיקו בקליפי ערלה או בקשין של כלאי הכרם, חדש יותץ, ישן יוצן. אפה בו את הפת, רבי אומר: הפת מותר, וחכמים אומרים: הפת אסורה. והא תניא איפכה? שמואל איפכה תני, ואי בעית אימא: בעלמא קסבר שמואל הלכה כרבי מחבירו, ולא מחביריו, ובהא אפילו מחביריו. וסבר: אתנייה איפכה, כי היכי דניקום רבנן לאיסורא.

על שאלת הגמרא "והא תניא איפכה"? היא משיבה בשתי אפשרויות.

א. לשמואל אכן היתה גירסא הפוכה מבסוגיתנו.

ב. גם שמואל גרס כסוגיתנו, שרבי הוא זה שאסר ורבנן התירו. אלא שלשיטתו של שמואל "דאע"ג דהלכה כרבי מחבירו במקום יחיד, אין הלכה כמותו מחביריו, כלומר במקום רבים", חוץ מהמקרה אצלנו שבו ההלכה היא כרבי למרות שעל רבי חלוקים רבים - "חכמים". לכן חששו של שמואל היה, שאם ישאיר את המשנה כהוייתה ילכו אחר רבי להתיר גם במחלוקות אחרות עם רבים, על כן החליף שמואל בברייתא זו את דעותיהם של רבי וחכמים.

מכך ששמואל הפך את הדעות בסיפא הדנה בדין "שבח עצים בפת" ולא חשש לרישא של הברייתא שדין "זה וזה גורם" אסור, משמע שהוא סובר שאלו שתי מחלוקות שונות. ולא כפי שרצתה הגמרא בתחילה, בהוה אמינא, לומר שהמחלוקות ב"זה וזה גורם" ובישבח עצים" אלו מחלוקות שקשורות זו בזו, וכפי שרבי הוא זה שאסר בסיפא כן הוא גם זה שאסר ברישא. מעירים התוספות (ד"ה ובהא) בהקשר לכך, ששמואל שפסק כאן כרבי ששבח עצים אסור, הוא זה שפסק במסכת עבודה זרה (להלן מט, א) כר' יוסי, שזה וזה גורם מותר. הפוסקים פסקו להלכה בסוגיתנו כדעת שמואל, שזה וזה גורם מותר ושבח עצים אסור.

עבודה זרה אינה בטילה אפילו באלף, ויתכן, שמשום כך זה וזה גורם בה יהיה אסור, ומנין לנו זאת גם בקליפי ערלה הבטלים במאתיים? משום כך, אומר האבני מלואים, אכן לא ענתה הגמ' שהרישא בברייתא, בעצי ערלה "חדש יותץ ישן יוצן", היא דעת ת"ק בעצי אשירה, אלא דוקא ר' אליעזר שאצלו ניתן יהיה להשוות זו"ג בע"ז לשאר איסורים. זאת משום שר' אליעזר זה שאמר שבנתערבו "יוליך הנאה לים המלח". מסביר האבני מלואים, שניתן היה לשאול, מדוע לא אמר ר' אליעזר את דינו גם על תחילת המשנה שאם "היסיק בהן את התנור" יוליך הנאה לים המלח ולא יצטרך לנתץ את התנור? אלא ודאי שלדעת ר' אליעזר זה וזה גורם אינו נחשב כתערובת ולא יועיל להוליך שוויו לים המלח. משום כך גם הוא סובר שזה וזה גורם אסור, שהרי לא שייך בזו"ג דין ביטול, בין בע"ז בין בשאר איסורים.

אלא שתירוץ זה אינו מתיישב עם שיטת רש"י וסיעתו, שנראה שלדעתם, אין הכי נמי, ר' אליעזר חולק על ת"ק גם ברישא ביחס לדין התנור. לדעתו, גם כשי"היסיק בהן את התנור", רואים את האיסור וההיתר מעורבים זה בזה, כפי שאמר זאת בפת שאפאה ולא נתערבה באחרות (ראה הערה 2 ואת הר"ן שם). כך נראה גם מדברי רש"י אצלנו, שכתב "מ"מ שמעינן ליה כל כמה דלא ממטי הנאה לים המלח מודה הוא לת"ק בין אחדש יותץ בין אישן יוצן בין איסור בפת", משמע שאילו כן היה מוליכו לים המלח היה חולק על ת"ק גם בדין התנור החדש שיותץ. כמו כן עדיין קשה לתירוץ של האבני מלואים מהגמרא בע"ז לעיל, ששם משמע שגם ת"ק סובר שזה וזה גורם אסור? וכנראה משום כך רש"י (כאן ד"ה יוליך) הלך בדרך אחרת, פשוטה יותר. אין הכי נמי, "הוא הדין דמצי לאוקמא להא דחדש יותץ דלעיל כתנא קמא דר' אליעזר, אלא משום דלא ידעינן מנו, וניחא ליה למינקט ר' אליעזר, והוא ומחלוקתו קאמר".

הגמרא חוזרת אל סוף דברי הברייתא, ומבארת לאילו גחלים התכוונה הברייתא, שהפת הנאפית בהם מותרת למרות שהיא מאיסורי הנאה:

בישלה על גבי גחלים דברי הכל הפת מותרת. רב יהודה אמר שמואל, ורבי חייא בר אשי אמר רבי יוחנן; חד אמר: לא שנו אלא גחלים עוממות (כבויות רש"י), אבל גחלים לוחשות (גחלים בוערות, נראות כמתנועות ולוחשות זו לזו רש"י) אסורין. וחד אמר: אפילו גחלים לוחשות נמי מותרין. בשלמא למאן דאמר לוחשות אסורין (לרבי) משום דיש שבח עצים בפת. אלא למאן דאמר אפילו לוחשות מותרות פת דאסר, דיש שבח עצים בפת, לרבי היכי משכחת ליה? אמר רב פפא: כשאבוקה כנגדו (כנגד הפת).

ונפסקה ההלכה כמאן דאמר "אפילו גחלים לוחשות נמי מותרין".⁴

הסוגיה במסכת עבודה זרה

מקור נוסף חשוב העוסק בדיון זה הוא במסכת עבודה זרה דף מת, ב:

מתני': זורעין תחתיה (תחת עץ אשירה של ע"ז) ירקות בימות הגשמים אבל לא בימות החמה (שהצל יפה להן - רש"י), והחזירין (החזרת) לא בימות החמה ולא בימות הגשמים (שהצל יפה לחזרת לעולם - רש"י); ר' יוסי אומר: אף לא ירקות בימות הגשמים, מפני שהנביה נושרת עליהן (עליו נושרין בימות הגשמים מן האילן - רש"י) והוה להן לזבל. גמ': ...ר' יוסי לדבריהם דרבנן אמר להו: לדידי זה וזה גורם מותר, לדידכו דאמרינתו, זה וזה גורם אסור, אודו לי מיהת אף ירקות בימות הגשמים (שלשיטתכם אף הם יאסרו). ורבנן? כדאמר רב מרי בריה דרב כהנא (דמה שהשביחו בנבייה פגמו בצל - רש"י). אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כרבי יוסי.

משמעות המושגים "גרם איסור" ו"שבח עצים"

בברייתא מפסחים שהבאנו לעיל ראינו שני מושגים דיניים.

- א. "גורם איסור", אף שהוא גורם בלבד יש בכוחו לאסור. אולם אם יצטרף אליו גורם אחר של היתר, סברו רבי וחכמים ש"זה וזה גורם מותר", ולא יהיה אז בכוח אותו גורם לאסור.
- ב. "שבח עצים" היוצא מאבוקת עצי האיסור שכנגד הפת. בדינו של שבח העצים נפסק כרבי, שכוחו של איסור זה חזק יותר מ"גרם" איסור, וגם אילו יצרפו אליו גורמי היתר,

4. הרא"ש (פסחים פב, ב), אחר שמביא את מחלוקת הראשונים, פוסק "ועבדינן לחומרא" ומתיר רק בגחלים עוממות. כן הביא גם המאירי (פסחים כאן) בשם גדולי הראשונים. לעומתם, הר"ן (פסחים ו, ב בדפי הר"ן ד"ה תנור) סובר שמהמשך הסוגיה (כו, א) משמע שגם בגחלים לוחשות לדברי הכל אין איסור, ושכך סבר גם הר"ן, "ולפיכך הביאה סתם הרב אלפסי ז"ל". כן כותב המאירי (שם) "ומעתה מראין הדברים שאף בגחלים לוחשות מותר, וכן כתבו גדולי המפרשים". כך הכריעו להלכה גם הרמב"ם (הלי מאכלות אסורות טז, כד) והשלחן ערוך (או"ח קמב, ו) "כיון שנעשו גחלים הלך איסורן, אע"פ שהן בוערות".

הוא יאסור את הפת בהנאה⁵. מה יהיה הדין כאשר לשבח עצי האיסור יצטרף שבח עצי היתר המקביל לכוחו? בגמרא שראינו לא מופיעה התייחסות לכך. לכן לא נותר אלא רק להעמיד שתי סברות אפשריות בדבר (וכן ניתן אולי גם להסיק מלשונם של הפוסקים, ראה הערה):

א. יתכן שכל ההבדל בין "שבח עצים" ל"גרם איסור" הוא, שכוח איסורם של "שבח עצים" הוא חזק יותר מסתם "גורם" איסור. אולם אכן, אם מול שבח עצי איסור יעמוד שבח עצי היתר המקבילים לכוחם, אז גם בהם יהיה שייך לומר את דין "זה וזה גורם", והנאפה על ידם יהיה מותר.

ב. אפשרות אחרת היא, ששבח עצים אינו רק חמור מגרם איסור, אלא זהו סוג אחר לגמרי של איסור. לגבי איסור זה כלל לא שייך המושג של "זה וזה גורם", אלא רק ב"גרם" איסור בלבד. לפי זה, ייחודם של "שבח עצים" הוא שאיסורם אינו בטל בפני היתרים אחרים, וגם אם יצרפו אליהם שבח עצי היתר, עדיין יהיה בהם כדי לאסור⁶.

---

5. ישנה אפשרות הבנה אחרת, והיא דעתו של המהרש"א, הסובר שדינם של שבח העצים אינו חמור מגרם איסור, ולכן גם בעצי איסור וגרם היתר אמרינן "זה וזה גורם מותר". כדי לא לסבך יותר על המידה את מהלך המאמר, אביא את דעתו רק כנספח בסוף המאמר.

6. אמנם, בלשונם של חלק ממפרשי הגמרא והפוסקים אפשר לזהות אם הבינו כאחת משתי האפשרויות, אך גם בדבריהם הדבר לא נכתב במפורש.

אף שמדברי הר"ן על הש"ס אין הכרע בדבר, הרי בתשובותיו (סי' ע) נראה שסבר כאפשרות א' שהבאנו. הר"ן דוחה שם את הכיון לדמות את שבח העצים כאילו נתערב גוף האיסור בהיתר, שלא יהיה שייך אז להתיר משום זוז"ג. וכותב על כך: "ליתא, דכי אמרינן יש שבח עצים בפת, היינו לומר, דכיון ששבח עצים ניכר בפת שבא ע"י גורם איסור לבדו, אין להתיר הפת מטעם זוז"ג. דגורם של איסור ניכר וגורם של היתר אינו ניכר". אולם מה יהיה אילו גם הגורם של האיסור וגם של ההיתר יהיו ניכרים? מדבריו משתמע שאז שבח עצי האיסור ושבח עצי ההיתר יהיו מותרים. גם בריטב"א נראה כאפשרות א', שכתב (בפסחים כו, ב ד"ה והתניא): "ואע"ג דתנור ועצים חשיבי ב' גורמים, מ"מ גורם העצים שבהן הפת נאפת ניכר יותר, ונראה יותר לעין שבו, ולפיכך התירו חדש ע"י שיוצן כיון שנאפית ע"י עצים דהיתרא". מדבריו משתמע שגם "שבח עצים" וגם גרם התנור נמצאים על אותו מישור ושניהם שייכים למושג של זוז"ג. כל הסיבה ששבח עצי איסור אוסר גם כשהצטרף אליו גורם היתר, היא משום שהוא "ניכר יותר, ונראה יותר לעין שבו" מאשר בגורם התנור. במקרה כזה השיווין בין הגורמים הופך, וכוחו של שבח העצים גובר ואוסר את הפת. אכן, מאותה הסיבה, אם מול שבח עצי האיסור יעמדו שבח עצי היתר, יחזרו כוחותיהם להיות שקולים והפת תהיה מותרת משום זוז"ג. יתכן שגם מלשון המאירי ניתן להבין כך. משום, שבתחילת דבריו (שם ד"ה כל שהוא) מגדיר המאירי הגדרה כוללת המתאימה גם לגבי שבח עצים: "כל שהוא נעזר בעשייתו, או נשתבח בדבר שהוא איסור הנאה, ודבר היתר עוזר למציאות אותו דבר או להשבתו, הואיל ויש כאן גורם של היתר - מותר". לאחר מכן הוא כותב על תנור חדש שנגמר באיסור והוסק בעצי היתר "נמצאת פת זו אפוייה בהיסק של היתר עם סיוע היסק של איסור, ונמצא זוז"ג ומותר... וכן, שגורם ההיתר (העצים) עיקר עד שהאיסור הוא כמעט כמי שאינו". גם כאן הסיבה לאסור היא לא מפני שאלה איסורים שונים, אלא משום שכוחם של "שבח העצים" חזק יותר מהגורם. גם הקרני ראם (על המהרש"א כ"ז סק"ג) כותב בסגנון דומה "אי נימא דכל שהאפר אסור יש שבח עצים, א"כ לא מצינן תנור ישן להתירו בזוז"ג דשבח עצים עיקר". בפני יהושע (שם ד"ה בין חדש) הדברים מופיעים בצורה מפורשת יותר. לדבריו בתנור ישן שלא הוצץ ישנה אפשרות שיהיה זוז"ג, "אפי' למ"ד דלוחשות אסורות (והגחלים יחשבו כ"אבוקה כנגדו)", אפילו הכא יש תקנה לעשות אבוקה כנגדו בעצי היתר וא"כ הו"ל זוז"ג". דהינו, כאשר לשבח העצים של

מה הוא אם כן, הרעיון העומד מאחורי החילוק בין גרס איסור לשבח עצי איסור, שבגרם איסור אם יצטרף אליו גרם היתר אחר נאמר "זה וזה גורם מותר", ואילו "שבח עצים" גם בהצטרפות גורם של היתר יהיה אסור?⁷

האיסור יצרפו עצי היתר הפת תהיה מותרת משום זו"ג. (ראה לעיל בסוף הערה 5 שגם רש"י הבין כאפשרות א').

לעומתם בחידושי רבנו דוד (שם ד"ה וצריכין) נראה דוקא כאפשרות ב' שהבאנו. לדעתו, שתי האפשרויות שהבאנו הם בעצם יסוד המחלוקת שבין רבי וחכמים אם יש "שבח עצים" בפת או לא. שלחכמים האומרים שאין שבח עצים בפת, זאת הסיבה שהפת מותרת, משום שגם "שבח עצים" שייך זו"ג ומותר. אולם מאחר ובכל זאת שבח עצים גורם יותר מגרם התנור, לא התירו זאת לכתחילה. "אבל למאי דאסיקנא דיש שבח עצים בפת, חזרנו לומר שאין העצים גורמין בפת, אלא רואין אותם כאלו הם ממש של אסור שנתערב בפת, מפני המעשה הגדול שניכר בפת בשביל העצים. והיני סבריה דרבי". שבח העצים אינו נחשב כגורם וסיוע, אלא כממשו של איסור שנתערב בפת, שאינו בטל חד בחד כבזו"ג.

המג"א (או"ח ס"י תמה ס"ק ה), נראה שהלך בכיוון האומרים ששבח עצים שייך לדין זו"ג. כפי שכתב, "אפילו היו מונחים עצים אחרים על האש והניח החמץ גם כן עליהם דה"ל זו"ג אפ"ה אסור". מסביר היד אפרים (שם) שהמג"א סבר שכל ההבדל בינו לבין הש"ך הוא רק כיצד להתייחס לזו"ג באיסורים מיוחדים כמו חמץ וע"ז. לדעת הש"ך כשנשרפים עצי היתר יחד עם איסורי חמץ או ע"ז, הוא זו"ג רגיל ומותר, ואילו לדעתו של המג"א אף שהם זו"ג, מ"מ באיסורי חמץ וע"ז הוא אסור. אולם היד אפרים עצמו אינו סובר כן ולדעתו, להלכה יסכים הש"ך כאן עם המג"א, לדבריו, הש"ך סובר דוקא כאפשרות ב', "דאין טעם הש"ך משום דגורם דאפיית הגחלים או חום התנור הוא ניכר טפי בפת מגורם דתנור, אלא טעמא משום דשבח עצים הניכר בפת הו"ל כמו הוא בעין בפת ולא מהני מה שיש כאן עוד גורם אחר, ואם כן אפי" הניח עצים דהיתר גם כן לא מהני כיון דשבח העצים של איסור הוא כמו בעין, מה מועיל מה ששבח העצים דהיתר הוא גם כן בעין". (ראה להלן שייתכן שגם הגר"א סובר כיד אפרים).

מחצית השקל (שם) סובר, שהדיון בו אנו מתלבטים הוא יסודה של מחלוקת בין הכסף משנה לש"ך (להלן בהמשך המאמר). שניהם בדעה אחת שדין זו"ג מותר, נכון גם באיסורי חמץ וע"ז, ובכל זאת דעותיהם הפוכות. לדעת הכסף משנה יש שבח עצים שייך דין זו"ג, ו"היכי דהוי זו"ג, אע"ג דיש שבח עצים בפת אסור". לכן אפילו בחמץ וע"ז שאפרם נחשב איסור בעין, אמרינן זו"ג מותר. לעומתו הש"ך סובר את ההפך "היכי דיש שבח עצים בפת, אע"ג דהוי זו"ג, מ"מ אסור ואפילו בשאר איסורים". על כן באיסורי חמץ וע"ז שגחליהם כ"שבח עצים", גם בלא אבוקה כנגדו יהיה אסור. יש להעיר, שאם נעיין בלשונו של הכסף משנה נוכח שגם את לשונו ניתן להבין בשתי הדרכים, שכתב: "דכיון שיש שבח עצים בפת, חמיר טובא ואפילו בזו"ג אסור".

א. מאחר ו"שבח עצים" הוא איסור אחר חמור יותר, לא שייך בו דין זה "ואפילו בזו"ג אסור".
 ב. כל יחודו של "שבח עצים" על פני גורם איסור הוא בכך שהוא "חמיר טובא" ממנו, וגם אם מצטרף אליו גורם היתר הוא ישאר אסור. אך אם יצטרפו אליו שבח עצים ש"חמור טובא" כמוהו, יהיה זה זו"ג ומותר. בביאור הלכה (שם ד"ה אסורים) פסק, "אכן, אם הסיק התנור בחמץ וגם בעצים (של היתר) ביחד ואח"כ אפה שם פת דהוי זה וזה גורם". גם את דבריו ניתן להבין בשתי הכיוונים. בפשוטו נראה, שהוא פוסק שאבוקת עצי איסור ועצי היתר הם זו"ג ומותר. אך אפשר להסביר גם הפוך, שלכן דייק בלשונו והוסיף "ואח"כ אפה". לא אפה מיד כשהסיק את התנור בהם בעוד האבוקה כנגדו, אלא רק "אח"כ" לאחר שהאש דעכה והגחלים עממו, ואפה את הפת בחום התנור שנשאר. רק אז היה זה זו"ג ומותר. אולם, בחיבורו במשנה ברורה הוא מביא כדברי הריטב"א דלעיל (משנ"ב ס"ק יב ושעה"צ ס"ק כ), ע"כ מסתבר שגם בבאור הלכה הלך בדרך זו, ולא הוסיף את הא"ח"כ, אלא רק כדי לתאר את המעשה שיהיה, שמיד אחר שהבעיר את החמץ והעצים בעוד האבוקה בוערת אפה בהם את הפת.

7. לגבי השאלה האם דיני "שבח עצים" זו"ג הם איסורי דאורייתא או דרבנן, מעיר ר' שמעון שקאפ בשערי ישר (שער ג פרק כה ד"ה ובעיקר), "ובעיקר הענין אם באיסורי הנאה אסור מן התורה כל דבר שהושבח בגרמתם או הוא איסור דרבנן, לא נתבאר בהדיא בדברי בראשונים ז"ל". אך עדיין יש מקום לחקור זאת

הר"ן (פסחים ז, א וע"ז כא, ב בדפי הרי"ף) העלה כיוון להבנת העניין, בהשוותו מושגים אלו לשאר דיני הביטול באיסורים, המוכרים לנו. כך הוא הסביר את הדין ש"אפה בו את הפת" אסור:

כלומר, בחדש שלא נתצו ובישן שלא צננו ואבוקה כנגדו הפת אסורה, משום דיש 'שבח עצים בפת' דהא הוא **כאילו האיסור מעורב בו**... דיש שבח עצים בפת, הילכך חמיר מזה וזה גורם לפי שהאיסור **ניכר** בהיתר".
(פסחים ז, א ד"ה ולענין)

בדברי הראשונים. התוס' (פסחים עה, א ד"ה וגרפו) מביא בשם ר"י, שמקשה, מדוע כשגרף מהתנור את כל האש ואפה בו- הפת מותרת, הלא החום שהיה אז בתנור לא בא אלא מאבוקת עצי האיסור, והחום הוא זה שאוסר את הפת כשאבוקה כנגדו? ומתוך, "ופי ר"י, דאפילו כשאבוקה כנגדו לא אסור אלא **מדרבנן**", ולכן כשגרפו את התנור לא חשו להקל. התוספות עצמו לא התרשם כך מהברייתא ומסיג על דבריו, "ולא משמע כן בשמעתין, וגם לא היה צריך לפלוגי אי יש שבח עצים בפת אי לא". גם הרא"ש נקט כדעת ר"י וכתב (חולין פרק א סי' ט) "או דלמא, בתנור דוקא ופת ובגד שתקונן ועשייתן נעשה ונגמר באיסורי הנאה **אמרו חכמים**". האבני מלואים (שו"ת ו' ד"ה איברא) נטה לכיון זה, והוסיף שאף הר"ן סבר שדיני "שבח עצים" וזו"ג הם מדרבנן. הר"ן מזכיר זאת כשהוא יוצא כנגד דברי הרשב"ם, בענין היתרו של ר' אליעזר, שפת שנאסרה משבח איסורי ע"ז, שיוליך את הנאתה לים המלח (ע"ז מט, א). לדעת הר"ן היתר זה אינו אלא רק באיסורי ע"ז. הוא מטעים את דבריו בכך, "דודאי ר"א לא שרי הכי אלא במה **שאינו גופו אסור מן התורה**... דאע"ג **דאכתי מתסרי מדרבנן**, כיון דע"כ תופסת דמיה... אבל בשאר אסורין אין לנו". אולם, המג"א (סי' תמה ס"ק ו) הביא להלכה דוקא את דעת התוספות שחלק על ר"י וסבר ששבח עצים אסור מדאורייתא. גם בשו"ת אבני נור (או"ח ח"ב סי' שס) סבר כדעת התוס'. אלא שהוא מבאר, שכל זה יהיה נכון דוקא כשאבוקה כנגדו, אבל "גורם" איסור שאינו משבח עצים- יהיה אסור רק מדרבנן, "דעכשו (אחר שכבר נגמרה האפייה) אינו נהנה מעצי האיסור אלא מן הפת של היתר". עוד מחדש האבני נור, שע"ז בדין זה תהיה מיוחדת. על פי הגמרא בע"ז (נד, ב) שנפסקה להלכה בשו"ע, הדורשת מהפסוק "והיית חרם כמוהו (דברים ז, כו)- כל שאתה מהיה ממנו הרי הוא כמוהו". לכן, "אם החליף בעלי חיים באלילים- נאסרו, אבל חליפי חליפין, כגון שהחליף בעלי חיים בחליפי אלילים מותרים" (שו"ע יו"ד קמב, ט). לפי עיקרון זה מסיק האבני נור, שכל שנגרם מאיסורי ע"ז איזה שבח, הרי הוא יהיה "כחליפין" שלו. אפילו שבח זה אינו "אבוקה כנגדו", כנחלים- איסורו יהיה מהתורה, משום "כל שאתה מהיה ממנו ה"ה כמוהו". אולם פת שנאפתה בתנור שנגמר מאיסורי ע"ז תהיה כלחיפי חליפין שאיסורה רק מדרבנן. לעומת דעתו של האבני מלואים בראשונים, בספר תבואות שור (סי' סקה) האריך להוכיח ההפך, ולדעתו הראשונים דוקא סברו שאיסורים אלו מדאורייתא. לדעתו, "מלשון הרמב"ם (ז, יט) שכתב 'הרי זה התיקון מהנאת משמשי אלילים...'- משמע דמדאורייתא קאסר לה, כמו שכתב בתחילת הפרק (הלכה ב) ד'נהנה ממשמשי אלילים לוקה שתיים'. וכן מלשון הרשב"א (חולין ח, א ד"ה ואסור לחתוך בה) שכתב שהרי הנאתו אסורה לו". מוסיף התבואות שור שגם הרא"ש והר"ן יודו שאם לא יפדה את הנאת הע"ז וישליכנה לים, אזי יעבור עליה מדאורייתא. בשערי יושר (שם) הציע לשלב בין שני הכוונות. לדבריו, פת שנאפתה משבח עצי איסור, אינה נאסרת מגוף איסור שהתערב בממשות גוף הפת, אלא סיבת איסורה היא בגלל **הנאת השבח** שנהיתה לו עקב צורתה החדשה. לכן, כאן אין צורך לבטל איזה **גוף** של איסור אלא רק את ההנאה **והרויח** שנגרם לו. משום כך, מן התורה די היה אם היה מוליך לאיבוד ערך השוה לשבח שנגרם לו, ובכך היה מבטל את כל סיבת האיסור. אלא, שחכמים החמירו עליו, ואסרו מדבריהם גם את גוף הדבר כך שלא תועיל לו הולכת הנאתו לים המלח. חוץ מע"ז, שגם כשאיסורה בגופה ממש יועיל לה הולכת שווי האיסור לים המלח. זאת משום שממילא היא "תופסת את דמיה", ואיסורה פוקע כשפודים אותה בערך ההנאה ומשליכים אותו לים המלח.

"שבח עצים" מוגדר כאשר התועלת שהופקה מעצי האיסור ניכרת בפת שנאפתה מחומם. אותה אבוקה היתה מול הפת והשפיעה עליה ישירות. השבח והתועלת שיצרה האבוקה ניכר לכל, שהרי כולם רואים שעיסת הבצק שהייתה קודם, הפכה לפת. במקרה כזה יחשב השבח כ"שבח העצים בפת", וכאילו האיסור עצמו מעורב בפת, על כן ננהג באותה הפת כבשאר דיני איסור והיתר. כפי שאיסור המעורב בהיתר וטעמו של האיסור ניכר בהיתר, אמרינן בו "טעם כעיקר" והאיסור אז אינו בטל אלא אוסר את חתיכת ההיתר כולה. כך נאמר גם אצלנו, מאחר ושבח עצי האיסור ניכר בפת, הרי כאילו עיקרו של האיסור נמצא בפת ולא נתחשב בהיתרים אחרים שמצטרפים עימם, אלא נאסר את הפת בהנאה, כל עוד שבח העצים ניכר בפת. מושג זה של "שבח עצים" נכון רק ב"אבוקה כנגדו", דהינו כשיש עדיין איסור בעין שנשרף, היוצר אבוקה של אש האוכלת אותו. אך כאשר האיסור כלה ואבוקת האש נגמרת, ולא נשאר מעצי האיסור אלא רק גחלים עוממות או אפילו לוחשות, הגחלים נחשבים ככלה איסור, ולא רואים את החום כבא ממקור של איסור אלא כדבר בעלמא שנשרף. כפי שכותב זאת הר"ן, "דיש שבח עצים בפת הלכך חמור מזה וזה גורם לפי שהאיסור ניכר בהיתר, והני מילי כשאבוקה כנגדו, אבל גבי גחלים, הפת מותרת דמקלי קלי איסורא" (ע"ז שם ד"ה נטל ממנה).
אולם מה עומד מאחורי הדין של גרם איסור ש"זה וזה גורם מותר"? מסביר הר"ן (ע"ז כא, ב ד"ה גמ'): :

מה טעם? לפי **שנתבטל** האיסור בהיתר, דכי היכי דאי איתיה לאיסורא בעיניה בטל חד בתרי כל היכא דהאי לחודיה והאי לחודיה קאי. אי נמי, כשנתערב כל היכא דליכא טעמא, הכי נמי כשנתערב כל היכא שאיסור והיתר גרם לו הרי הוא כאילו נתבטל איסור זה.

כאשר אין הפת נאפת ישירות מאבוקת עצי האיסור אלא רק מגרם האיסור, כפת הנאפת מחום היסק התנור בלבד⁸, אין האיסור נחשב כניכר בפת. במצב זה יהיה דין הפת כדין איסור המעורב ברוב היתר ולא ניכר טעמו, שהאיסור בטל והחתיכה מותרת⁹.

8. לרמב"ם לא נכון יהיה לומר, שחום התנור לבדו, ללא עצי האיסור יהוה גרם איסור. שהרי הוא כותב (הל' מאכלות אסורות טז, כב) "גרף את כל האש... ואח"כ בישל או אפה בחומו של תנור ה"ז מותר, שהרי עצי האיסור הלכו להן", בין בתנור חדש ובין בתנור ישן. הסבירו הכסף משנה "דכיון דתנור גופיה אינו איסור עצמו אלא שנגמר בעצי איסור ועצי איסור הלכו להם, נמצא שאין כאן איסור כלל ועדיף (ואין איסורו פחות) מזה וזה גורם, ... כך נרה לי לדעת רבינו, אע"פ שאין נראה כן מדברי המפרשים". נראה שכוונתו בין השאר לר"ן הנ"ל, שלדעתו תנור איסור כן יהוה גורם של איסור או היתר.

9. האבני מלואים (בשו"ת סי' ו) הסביר בדעת הר"ן, שזו"ג מותר משום דין ביטול באיסורים. על השאלה ומדוע גרם האיסור יתבטל חד בחד ולא ביטול ברוב כבכל שאר האיסורים? הוא משיב, שמאחר וזהו גרם איסור בלבד ולא איסור בעין, הרי הוא קל יותר ומתבטל חד בחד. הר"ר שמעון שקאפ בשערי יושר (שער ג סוף פרק כה ד"ה ונעל"ד) דוחה את הסברו של האבני מלואים, "דאין כונתו על ענין ביטול כביטול דעלמא שמבטל איזה גוף היתר". לדעתו יש להבחין בין "ממשות איסור", שהוא איסור קיים שנמצא בפועל בגוף כל שהו, לבין "כח הגורם לאיסור", קודם שנתהווה מכח זה איסור ממש. "גורם האיסור", מעצם היותו גורם בכח בלבד מבלי שעדיין נוצר ממנו איסור, הרי הוא במהותו נחשב חסר. לעומתו "גורם ההיתר" אינו יוצר מהות איסורית כל שהיא שעדיין לא באה לעולם, אלא כל כוחו הוא בשלילת האיסור והחזרת הדבר

נותר עוד לברר, מדוע ל"אבוקה כנגדו" אנו מתייחסים כאל ניכר איסורו, ואילו ל"גרם איסור" רגיל, אנו מתייחסים כאל ניכר איסורו ובטל בגרם היתר אחר, הרי בשניהם החום שאפה את הפת נוצר מעצי איסור? יתכן לומר שהתייחסות הלכתית זו לא נקבעה על פי אמות מידה פיזיקאליות או מדעיות אחרות, אלא על פי מה שנראה לעין האדם המתבונן מהצד. המתבונן באבוקת האש הנמצאת מול פת ואופה אותה **ישירות** מחומה, יראה, כיצד האש מכלה את עצי האיסור והופכת אותם לחום הבוקע מהבעירה, וכביכול החום נכנס בתוך גוף הפת והופך אותה לאפויה. ככול שעצי האיסור יותר יבערו ויתכלו, כך הפת יותר ויותר תאפה, ישירות מהם. הסתכלות כזו אינה מביאה, אלא להתייחס אל הפת כאילו שבח עצי האיסור נכנס בתוכה. מה שאין כן כשאין חום האבוקה משפיע ישירות על הפת אלא בדרך גרם בלבד. האבוקה מסיקה את התנור ולאחר מכן התנור אופה בחומו את הפת בלא עצי האיסור, ולכן לא רואים את גרם האיסור כאילו נכנס ישירות בתוך הפת אלא רק

כ"גורם" בו בלבד¹⁰.

נסכם ונאמר, מלבד הרמה הראשונה בה נהנים ישירות מממשות איסור ההנאה, ישנם שלוש רמות של איסורי הנאה. **א - הנאה משבח עצי האיסור**. כאשר אבוקת עצי האיסור מול הפת. לדעת רבי, שחלק על חכמים ושנפסקה ההלכה כמותו, אנו רואים את האיסור כאילו נכנס בממשו בתוך הפת וניכר בה. לכן הפת הנאפת מחום שבח עצי האיסור תיאסר גם אם הצטרפו בגמירתה היתרים אחרים. **ב - גרם איסור**. כאשר אבוקת עצי האיסור אינה אופה ישירות את הפת אלא רק בדרך גרם בלבד. אז אין האסור נחשב כנמצא בממשו בתוך הפת ואינו ניכר בה. כאשר גרם האיסור הוא הגורם היחיד בפת הוא יאסור אותה, אך כשמצטרף גרם היתר אחר, האיסור כביכול מתבטל בו, ואמרינן "זה וזה גורם" - ומותר.

להיתרו. על כן, גורם ההיתר, בעצם היותו, אינו נחשב חסר את הוצאתו לפועל. חוסר שיווניות זה בין "גורם האיסור" ל"גורם ההיתר", מביא לייחס של מיעוט ערכו העצמי של "גרם האיסור" והתבטלותו בפני "גרם ההיתר" חד בחד. בדומה לו כתב גם הראי"ה קוק בשו"ת משפט כהן (ס' כה סע' ז-ח), "ולענין, כונת הר"ן היא לא שיהיה זו"ג כמו דין בטול ממש לכל פרטיו, אלא שאומר שהוא מענין ביטול". והוא מסביר, שיש להבחין, שלא מדובר פה על ביטול **גוף** של איסור, שלכך צריך שיהיה רוב. כאן דנים בביטול האיסור **בכוח**, ואין אנו צריכים אלא רק למנוע ממנו שיצא אל הפועל בגוף ההיתר. במקרה בו יצטרף לכוח "גרם האיסור" "גורם של היתר", הרי יעמדו לפנינו שלש כחות: א- כוח גרם האיסור, ב- כוח גרם ההיתר, ג- גוף ההיתר, שכל עוד לא יגרמו בגוף ההיתר שום שינוי הרי הוא ישאר בהיתרו. מסביר הרב קוק, "ובזה למי"ד זו"ג מותר, קיי"ל דלעולם כח ההיתר עדיף מכח האיסור ומבטלו. והינו, שמצטרף **כח ההיתר עם גוף ההיתר** ומבטל את **כח הגורם של האיסור**". על כן, אין זה ממש ביטול אלא רק מניעה מכוח האיסור ליצור חלות של איסור בגוף ההיתר. כיוון אחר מהר"ן ראה בחי' ר' דוד (פסחים כו, ב ד"ה ויש לשאול), שהסביר את הסיבה שזו"ג מותר, לא משום ביטול אלא מטעם אחר. "דעת המתיר האומר זו"ג מותר, מפני שאין כאן לא טעם ולא ממש מן האיסור". אמנם וודאי שאם כל האפייה תהיה ע"י גורם איסור בלבד, הכל מודים שלא יתכן אז שהפת לא תאסר. וראה (להלן בנספח ב') ב"יד פשוטה" (מדע ח"ב עמ' תשז-ז) שדחה לגמרי את כיוונו של הר"ן להבין את דין זה וזה גורם כדין ביטול בשאר איסורים.

10. ראה ערוך השולחן (יו"ד סי' פד ס"ק לו) "דלא אסרה תורה במה שאין העין שולטת בו דלא ניתנה תורה למלאכים, דאל"כ הרי כמה מהחוקרים כתבו שגם כל האויר הוא מלא ברואים דקים מן הדקים (חיידקים), וכשהאדם פותח פיו בולע כמה מהם, אלא ודאי דהבל יפצה פיהם, ואף אם כן הוא כיון שאין העין שולטת בהם לאו כלום הוא". וראה מאמרו של ראש הישיבה בתחומין חי' (עמ' 450) "הערכה מדעית כיסוד לפסיקת הלכה".

כפי שפסקו להלכה חכמים החולקים על ר' אליעזר. ג - גחלי איסור. אחר שהאבוקה כילתה את עצי האיסור והפכה אותם לגחלים, אנו מתייחסים אליהם כאל "כלה איסור", ואל החום היוצא מהם כאל היתר בעלמא. גחלים אלו, לכל הדעות לא יאסרו את הפת אם הם עוממות וכבויות, ולדעה אחרת, שכמוה נפסק להלכה, אפילו אם הם לוחשות ובווערות. סוגיתנו עוסקת בעיקרה באיסורי ערלה, כלאים וכדומה. עד כה, ראינו את הסוגיה בגמרא ואת היוצא ממנה לעניין דין "זה וזה גורם" באיסורי הנאה בכלל. ראינו גם שהרעיון העומד מאחורי מושגים אלו, יתכן והוא נובע מהעקרונות ההלכתיים המוכרים לנו מדיני איסורים שבכל התורה, כביטול בתערובת ו"טעם כעיקר". אולם דווקא משום כך יש מקום לשאול, האם ההיתר של"זה וזה גורם" נכון גם לגבי איסורים חמורים כאיסורי עבודה זרה וחמץ בפסח, שאפילו באלף אינם בטלים ואף אפרם אסור בהנאה, או שמא אצלם הכלל הוא שונה, ואם כן מה הוא?

ג. גישת הראשונים, בדין 'זה וזה גורם' באיסורי חמץ ועבודה זרה

כדי שנוכל להתמודד עם שיטת הפוסקים ודעותיהם להלכה בנושא זה, נביא תחילה בקצרה את דעותיהם של הראשונים המרכזיים בענייננו. דעותיהם של ראשונים אלו יתבארו יותר בהמשך, כשנראה כיצד כל פוסק הולך בדרכו ומסביר את הקשיים שבכל ראשון וראשון לשיטתו.

הרמ"ה (מובא בדברי הטור יו"ד סי' קמב): לאחר שהטור מביא את מסקנת ההלכה שזה וזה גורם - מותר, ואם האבוקה כנגדו - בין בתנור ישן ובין בתנור חדש הפת אסורה, הוא מביא את דעת הרמ"ה ואומר:

דאף על גב דקיימא לן זה וזה גורם מותר, אם אבוקה כנגדו הפת אסורה דיש שבח עצים בפת, **והרמ"ה** כתב אפילו למאן דאמר זה וזה גורם מותר, הכא גבי עבודה זרה הפת שנאפה בעצי איסור והבגד שנארג בכרכר של עבודה זרה - אסורים.

לכאורה הרמ"ה פוסק בצורה ברורה שדינם של איסורי עבודה זרה שונה משאר האיסורים גם ביחס לדין זה וזה גורם. על כן בעבודה זרה יהיה הדין - זה וזה גורם אסור. כך נראה שיסבור הרמ"ה גם ביחס לאיסורי חמץ בפסח, שגם בו תהיה ההלכה שזה וזה גורם יהיה אסור.

הרא"ש (בפסחים פרק ב, אות ב; עבודה זרה פרק ג, אות א): הרא"ש לא מתייחס בצורה ברורה לדין זה וזה גורם בעבודה זרה וחמץ, אלא רק מביא את המשנה בעבודה זרה כלשונה ולא מוסיף. "מתני' נטל הימנה עצים - אסורים בהנאה, היסיק בהן את התנור חדש יותץ ישן יוצן" וכו'. הטור (לעיל) הבין מכך בפשטות, שהרא"ש הכריע באיסורי עבודה זרה כרישא של המשנה, שזה וזה גורם אסור. לכן אחר שהביא הטור את דברי הרמ"ה הוא מוסיף שגם הרא"ש אביו נראה כן: "וכן יראה מדברי אדוני אבי הרא"ש ז"ל שהביא המשנה לפסק הלכה".

בהלכותיו על מסכת פסחים מתייחס הרא"ש בהקשר של סוגיתנו לדיני חמץ בפסח, וכותב:

והא דשרי בעוממות (בגחלים עוממות) לדברי הכל, דוקא בקליפי ערלה ובקשין של כלאי הכרם, משום דדינו בשריפה וקיימא לן כל הנשרפין אפרן מותר, אבל **בחמץ בפסח** קיימא לן כרבנן דאמרו מפרר וזורה לרוח, והוה בכלל כל הנקברים **שאפרן אסור, וכל שכן בהגחלים**.

לכאורה ניתן להבין מדבריו אלו של הרא"ש, שמאחר ונפסק שחמץ בפסח גם כשנעשה לגחלים יהיה אסור, הרי מעמדם של הגחלים הוא כאילו האיסור שבהם לא כלה ועדיין עומד בעין. לכן גם בעירתם של הגחלים והחום היוצא מהם, יחשבו כ"שבח עצים". אם כך הדבר לגבי הגחלים, כל שכן שיהיה כך לגבי חום התנור מעצי האיסור ושאר גורמי האיסור¹¹, שגם בפני עצמם נחשבים עדיין לממשו של האיסור, ונחמיר בהם שזה וזה גורם יהיה אסור.

הרמב"ם (הל' ע"ז ג, יג, הל' מאכלות אסורות טז, כב-כד, הל' חו"מ ג, יא): לכאורה אצל הרמב"ם אין כמעט הבדל בדין זה וזה גורם בין שאר הדינים לאיסורי חמץ ועבודה זרה. כפי שכתב בהלכות מאכלות אסורות (טז, כב) "תנור שהסיקו בקליפי ערלה ובכלאי הכרם - בין חדש בין ישן יוצן, ואחר כך יחס אותו בעצי היתר". הרמב"ם בהלכה זו לא חילק, והתיר את התנור החדש גם אחר שיצטנן, למרות שאז הפת תאפה בתנור שנגמר באיסור ובעצי היתר. מובן מכאן שלרמב"ם זה וזה גורם - מותר. בהמשך ההלכה הוא כותב "ואם בישל בו קודם שיוצן, בין פת בין תבשיל - הרי זה אסור בהנייה, **ששבח עצי איסור בפת** או בתבשיל", וברור מכאן שב"שבח עצים" הכריע כרבי להחמיר. בדיוק כך פסק גם בהלכות עבודה זרה (שם):

הסיק בהן (בעצי ע"ז) את התנור - יוצן ואחר כך יסיק בעצים אחרים של היתר ויאפה בו, אפה בו את הפת ולא צננו - הפת אסורה בהנאה.

גם כאן הוא לא חילק בדין התנור, וגם בתנור חדש התיר אחר שציננו, אך אם לא ציננו ואפה בשבח עצי האיסור - הפת אסורה. נמצא, שלדעת הרמב"ם אין חילוק, וגם בהלכות עבודה זרה וגם בחמץ בפסח דין זה וזה גורם מותר, כשאר איסורים שבתורה. אלא שהנחה זו בדעת הרמב"ם נראית קשה מכמה סיבות.

א - אין ההשוואה בין מה שכתב בהל' עבודה זרה למה שכתב במאכלות אסורות זהה לגמרי. במאכלות אסורות הוסיף הרמב"ם בהלכותיו "גרף את כל האש ואחר כך בישל או אפה בחומו של תנור - הרי זה מותר, שהרי עצי איסור הלכו להן", ואילו בהלכות עבודה זרה לא הוסיף זאת. יוצא אם כן, שבעבודה זרה גם אם **גרף את כל האש ולא ציננו**, עדיין הפת תאסר בהנאה מה שאין כן בשאר איסורים.

ב - קושי נוסף, יקשה לנו מדינו של הרמב"ם בהל' עבודה זרה (ג, יג), שכתב "אפה בו את הפת ולא צננו - הפת אסורה בהנאה". בהלכה זו סתם הרמב"ם ואסר את הפת בכל התנורים, בין בתנור חדש ובין בתנור ישן. לפי זה, אם אכן נאמר שגם בעבודה זרה יהיה

11. כפי שכותב התוספות בפסחים עה, א ד"ה וגרפו, שדינו של חום התנור חמור יותר מהגחלים. וראה להלן עמ' 77.

"זה וזה גורם - מותר". תמוה יהיה, מדוע אסר הרמב"ם גם בתנור ישן של היתר, הלא תנור ישן וחום עצי איסור בלא אבוקה כנגדו הם "זה וזה גורם" והדין היה צריך להיות מותר¹²?
 ג - דברי הרמב"ם בהל' חמץ ומצה, גם הם לכאורה אינם מתיישבים עם ההנחה, שלדעתו דין זה וזה גורם מותר, נאמר בכל איסורי ההנאה. שם כתב (ג, יא):

ואם שרפו (את החמץ) קודם שעה ששית הרי זה מותר ליהנות בפחמין שלו בתוך הפסח, אבל אם שרפו משעה ששית ולמעלה, הואיל והוא אסור בהנייה הרי זה לא יסיק בו תנור וכירים ולא יאפה בו ולא יבשל בו, ואם אפה או בשל אותה הפת ואותו התבשיל אסור בהנייה, וכן הפחמין שלו אסורין בהנייה הואיל ושרפו אחר שנאסר בהנייה.

כאן הרמב"ם לא התיר את הפת כשהתנור צונן אלא אסר בכל מקרה, ותמוה הוא, הרי זה וזה גורם מותר?

ד. שיטת ר' יוסף קארו, בכסף משנה ובבית יוסף

בירור דברי הרמב"ם בסוגיה

כדי לעמוד על גישת ר' יוסף קארו בדין זה וזה גורם, יש להתעכב תחילה בדברי הרמב"ם שממנו שואב הכסף משנה את שיטתו. נציג תחילה את דברי הרמב"ם בנדון בשלמותם, ואח"כ את הקשיים שעולים מהם:

רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק טז:

הלכה כב:

תנור שהסיקו בקליפי ערלה ובכלאי הכרם בין חדש בין ישן יוצן, ואחר כך יחם אותו בעצי היתר, ואם בישל בו קודם שיוצן בין פת בין תבשיל הרי זה אסור בהנייה, יש שבח עצי איסור בפת או בתבשיל, גרף את כל האש ואחר כך בישל או אפה בחומו של תנור הרי זה מותר שהרי עצי איסור הלכו להן.

הלכה כג:

קערות וכוסות וקדרות וצלוחיות שבישלן היוצר בקליפי ערלה הרי אלו אסורין בהנאה, שהרי דבר האסור בהנאה עשה אותן חדש.

הלכה כד:

פת שבישלה על גבי גחלים של עצי ערלה מותרת, כיון שנעשו גחלים הלך איסורן אע"פ שהן בוערות, קדרה שבישלה אותה בקליפי ערלה או בכלאי הכרם ובעצי היתר - הרי התבשיל אסור, ואף על פי שזה וזה גורם שבשעה

12. קושי זה מועלה דווקא לגבי הל' ע"ז, אף שלכאורה גם בהל' מאכלות אסורות (טז, כב) סתם הרמב"ם לאסור גם בתנור חדש וגם בישן, וכתב "ואם בישל בו קודם שיוצן בין פת בין תבשיל- ה"ז אסור בהנייה". אלא שבהל' מאכלות אסורות ניתן לחלק ולהעמיד שדין זה נאמר דווקא כשאבוקה כנגדו, כפי שכותב הרמב"ם שם בהמשך "ה"ז אסור בהנייה, ששבח עצי איסור בפת". פיתרון זה לא יוכל להאמר בהל' ע"ז, שהרי שם אסר הרמב"ם, כאמור, גם כשגרף את אבוקת האש שהייתה כנגדו.

שנתבשלה מחמת עצי איסור עדיין לא באו עצי ההיתר ונמצא מקצת הבשול בעצי היתר ומקצתו באיסור.
רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק ז הלכה יא:
נטל ממנה עצים - אסורים בהנאה. הסיק בהן את התנור - יוצן ואחר כך יסיק בעצים אחרים של היתר ויאפה בו. אפה בו את הפת ולא ציננו הפת אסורה בהנאה.

כאמור, מדברי הרמב"ם בהלכות אלו ניתן להסיק את דעתו בפסק הסוגיה. בהלכה כב כתב: "תנור שהסיקו בקליפי ערלה ובכלאי הכרם **בין חדש בין ישן - יוצן** ואח"כ יחס אותו בעצי היתר". מכך שלא הצריך לנתץ את התנור החדש, ברור שפסק הרמב"ם שזה וזה גורם (תנור איסור ועצי היתר) - מותר. משום כך גם אין צורך לנתץ את התנור החדש שנגמר בעצי איסור, ודי אם אחר שיצטנן יסיקוהו בעצי היתר, שזה וזה גורם מותר. יחד עם זאת, פסק הרמב"ם כרבי, לאסור את הנאפה בתנור שמסיקים אותו עצי איסור, גם כשיש עמו גורם אחר של היתר, משום איסור "שבח עצי איסור". לכן סתם הרמב"ם לאסור את הפת הנאפית בעצי איסור גם בתנור חדש וגם בתנור ישן ופסק ש"אם בישל בו קודם שיוצן בין פת בין תבשיל - הרי זה אסור בהנייה, ששבח עצי איסור בפת או בתבשיל"¹³.

עוד יש להבחין, שישנה חלוקה בין בעירת עצים כשהם עדיין בעין לבין עצים שנעשו גחלים. כפי שכותב הרמב"ם בהלכה כד: "פת שבישלה על גבי גחלים של עצי ערלה מותרת, כיון שנעשו גחלים הלך איסורן אע"פ שהן בוערות". כלומר, כל עוד קליפי הערלה ועצי כלאי הכרם עדיין בעין הרי הם אוסרים את הפת הנאפת על ידם, אך אחר שהתכלו העצים ונעשו גחלים "הלך איסורם" ואינם אוסרים עוד.

יחד עם זאת, דבריו אלו בפסקיו מעלים מספר קשיים ושאלות שיש להתייחס אליהם, בנוסף לאלו שכבר העלנו (נמספר אותם כהמשך לקושיות הקודמות בדברי הרמב"ם):
ד - קשים המשך דבריו בהלכה כב, שם כתב: "גרף את כל האש ואחר כך בישל או אפה בחומו של תנור - הרי זה מותר". ברור שהמדובר כאן הוא שגרף את האש כשעדיין היו עצי האיסור בעין, קודם שנעשו גחלים. משום שאחר שנעשו העצים לגחלים, אז גם ללא גריפה הפת היתה מותרת. כפי שכתב אח"כ "פת שבישלה על גבי גחלים של עצי ערלה - מותרת, שכיון שנעשו גחלים הלך איסורן אע"פ שהן בוערות". גם בדין זה סותם הרמב"ם וכולל גם תנור חדש וגם תנור ישן, ומסביר, מדוע הפת תהיה מותרת? משום ש"עצי איסור הלכו להן". תמה על כך ה"כסף משנה", מדוע יהיה דין זה נכון גם לגבי תנור חדש. הרי אף שעצי האיסור עצמם "הלכו להן", מכל מקום חומם שנשאר הוא **גרם איסור**. כאשר חום זה הוא בתנור חדש שנגמר בעצי איסור, הרי הוא כולו איסור. מאחר וגם התנור בגופו וגם החום שנקלט בו מעצי האיסור יהיו גרם איסור, הרי יש בו רק גרם איסור ללא צירוף של היתר - ותאסר הפת הנאפת בו "כיון דהוי כוליה גרם דאיסורא"?

13. ברור שהמדובר כאן (בהלכה כב) הוא באפיה הנובעת מחום עצי האיסור עצמם ולא מכוח חום התנור, שהרי חום התנור בפני עצמו, אף שנוצר מחום עצי האיסור, לא יאסור את הפת. כפי שמובא מיד בהמשכה של ההלכה "גרף את כל האש ואח"כ בישל...".

ה - ישנו קושי נוסף, אך הוא יוקשה רק לאחת משתי הדעות שהבאנו לעיל בהבנת האיסור של "שבח עצים". ראינו בהלכה כב שדינם של עצי האיסור הבווערים, קודם שנעשו גחלים - כדין "שבח עצי איסור" שאיסורם חמור מדין "גרם איסור". ישנה דעה שהבינה, שלעולם, גם מול עצי היתר, לא יותר שבח עצי איסור בזה וזה גורם. קשים לפיה דברי הרמב"ם בהלכה כד, לגבי קדירת היתר שבתחילה בשלה בעצי איסור ואח"כ הוסיף להם עצי היתר:

קדירה (סתם, אפילו ישנה) שבישל אותה בקליפי ערלה או בכלאי הכרם (איסור) ובעצי התר (היתר) - הרי התבשיל אסור ואע"פ שזה וזה גורם. שבשעה שנתבשלה מחמת עצי איסור עדיין לא באו עצי ההתר, ונמצא מקצת הבישול בעצי התר ומקצתו באיסור.

כאן לא מדובר על גרם איסור בלבד אלא על "עצי קליפי ערלה או כלאי הכרם" הבווערים כנגד הקדירה. משמע מדבריו, שאם מההתחלה הוסקו תחתיה ביחד עצי האיסור ועצי ההיתר היה התבשיל מותר משום ש"זה וזה גורם מותר". אולם, הלא כפי שכתבנו, עצי האיסור הבווערים חמורים מגרם איסור ואוסרים אפילו בזה וזה גורם, ומדוע מתייחס אליהם הרמב"ם בהלכה זו כ"זה וזה גורם" בלבד ולא כ"שבח עצי איסור"?

ו - עוד יש לברר בדברי הרמב"ם מה הם בדיוק אותם המקרים של "גרם איסור" ו"שבח עצי איסור", ומתי אמרין ש"הלך איסורן"? וכן יש לראות, כפי שהעלנו כבר, כיצד מתיישבים דבריו של הרמב"ם עם מה שפסק בהלכות חמץ ומצה (ג, יא). זאת משום שגם שם לא הזכיר כלל איזו חלוקה בין תנור ישן לחדש, כפי שהוזכר בגמרא בפסחים¹⁴.

שיטת ה"כסף משנה" בהבנת הרמב"ם

ה"כסף משנה" נקט בדעת הרמב"ם כהבנה שהוצגה לעיל, שמכך שכתב "בין חדש בין ישן יוצן..."¹⁵, משמע שפסק בדיון זה וזה גורם כחכמים שיותר, ומכך שאוסר הרמב"ם את הפת משום 'שבח עצים' משתמע שפסק גם כרבי ששבח עצי איסור בפת - אסור, כפי שהוא כותב בפירושו על הרמב"ם (מאכלות אסורות טז, כב ד"ה 'והשהא'):

מה שכתב רבינו... היינו **כרבנן** דאמרי זה וזה גורם מותר, והכא בחדש שציננו הוי תנור דאיסורא ועצים דהיתרא גורמים לאפיית הפת ושרי. ואם לא ציננו ואפה בו הפת אסור **כרבי** דאמר 'יש שבח עצים בפת' ואפילו בישן דהוי זה וזה גורם, תנור דהיתרא ועצים דאיסורא - אפלו הכי אסור, **דכיון דיש 'שבח עצים בפת' חמיר טובא ואפילו בזה וזה גורם**.

14. קודם שנביא את שיטתו של הכסף משנה ברמב"ם, נעיר להבנתו של מו"ר הרני"א רבינוביץ שליט"א ביד פשוטה (מדע חלק ב עמ' תשה-תשט), שמציע אפשרות אחרת להבנת המושגים של "שבח עצים" ו"זה וזה גורם", ולבאור הסוגיה. ממילא השאלות שהעלנו ניפרכות בקלות. כדי לא לסבך את הבנת הסוגיה נוסף על מה שהבינו הכס"מ ושאר נו"כ השו"ע, הכנסנו הסבר זה כנספח ולא בגוף המאמר (ראה נספח ב' להלן עמ' 110).

הכסף משנה, כשאר הפוסקים, התייחס גם הוא אל הקושי בדברי הרמב"ם בהלכות עבודה זרה (שאלה ב' לעיל) - "אפה בו את הפת ולא צננו - הפת אסורה בהנאה". שם סתם וכלל גם תנור ישן שהוא עצמו נחשב היתר, והלא כבר ראינו שפסק הרמב"ם גם בהלכות עבודה זרה שזה וזה גורם מותר? מתרץ על כך הכסף משנה "ויש לומר, דהתם מיירי כשאבוקה כנגדו, הא לאו הכי - מותר". זאת אומרת, שגם כאן בהלכות עבודה זרה המדובר הוא כ"שאבוקה כנגדו", שדינה חמור מגרם איסור, ודינה כדין "שבח עצים בפת", שאפילו בהצטרף גרם ההיתר של התנור נאסור את הפת בהנאה. על השאלה מדוע אם כן לא כתב הרמב"ם במפורש שמדובר פה דווקא ב"אבוקה כנגדו"? משיב הכסף משנה "ולא חשש להאריך בכך מפני שסמך על מה שאמר בפרק טז מהל' מאכלות אסורות גבי תנור שהסיק בקליפי ערלה ובכלאי הכרם, שאם גרף כל האש ואחר כך בישל או אפה בחומו של תנור - הרי זה מותר שהרי עצי איסור הלכו להם"¹⁵, (ובכך משיב הכסף משנה גם על שאלה א').

בדרך זו מיישב הכסף משנה גם את דברי הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה (שאלה ג'). על דברי הרמב"ם (חוי"מ ג, יא) "הואיל והוא (- החמץ) אסור בהנייה, הרי זה לא יסיק בו תנור וכירים ולא יאפה בו ולא יבשל בו, ואם אפה או בשל אותה הפת ואותו התבשיל אסור בהנייה", הוסיף הכסף משנה "ודוקא בשאבוקה כנגדו". לכן בין בתנור חדש ובין בתנור ישן הפת אסורה בהנאה, למרות שגם בחמץ בפסח אומרים זה וזה גורם מותר. כפי שהעלינו לעיל (בשאלה ד'), הקשה הכסף משנה על היתרו של הרמב"ם לגבי "גרף את כל האש ואח"כ בישל או אפה בחומו של תנור - הרי זה מותר, שהרי עצי איסור הלכו להן", וכלל גם תנור חדש. ותמה, הלא מדובר בתנור חדש שנגמר בעצי איסור, וכעת עצי האיסור אינם עוד, אלא רק חומם נשאר בתנור ללא ממשות האיסור. אף שחום זה אינו אלא גרם איסור בלבד, מכל מקום כשלא מצטרף עמו שום גורם של היתר - הוא יאסור את הפת הנאפת בו בהנאה, "אע"פ שאין 'אבוקה כנגדו' משמע דאסור - כיון דכוליה גורם דאיסור"?

---

15. מו"ר הרנ"א רבינוביץ שליט"א ב"יד פשוטה" (הלי ע"ז ז, יג) כתב על דבריו אלה של הכסף משנה "לכאורה הדבר תמוה - כאן סמך על מה שכתב שם (בהל' מאכלות אסורות), והלא גם שם לא כתב רבינו מפורש שמדובר באבוקה כנגדו? שם כתב רק שאם גרף את כל האש מותר, אבל אם עדיין נשאר קצת מן האש - הפת אסורה, ולא התנה דווקא שאבוקה כנגדה. גם הרגיש הכסף משנה לחץ הקושי, אבל אין הדבר מפורש בדברי רבינו כלל". אולם אם נחזור אל דברי הכסף משנה, נראה שלהבנתו מוכרחים להעמיד שהמדובר בהל' במאכלות אסורות הוא באבוקה כנגדו. הכסף משנה הרי הגדיר בדברי הרמב"ם "שכל שאין אבוקה כנגדו מותר" בדיעבד אפילו בחדש שלא ציננו לדברי הכל, מאחר שכלו עצי איסור", כלומר שמעמדה ההלכתי של אבוקה כנגדו מוביל לאחת משתי האפשרויות, או שאין אבוקה כנגדו ואז אין אפילו גרם של איסור, משום ש"עצי האיסור הלכו להם, נמצא שאין כאן איסור כלל ועדיף מזה וזה גורם" (-כסף משנה), או שישנה אבוקה כנגדו ורק אז שייך לדון במשקלו של האיסור שהשפיע על הפת הנאפת. נמצא, שכשכתב הרמב"ם "גרף את כל האש ואחר כך בישל או אפה בחומו של תנור", בהכרח צריך לומר שקודם שגרף היתה אבוקה כנגדו, שאילולי כן ממילא הפת היתה מותרת ולא היה צריך לגרוף דבר מהתנור כדי להתירה. כפי גם שהסביר הכסף משנה את דברי הרמב"ם, "דהיינו שהסיר העצים הדולקים כדי שלא תהיה אבוקה כנגדו". אם כן כשכתב הרמב"ם בתחילת ההלכה "ואם בישל בו קודם שיוצן... - הרי זה אסור בהנייה" בסתם, כאשר לא גרף את האש, מובן שכוונתו היא בעוד 'שהאבוקה כנגדו'.

אלא, מסיק מכך הכסף משנה, "ואפשר לומר שרבינו סובר שכל שאין אבוקה כנגדו - מותר בדיעבד אפילו בחדש שלא ציננו לדברי הכל" ואפילו למאן דאמר זה וזה גורם אסור¹⁶ "מאחר שכלו עצי איסור", ואין כאן אפילו גורם של איסור. במקרה זה גם התנור עצמו לא יחשב כגורם איסור. על כן, גם בתנור חדש שלא הוצן - הפת לא תיאסר "דכיון דתנור גופיה אינו איסור עצמו אלא שנגמר בעצי איסור, ועצי האיסור הלכו להם (ונעשו גחלים), נמצא שאין כאן איסור כלל", לא ממשו של איסור ולא גרם איסור. כפי שסבר הרמב"ם גם לגבי גחלים¹⁷.

16. כך נראה להבין מהקשר העניינים, שהכוונה בכותבו "מותר בדיעבד... לדברי הכל" היא, "לדברי הכל" - ואפילו למי"ד זוזי"ג אסור (ולא שהכוונה לכ"ע החולקים שגם אם גחלים לוחשות מותרות). זאת משום, שהרי כל חידושו של הכס"מ נובע מכך שמעמדו של תנור חדש שלא ציננו ושאינו בו עצים אחרים הוא כ"כוליה גרם דאיסורא" ולמרות זאת התנור מותר. ובתשובתו מוריד בעצם הכסף משנה בדעת רמב"ם את מעמדו של התנור החם שגרפו מכל עצי, להיות פחות גם מגרם איסור, "מאחר שכלו עצי איסור", אי"כ מובן שתנור זה יהיה מותר אפילו למי"ד זה וזה גורם אסור.

17. הטי"ז (יו"ד קמב ס"ק ו) הקשה על תירוצו של הכסף משנה, מכך שהרמב"ם כתב בהלכה כג "קערות וכוסות וקדרות וצלוחיות שבישולן היוצר בקליפי ערלה הרי אלו אסורין בהנאה, שהרי דבר האסור בהנאה עשה אותן חדש", ושם לא התירם משום אותה סברה של "דתנור גופיה אינו איסור עצמו אלא שנגמר בעצי איסור... נמצא שאין כאן איסור כלל". לכן לדעתו של הטי"ז תנור כן נחשב כגורם בפת, והרמב"ם לא התיר ב"גרף את כל האש" אלא רק בתנור ישן שהוא עצמו לא נגמר באיסור. על השאלה, מדוע אם כן לא כתב זאת הרמב"ם בפרוש? משיב הטי"ז "שסמך על מה שכתב אחר כך 'קערות וכוסות וקדרות' וכו'". כל זה הוא דוקא בשאר איסורים אבל בעי"ז וחמץ בפסח גם אם גרפו ובתנור ישן יסבור הרמב"ם שאסור (כפי שיטתו ברמב"ם, ראה להלן עמ' 75).

אך לעני"ד, קושייתו אינה קשה, משום שתנור שונה מקערות וכוסות בכך שבו עצמו אין שימוש אלא רק אחר שמצרפים אליו עצי איסור, ורק אז ניתן לאפות בו, לכן תנור שכזה ללא עצי האיסור אינו נחשב תנור גמור ואינו אסור כלל. כך נראה להבין מדברי הכסף משנה עצמו, שכתב "דכיון דתנור גופיה אינו איסור עצמו אלא שנגמר בעצי איסור, ועצי האיסור הלכו להם", התנור אינו נחשב כנגמר באיסור אלא רק כשעצי האיסור עמו, אך כשהם הלכו להם הרי הוא כאילו עדיין לא נגמר. חלוקה כזו מובאת באופן דומה בטי"ז עצמו (שם ס"ק ה).

גם האבני מלואים (סי' ו ד"ה ודבריו תמוהין) הקשה על דבריו אלה של הכס"מ, ובמיוחד על מסקנתו, שגם בתנור חדש בהיסק שני וגרף את כל האש ממנו - אין בו כלל איסור ואפילו למי"ד זוזי"ג אסור. א - שהרי הדין כפי שמשמע מהברייתא אינו כן, "והוא פלאי, שהרי בתנור חדש שהוסק בעצי היתר הפת אסורה למי"ד זוזי"ג אסור", וזה למרות שהתנור גורם האיסור ולא העצים, "וכיון דהתנור עצמו הוא איסור, אי"כ אפי' נימא דחומו של עצי איסור היתרא הוא, אכתי (כאן שאין אלא רק גורם איסור) ה"ל זוזי"ג ואסור למי"ד זוזי"ג אסור"? ב - גם על עצם סברתו, שתנור אינו מהוה כלל גורם של איסור, תמה האבני מלואים, "לא ידענא מי הכריחו לכס"מ לזה", שהלא גם אם התנור הוא גורם איסור, אחר שגרפו מהאש, החום בו יהיה גורם היתר, וכבר פסק הרמב"ם שזה וזה גורם - מותר?

אולם גם את קושיותיו אפשר ליישב. א - אם נתבונן בברייתא, נראה שכלל לא נאמר בה שלמאן דאמר זוזי"ג אסור - "תנור חדש שהוסק בעצי היתר הפת אסורה". מה שכן נאמר בברייתא, הוא לגבי דינו של התנור (ולא של הפת), "תנור שהסיקו בקליפי ערלה... -חדש יותץ ישן יוצן". ביחס לדינה של הפת, לדעת רבי היא אסורה "משום דיש שבח בעצים בפת", כלומר, דווקא בתנור שהסיקוהו בעצי איסור. אולם, בתנור חדש ועצי היתר - הפת הנאפת בו מותרת, גם למי"ד זוזי"ג אסור (ראה בנספח ב' בעמ' 110). ב - על השאלה "מי הכריחו לכס"מ לזה", התשובה מונחת בתוך דברי הכס"מ עצמם, כפי שכתב בסוף ד"ה שהרי עצי. ע"פ הבנתו של הכס"מ, דין הגחלים שבברייתא הוא כשאפאה בתוך התנור. לפי"ז לכאורה יש לשאול, בהוא

מהסברו זה של הכסף משנה אנו יכולים להסיק דבר חשוב נוסף:

הבנתו של הכסף משנה בדברי הרמב"ם כאן, היא שהאבוקה הוא השלב שלפני "הלך איסורם", שבו אין איסור כלל ואפילו גרם של איסור אין בו. לכאורה מכאן, נוכל להסיק גם את ההפך, שאילו כן תהיה אבוקה כנגדו נחזור לעלות לדרגת האיסור שמעל "הלך איסורו" ל"גרם איסור". זאת משום, שכבר ביארנו בתחילת המאמר, שמהגמרא מובן, שמצד הדין ישנם שלש רמות איסור של איסורי הנאה, מלבד הרמה הראשונית של הנאה ישירות מהאיסור עצמו. **א** - "שבח עצי איסור בפת". **ב** - "גרם איסור". **ג** - "הלך איסור", כגחלים, שאז גם כאשר הם ללא שום גורם היתר אחר, אין ביכולתם לאסור. כל אחת מהרמות עוקבת אחר חבירתה וחמורה ממנה בשלב אחד. לפי כך, מאחר "שכל שאין אבוקה כנגדו - מותר אפילו בדיעבד", והאיסור ירד לדרגתו האחרונה של "הלך איסורם", הרי כשיש אבוקה כנגדו יחזור האיסור לרמה אחת מעל "הלך איסורם" - שהיא "גרם איסור". שאף שיש בו לאסור, כשמצטרף עימו גורם היתר אמרינן ביה זוז"ג ומותר. ובלשון קצרה יותר נאמר: שהעולה לנו מדבריו אלו של הכסף משנה הוא, **שדינה של 'אבוקה כנגדו' הוא כדין 'גרם איסור'**.

דברים אלו המשתמעים כאן (בהל' מאכלות אסורות) מדברי הכסף משנה, קשים ביותר. הרי בתחילת דבריו לעיל בהלכה זו אמר אחרת לגמרי. שם כתב לגבי האופה על ידי אבוקה כנגדו, "דכיון דיש שבח עצים בפת חמיר טובא ואפילו בזה וזה גורם - אסור". לדבריו שם, דין "אבוקה כנגדו" חמור יותר "מגרם איסור" בלבד, והאבוקה נחשבת ממש "שבח עצי איסור". לכן ב"אבוקה כנגדו", אפילו עם יש עמה גרם היתר - היא תאסור, שלא כמו ב"גרם איסור", שב"זה וזה גורם" מותר?

מתמיה יותר הוא ששתי הגדרות שונות אלו בדרגת איסורה של "אבוקה כנגדו", מופיעות באותו הדיבור בכסף משנה, ועוד שכותב זאת ממש באותם מילים גם בבית יוסף וגם בפירושו על הרמב"ם.

קושי נוסף הוא, שמאותם מקורות מהם משתמע שאבוקה כנגדו חמור מגרם איסור, עדין לא ברור למעשה, מה הוא המצב המציאותי של 'גרם איסור'? ברור עד כה מדברי הכסף משנה, ש"אבוקה כנגדו" מוגדרת כל משך הזמן בו העצים הדולקים עדין נמצאים בעין, ודינם אז חמור 'מגרם איסור'. אולם לאחר שהעצים התכלו על ידי האש ונעשו לגחלים, כבר אינם נמצאים בעין, ומיד פוקע מהם דין האיסור לגמרי, ואז ודאי לא שייך בהם עוד "גרם איסור". אם כן, מתי הוא במציאות אותו שלב של "גרם איסור", שכבר אינו "אבוקה כנגדו" האוסרת אפילו כשיש עמה היתר, אך עדין עוד אינו כגחלים שאין בהם איסור כלל, גם כשאין עמם שום גורם של היתר?

קשיים אלו מכריחים אותנו לומר, שכנראה אין זו ההבנה הנכונה והשלמה בכסף משנה. על כן יש למצוא כיוון אחר בדעתו של הכסף משנה ביחס לדברי הרמב"ם.

מה הוא בעצם המושג הדיני של "שבח עצי איסור בפת"?

בסוגיה במסכת עבודה זרה בענייננו (מח, ב - מט, א), הובאו מספר מקרים של זה וזה גורם:

אמינא, כשהעלתה הגמ' את האפשרות שרבי סבר שזוז"ג אסור, איך ניתן להסביר ש"בישלה ע"ג גחלים - דברי הכל מותר", הלא מדובר גם בתנור חדש? אלא מוכרח מכך שהתנור אינו משמש כגורם כלל.

א- ירקות שזרעו תחת עץ אשרה של עבודה זרה. שהצל הנובע מהאשרה משביח את הירקות יחד עם גורמי היתר אחרים, כמו האדמה ומי הגשמים או זבל של היתר. ב- "ירקות בימות הגשמים מפני שהנביה (- העלים של עץ האשרה) נושרת עליהן והוה להן לזבל", שנחשבים לזה וזה גורם, "נבייה דאיסור וקרקע עולם דהיתר גורמין לירקות שיגדלו" (רש"י). ג- "שדה שנזדבלה בזבל עבודת כוכבים וכן פרה שנתפטמה בכרשיני עבודת כוכבים". ד- "נטל הימנה (מהע"ז) כרכור... (עץ יש לאורגין וראשו חד -רש"י שבת פא, א ד"ה כרכר) ארג בו את הבגד - אסורים בהנאה", שגם פה באריגת הבגד ישנו גורם של איסור עם גורם היתר כחוטם ושאר כלי האריגה.

אם נשים לב, נבחין, שבמקרים אלו לא נכללו כ"גרים איסור" המקרים של בעירת עצי האיסור. אמנם במקרה שבברייתא של "תנור שהסיקוהו בקליפי ערלה..." מופיע "גרם איסור", אך זה רק ביחס לתנור עצמו ולא ביחס לעצים שדולקים בו. משום כך, גם אין לעובדה זו כלל משמעות לגבי דינה של הפת.

כנראה שלכן באר רש"י (ד"ה 'דאימור שמעת ליה'):

גבי תנור חדש נהי דיש שבח עצים בו, מיהו הוא עצמו אין נאכל אלא להיסק אחר עומד ויאפה בו, ונמצאת פת הנאפת בו נגמרת על ידי איסור והיתר, עצי איסור שגמרו לו את התנור ועצי היתר שגמרו את הפת.

אמנם, תנור החדש שנחסם על ידי אבוקת עצי האיסור נחשב כנמצא בתוכו "שבח עצי איסור" וכמעורב בו, ולא כגרם בלבד. אולם, מאחר והתנור עצמו אינו נאכל, אין איסור ההנאה בא לידי ביטוי אלא רק עם עצים אחרים שסיקוהו. הנאת ההיסק והשבח שבה לא יורגשו אז אלא רק בפת או בתבשיל שנעשו בתנור. בהם, ההנאה מעצי האיסור "הבלועים" כביכול בתנור כבר אינה ישירה, אלא היא כגרם בלבד ששייך לומר בו זה וזה גורם. לכן פסק הרמב"ם שבין תנור חדש ובין תנור ישן שהסיקו בעצי ערלה- יוצן, אך לא ינתץ.

יוצא אם כן, שבמקרה המובא בברייתא לגבי "תנור שהסיקו בקליפי ערלה ובקשין של כלאי הכרם..." לא בא בו לידי ביטוי להלכה דין "זה וזה גורם" ששייך ב"גרם איסור", למרות שבמבט ראשון הדבר לא נראה כן. זאת משום יחודו של התנור. לתנור בפני עצמו אין משמעות כגרם איסור, משום שאי אפשר לאפות דבר בתנור ללא עצים שסיקוהו. אולם גם כשיצרפו אליו עצים אסורים להסיקו, לא יוצר מצב של גרם איסור, אלא, או שהאבוקה כנגדו שדינה כ"שבח עצי האיסור בפת", או שהעצים התכלו כבר ונהיו לגחלים שאין בהם כלל איסור.

העולה ממה שראינו, הוא שבדיני אבוקה כנגדו אכן אין לדעת הרמב"ם שלב ביניים של "גרם איסור", אלא יש לכאורה "דילוג" על שלב ביניים זה. או שהעצים עדין קיימים בעין ואז הם כ"שבח עצי איסור בפת" ואוסרים גם עם גורם היתר, או שכבר כלו להם עצי האיסור ונהיו לגחלים ש"הלך איסורן אע"פ שהן בוערות" ואין בהם איסור כלל. כך גם דברי הכסף משנה כלל לא סותרים זה את זה.

כעת נוכל גם ליישב את הלכה כד במאכלות אסורות (שאלה ה'), גם לדעה שסוברת שחום עצי איסור בעין אינם ניתרים כלל בזה וזה גורם, שכתב הרמב"ם:

קדרה שבישל אותה בקליפי ערלה או בכלאי הכרם ובעצי היתר הרי התבשיל אסור, ואף על פי שזה וזה גורם שבשעה שנתבשלה מחמת עצי איסור עדיין לא באו עצי ההיתר ונמצא מקצת הבשול בעצי היתר ומקצתו באיסור.

כל מה שאמרנו עד כה הוא בתנור בלבד, שבו חום האש אופה את הפת ישירות ללא דבר המפסיק בינם. אך בקדרת תבשיל שתחתיה אבוקת עצי איסור, מאחר וגוף הקדירה מפסיק בין התבשיל לאבוקת האיסור, שוב לא נוכל לראותה כאילו האיסור שבאבוקה משפיע ישירות ומתערב בתבשיל. שם האבוקה מחממת את הקדרה, והקדרה היא זו שמבשלת את התבשיל שבה. לכן נתייחס אל החום בתבשיל כגורם איסור בלבד למרות שהוא נובע מאבוקת עצי איסור בעין.

נסכם את שיטתו של הכסף משנה, כפי שהוא מסיק אותה מפסקיו של הרמב"ם. דין "זה וזה גורם מותר", נאמר בכל האיסורים, גם בעבודה זרה ובאיסורי חמץ. אולם במקרה של תנור שמסיקים אותו בעצי איסור, לא יוצא למעשה מצב של "זה וזה גורם". זאת משום, שבאבוקת עצי האיסור ישנו "דילוג" על מצב הביניים של גרם איסור. או שהעצים עדיין בעין ויש בהם "שבח עצים", או שהם כבר כלו ונעשו גחלים, ואז דינם כ"הלך איסור". כל זה משותף גם לאיסורי עבודה זרה וחמץ בפסח וגם לכל שאר האיסורים שבתורה.

דעת הבית יוסף בהבנת הרמ"ה

בבית יוסף (יו"ד סי' קמב ד"ה והרמ"ה) מסכים ר' יוסף קארו לדעת הטור שהרמ"ה אכן סבר שבעבודה זרה אין אומרים זה וזה גורם מותר, ושכך יסבור גם באיסורי חמץ בפסח. אלא שהוא מתייחס אל דבריו בתמיהה, וכותב "איני יודע טעם לדברי הרמ"ה בזה". הבית יוסף מקשה עליו מהגמרא בעבודה זרה (מט, א) שהביאה מקרה של "ההוא גינתא דאיזדבלא דעבודת כוכבים, שלח רב עמרם קמיה דרב יוסף, אמר ליה: הכי אמר רב יהודה אמר שמואל- הלכה כרבי יוסי (דזה וזה גורם מותר -רש"י)". שם, למרות שמדובר בעבודה זרה, הוכרעה ההלכה שזה וזה גורם מותר?

דעת הבית יוסף בהבנת הרא"ש

שלא כמו ביחס לרמ"ה, הבית יוסף אינו מסכים עם הטור בהבנת הרא"ש. לדעת הטור, גם הרא"ש סובר כרמ"ה שבעבודה זרה לא אומרים זה וזה גורם, משום "שהביא (הרא"ש) את המשנה (של "הסיק בהן את התנור- חדש יותץ ישן יוצן") לפסק הלכה", ולכאורה פסק כמ"ד זה וזה גורם אסור. הבית יוסף דוחה זאת, שהרי לא רק הרא"ש הביא בהלכותיו את המשנה בע"ז, אלא גם הר"ף עשה כן (ע"ז כא, ב בדפי הר"ף), ולכאורה היה צריך הטור לכתב כן גם ביחס לר"ף?

"ומכל מקום, לפי האמת משמע דבין להר"ף בין להרא"ש אין הכרע ממה שהביאו המשנה סתם" (בית יוסף שם). כל מטרותם בהביאם את הרישא של המשנה היא, משום שבהמשך דבריהם הם מביאים את דברי ר' אליעזר להלכה, שפסק "נתערבה באחרות- כולן אסורות,

ר' אליעזר אמר יוליך הנאה לים המלח". חשוב היה להם להנגיד ולהדגיש שפסקו הלכה כר' אליעזר רק לגבי הולכת דמי העבודה זרה לים המלח, אבל לא לגבי דין זה וזה גורם ברישא של המשנה, ששם לא פסקו הלכה כמותו. לכן גם הרי"ף וגם הרא"ש לא הרחיבו בדברים אלא הסתפקו בהבאת המשנה בלבד לשם כך, "וסמכו על מה שכתבו (גם הרי"ף וגם הרא"ש שם) קודם לכן בסמוך גבי גינתא דאיזדבלא בזבל דעבודה זרה, ובפרק כל שעה (פסחים כז, א) אמרינן הלכה כמאן דאמר זה וזה גורם מותר", בלא לחלק בין עבודה זרה לשאר איסורים. כפי שכתב הרא"ש (פסחים פב, ב) "כי פליגי בתנור, דלמאן דאמר זה וזה גורם אסור ולמאן דאמר זה וזה גורם מותר, וקיימא לן כמאן דאמר מותר". יוצא אם כן, שלדעת הבית יוסף, הרא"ש סבר גם הוא להלכה שאין הפרש לענין זה בין איסורי עבודה זרה וחמץ בפסח, ובהכל הפסק הוא אחד- שזה וזה גורם מותר.

ה. שיטת ה"ט"ז

דעתו של ה"ט"ז בנושא זה (יו"ד קמב ס"ק ז) היא הפוכה מדעת הכסף משנה. לשיטת ה"ט"ז אין להשוות את דין איסורי עבודה זרה וחמץ בפסח לשאר איסורי הנאה שבתורה. אף שבאופן כללי הוכרעה ההלכה שזה וזה גורם מותר, באיסורי עבודה זרה וחמץ בפסח נפסק שזה וזה גורם אסור. שהרי בסוגיית הגמרא עצמה בנידונו (כז, א) הועלה היסוד שאיסורי עבודה זרה חמורים משאר איסורים שבתורה גם לענין דין זה וזה גורם.

אימור דשמעת ליה לר' אליעזר בעבודה זרה **דחמיר איסורה**, בשאר איסורים מי שמעת ליה? אלא אם כן אמאן תרמייה? ועוד הא תניא בהדיא- וכן היה ר' אליעזר אוסר בכל איסורין שבתורה.

לגמרא ברור שהעובדה שר' אליעזר פוסק בעבודה זרה שזה וזה גורם אסור, אין להסיק ממנה גם לגבי שאר איסורים שבתורה, כל עוד הדבר לא הוכח לי. רק אחר שהגמרא הכריחה זאת מחוסר ברירה או מראיה מברייתא מפורשת, חזרנו והעמדנו את החמתנו של ר' אליעזר גם בשאר איסורים, שגם בהם יסבור שזה וזה גורם אסור. כפי שכותב רש"י (שם ד"ה א"כ) "על כרחיך, כיון דלא משכחת תנא דאמר זה וזה גורם אסור אלא רבי אליעזר ומחלוקתו... ר' אליעזר קאמר ליה ולא שאני ליה (בין ע"ז לשאר איסורים)". על פי אותה הנחה נאמר גם ההפך. כל עוד לא מוכרח הדבר אחרת, אין להסיק מכך שבשאר איסורים פסקו כחכמים שזה וזה גורם מותר, יהיה כן גם באיסורי עבודה זרה החמורים. אלא בהם לכולי עלמא יאמרו שזה וזה גורם אסור¹⁸. אם כן, לשיטת ה"ט"ז מחמירים באיסורי חמץ ועבודה זרה משום חומרתם של איסורים אלו.

18. הש"ך בנקודות הכסף (על אתר) דוחה את לימודו של ה"ט"ז משאלת הגמרא על ר' אליעזר שדין "זה וזה גורם" באיסורי עבודה זרה חמור משאר איסורים. ומקשה הש"ך, שהרי בסופו של דבר לדעת הגמרא, לר' אליעזר דין זה וזה גורם כן שווה בכל האיסורים שבתורה והיא אפילו הביאה לכך ברייתא שאומרת "וכן היה ר' אליעזר אוסר בכל איסורים שבתורה". "ואם כן, היאך יפסקו הפוסקים כמקשן ולא כתרצן? ...אלא ודאי אין לדבריו שחר כלל, אבל באמת הדברים ברורים...". אמנם ניתן להשיב על דבריו, שגם התרצן לא טען שע"ז ושאר איסורים שווים בערכם ביחס לדין זו"ג, אלא רק שר' אליעזר שהחמיר בע"ז

לגבי מה שהקשה הבית יוסף מהגמרא בע"ז (מט, א), "ההוא גינתא דאיזדבלא דעבודת כוכבים... אמר שמואל- הלכה כרבי יוסי (דזה וזה גורם מותר - רש"י)", שממנה משמע שגם באיסורי עבודה זרה אמרינן זה וזה גורם מותר. השיב הט"ז, שיש לחלק בסוגי התוצאות הנגמרות על ידי איסורי ההנאה. יש להבחין בין מקרים בהם הדבר שנגמר מאיסורי ההנאה לא היה יכול להעשות בלעדיהם, לבין מקרים בהם גם ללא איסור ההנאה הדבר היה נעשה. "דכל מה שיש הכרח אל האיסור ואי אפשר זולתו או אף על פי שיש גם כן גורם דהיתר- אסור בעבודת כוכבים". כך הוא הדבר בתנור שנגמר על ידי היסק או פת שנאפתה בתנור, מאחר ואי אפשר להם להעשות אלא על ידי אותו חום עצים שסיקום. לכן, כאשר החום הזה בא מעצי איסור, הרי באיסורי עבודה זרה יהיה דינו של זה וזה גורם- אסור. אולם "דברים (ה)עושים שבח לחוד אבל מכל מקום אפשר להיות זולתם אלא שלא היה טוב כל כך- מותר בזה וזה גורם" אפילו באיסורי עבודה זרה. משום כך המקרים כמו "ירקות... שהנביה (-העלים) נושרת עליהן והוה להן לזבל", "שדה שנזדבלה בזבל עבודת כוכבים", וכן פרה "שנתפטמה בכרשיני עבודת כוכבים" "ההוא גינתא דאיזדבלא דעבודת כוכבים", אלו מקרים בהם היווצרותה של התוצאה אינה תלויה ועומדת רק באותו גורם של איסור אלא רק נהיית טובה יותר על ידו. מקרים אלו, אף שהם מאיסורי עבודה זרה אמרינן ביה זה וזה גורם מותר¹⁹.

דעת הט"ז בהבנת הרמ"ה

הט"ז מסכים לדברי הרמ"ה כפשטם, כפי שהבינם גם הטור "שאפילו למאן דאמר זה וזה גורם מותר, הכא גבי עבודה זרה שנאפה בעצי איסור ... אסורים". משום שאיסורים אלו חמורים משאר איסורים גם לגבי דין זה, וכך גם ביחס לחמץ בפסח, שגם בו יהיה דין זה וזה גורם - אסור.

דעת הט"ז בהבנת הרא"ש

הט"ז דחה את הבנתו של הבית יוסף ברא"ש ונקט כפי שהבינו הטור. לדעתו הרא"ש סובר, כפי שפסק גם הרמ"ה, שאף שבשאר איסורים זה וזה גורם מותר, באיסורי עבודה זרה וחמץ זה וזה גורם יהיה אסור. הוא מביא לכך ראיה מדברי הרא"ש שהתייחס לגמרא בחולין (שם ח, א). הגמרא שם דנה לגבי איסור הנאה מסכין שהשתמשו בה לשחיטת קרבנות עבודה זרה:

אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה: סכין של עבודת כוכבים מותר לשחוט בה, ואסור לחתוך בה בשר. מותר לשחוט בה- מקלקל הוא (ואין זו הנאה, שבחייה היו דמיה מרובין מלאחר שחיטה, שבחייה היא עומדת לגי דברים,

---

החמיר גם בשאר איסורים. אולם אין זה אומר שגם רבי וחכמים שהקלו בזו"ג בשאר איסורים יקלו גם בע"ז.

19. בנקודות הכסף (שם) דחה הש"ך את חילוקו של הט"ז, וכתב "הוא דוחק גדול כמו שנראה מדבריו עצמו. גם כוליה סוגיה דפרק כל הצלמים (ע"ז מט, א) לא משמע הכי".

לגדל ולדות ולחרישה ולאכילה -רש"י), ואסור לחתוך בה בשר- מתקן הוא (כיון דשחטה, להכי קיימא -רש"י). אמר רבא: פעמים שהשוחט אסור- במסוכנת (דהוי מתקן והוי הנאה, שאם לא ישחטנה תמות -רש"י), ומחתך מותר- באטמי דקיימין לקורבנא (נתחים טובים... דקיימי לשלחן דורון לאדם חשוב, וזה שחתכן הפסידן -רש"י). ותיפוק ליה משום שמנונית דאיסורא (אע"ג דהוא מקלקל, אסור לחתוך, משום שמנונית דאיסור נבלות שנבלעו בסכין -רש"י)? בחדשה (סכין חדשה שעדיין אין בה שמנונית).

הרא"ש (שם פרק א סי' ט) מסביר שכשאסרו בגמרא את הבשר שחתכו בסכין עבודת כוכבים, לא אסרו אתו בהנאה כאיסורי הנאה מעבודה זרה, אלא אסרו זאת לכתחילה בלבד:

יראה, הא דקאמר אסור לחתוך בה בשר, היינו לכתחילה ולא שיאסר הבשר משום 'לא ידבק בידך מאומה מן החרס' שהוא נהנה מעבודת כוכבים. ולא דמי לנטל הימנה (מהעבודה זרה) **עצים והסיק בו תנור חדש- שאסור התנור**, או אפה בו את הפת בתנור ישן- שהפת אסורה, ונטל הימנה כרכר וארג בו הבגד- דאסור, דהבגד כולו נעשה באיסור, אבל הכא בשביל חתיכת הבשר בסכין של עבודת כוכבים לא נעשה כל הבשר באיסור... ומיהו צריך עיון במסוכנת אם ראוי לדמותה להסיק תנור חדש ולאפיית הפת ולאריגת הבגד, דשמא היתה מתה אם לא שחטה ויש כאן הנאה מרובה, או דילמא **דוקא בתנור ופת ובגד שתקונן ועשייתן נעשה ונגמר באיסורי הנאה- אסרו חכמים**, אבל למסוכנת... לא אסרו חכמים הנאתה בדיעבד. וכן מסתבר.

הרי כתב הרא"ש ש"נטל הימנה עצים והסיק בו תנור חדש- שאסור התנור" כאיסור הנאה של עבודה זרה, כפי שהביא לפני כן את הפסוק (דברים יג, יח) של "לא ידבק בידך מאומה מן החרס". מכך שאסר את התנור לגמרי ולא התירו אחר שיצטנן, למרות שאז היה זה גרם איסור וגרם היתר, הרי ברור שפסק הרא"ש באיסורי עבודה זרה, שזה וזה גורם- אסור. על דרך זו דוחה הט"ז גם את קושייתו של הבית יוסף על הטור, שגם הרי"ף הביא את המשנה בשלמותה בהלכותיו כפי שעשה הרא"ש, ולגביו לא כתב כן הטור? השיב הט"ז, שאין הכי נמי, גם הרי"ף סובר להלכה שזה וזה גורם באיסור עבודה זרה וחמץ- אסור, וזה שלא הביאו הטור, הוא משום שברא"ש הדברים מפורשים יותר, כפי שהוכיח מדבריו בתחילת מסכת חולין.

דעת הט"ז בהבנת הרמב"ם

גם בהבנת דברי הרמב"ם סובר הט"ז כן. הוא מעיר לעובדה שהרמב"ם לא הביא בהלכות עבודה זרה ולא בהלכות חמץ ומצה את הסייג של "גרף את כל האש... הרי זה מותר, שהרי עצי איסור הלכו להן", כפי שהביא באיסורי מאכלות אסורות (טז, כב) (לעיל שאלה אי ברמב"ם). עוד מעיר הט"ז שבהלכות עבודה זרה, כשדן הרמב"ם בדין הפת, הוא לא הזכיר שהפת אסורה משום "שבח עצים בפת" כפי שעשה זאת בהלכות מאכלות אסורות. ברור מכאן, טען הט"ז, שבאיסורי עבודה זרה הפת תאסר גם אם לא היה "שבח עצים בפת",

מפני שזה וזה גורם בעבודה זרה- אסור, גם לדעת הרמב"ם (ובכך התיישבו גם שאלות ב' וג' ברמב"ם).

כאמור, הכסף משנה יישב סתירות אלו בכך שהוא הוסיף, שגם בהלכות עבודה זרה ובהלכות חמץ ומצה, כשאסר הרמב"ם את הפת, כוונתו היתה למקרה בו "אבוקה כנגדו" ומשום "שבח עצים בפת". זה שלא כתב זאת הרמב"ם במפורש הוא "מפני שסמך על מה שאמר בפרק ט"ז מהל' מאכלות אסורות גבי תנור שהסיק בקליפי ערלה ובכלאי הכרם, שאם גרף כל האש..." (כס"מ ע"ז שם). ה"ט"ז דחה תרוץ זה מכל וכל, וכותב "ודוחק גדול הוא, דאם כן היה לו לרמב"ם לכתוב 'כמו שביארנו בהלכות מאכלות אסורות', כדרכו". משום כך, לדעת ה"ט"ז, יהיה שונה דינם של איסורי עבודה זרה וחמץ משאר איסורים גם לגבי ההיתר של "גרף את כל האש...". היתר שכתבו הרמב"ם על פי הגמרא בפסחים (ע"ה, א) "תנור שהסיקו בקליפי ערלה וגרפו ואפה בו את הפת, לדברי האוסר מהו? אמרו ליה הפת מותרת". לדעתו היתר זה יהיה רק ביחס לשאר איסורים, אולם באיסורי עבודה זרה וחמץ, גם אם גרפו את כל האש ולא נשאר אלא רק חום התנור בלבד, מאחר ואמרינן ביה זה וזה גורם, יהיה אסור לאפות בחומו.

אלא שעדיין יהיה קשה ל"ט"ז, לשיטתו מדוע פסק הרמב"ם בהל' עבודה זרה בסתם "הסיק בהן את התנור- יוצן ואחר כך יסיק בעצים אחרים ויאפה בו", הרי בתנור חדש ועצים אחרים- זה וזה גורם אסור באיסורי עבודה זרה? התשובה לכך נמצאת בדבריו של ה"ט"ז (יו"ד קמב ס"ק ה) לגבי חילוקו של הרמב"ם משאר הראשונים. הוא מסביר ברמב"ם, שאף על פי שבעבודה זרה זה וזה גורם אסור, תנור חדש שנחסם בעצי איסור אינו נחשב ש"נגמר איסורו", משום שעדיין ללא הבערה של עצים שישוקו את התנור אי אפשר לעשות עם התנור דבר. מה שאין כן דעתם של הרא"ש והרמ"ה שסברו בעבודה זרה כפשטה של המשנה "חדש- יותץ" ולא יועיל לו צינון.

את הטעם לפסקו של הרמב"ם ניתן להסביר, שכנראה הרמב"ם חלק עם הרא"ש והרמ"ה בהגדרת "נגמר ע"י איסור". לדעתו "נגמר ע"י איסור" שייך רק כאשר עשיית כל הדבר נגמרה ואינה צריכה עוד תיקון נוסף, כפת שנאפתה ובגד שנארג. מה שאין כן בתנור. גם אחר שנחסם התנור ונגמר על ידי היסק עצי האיסור, אי אפשר עדיין להשתמש בו כל עוד לא יוסיפו לו עצים ויסיקו אותו בהם. על כן גם חסמוהו בעצי איסור אין הוא נחשב כנגמר ע"י איסור ואינו אסור משום זה וזה גורם. בסוגיית הגמרא, יסבור כנראה ה"ט"ז, שלדעת הרמב"ם אמנם לא נפסק כר' אליעזר במשנה אלא כחכמים. אך לחכמים, אף שבשאר איסורים מקילים, בעבודה זרה הם מודים לר' אליעזר בזה וזה גורם שאסור, ואוסרים את הפת בהנאה. אולם לגבי דין התנור עצמו, חכמים עדיין חולקים על ר' אליעזר וסוברים "בין ישן בין חדש- יוצן" משום הטעם שהביא לעיל, שתנור אינו נקרא "נגמר איסורו".

יוצא אם כן, שלדעת ה"ט"ז העיקרון שדין זה וזה גורם שונה באיסורי עבודה זרה וחמץ בפסח, משותף לכל הראשונים, הרי"ף, הרמ"ה, הרא"ש והרמב"ם. מסכם ה"ט"ז את דעתו להלכה "דמי ירים ראש להקל נגד מה שכתב הרא"ש בפירוש וכן הרמ"ה והרמב"ם, ולסמוך על פירוש דחוק ברמב"ם להקל".

ו. שיטת הש"ך

הש"ך (יו"ד שם ס"ק ז) מסכים באופן עקרוני לשיטת הבית יוסף, שלגבי דין "זה וזה גורם" אין הבדל בין איסורי עבודה זרה ואיסורי חמץ לבין שאר איסורי הנאה של תורה, ובכולם ההלכה היא אחת- זה וזה גורם מותר. אלא שהוא חולק עליו במעמדם ההלכתי של הגחלים באיסורי עבודה זרה וחמץ בפסח. לדעתו של הש"ך, מאחר ובאיסורי עבודה זרה וחמץ בפסח לכלל הדעות נפסק ש"כל הנאות הבאות ממנה אסורות, אפילו אם שרפה אסור ליהנות **בגחלתה ואפרה**" (שו"ע יו"ד שם סע' א, ע"פ גמ' ביצה לט, א), וגם בחמץ "הפחמין שלו אסורין בהנייה" (רמב"ם הל' חו"מ ג, יא), הרי גם אחר שנעשו העצים לגחלים לא השתנה מעמדם ועדיין הם נחשבים איסור בעין. משום כך יהיה הבדל להלכה גם ביחס לנידון דידן. שלמרות שבשאר איסורים ברגע שנשרפו ונעשו לגחלים - פקע מהם איסורם ואינם נחשבים עוד "שבח עצי איסור בפת" והפת הנאפת בהם מותרת, לא כן יהיה באיסורי עבודה זרה וחמץ. אף שאומרים בהם זה וזה גורם מותר, מ"מ גחליהם עדיין באיסורם עומדים והם כ"שבח עצים בפת", שגם בהצטרף אליהם גורם היתר- הם אסורים.

אם כך הדבר לגבי גחלים, שאוסרים בהנאה בחמץ ועבודה זרה, כל שכן שיהיה הדין גם כשגרף את כל האש מהתנור ולא נשאר בו אלא חום עצי האיסור, שפת הנאפת בו תהיה אסורה. "משום דחום התנור אוסר יותר מגחלים עוממות" (הש"ך).

הנחה זו שחום עצי האיסור בפני עצמו חמור יותר מגחלי האיסור, נלמדת מהגמרא בפסחים (ע"ה, א). הגמרא שם העלתה שאלה:

בעא מינה רב חנינא בר אידי מרב אדא בר אהבה: תנור שהסיקו בקליפי ערלה וגרפו ואפה בו את הפת לדברי האוסר (רבי האומר שתנור שהסיקוהו בקליפי ערלה הפת אסורה) מהו (הכא שאין שבח עצים בפת - רש"י, האם גם אז תאסר הפת משום שאין בו אלא רק את חום התנור או לא)? אמר ליה: הפת מותרת.

ומקשה התוספות (שם ד"ה וגרפו) בשם ריב"א, מדוע הגמרא מתלבטת, הרי הברייתא בעצמה (כו, א) סיימה: "בישלה על גבי גחלים דברי הכל מותר". אפילו רבי המחמיר ב"שבח עצים", כאן יתיר בגחלים, לפי שכלה מגחלים אלו שם האיסור "ואין שבח עצים בפת ממש" (רש"י). כך נוכל לומר גם ביחס לתנור שגרפו. אם כשנמצאים עדיין גחלים התירו, כל שכן שיתירו כשפינו את כל עצי האיסור מהתנור, שאין בחום בלבד שנשאר להיות "שבח עצים" ולאסור את הפת. אם כן הרי אין מקום כלל לשאלת הגמרא? משיב התוספות, מכך שהגמרא כן העלתה את השאלה, ברור שדינם של הגחלים קל מדין חום עצי האיסור. ומסביר התוספות את ההגיון לכך בשם ר"י, "שאני גחלים- שאין חומן בא מחמת השלהבת אלא מחמת עצמן ועפרא בעלמא הן, אבל חום התנור שגרפו- מחמת חום שלהבת האבוקה בא, שהוא איסור גמור, הילכך מבעי ליה" לגמרא לשאול את שאלתה.

יוצא אם כן, שבאיסורי עבודה זרה וחמץ בפסח, לא רק שאם אפה בחום גחלי עצי האיסור תהיה הפת אסורה, אלא גם אם גרף את כל האש מהתנור ואפה בחום שנשאר מעצי האיסור- הפת תהיה אסורה, למרות שאמרינן בהם זה וזה גורם²⁰.

מכאן מקשה הש"ך על פסקו של הבית יוסף בשלחן ערוך לגבי איסורי עבודה זרה. השלחן ערוך כתב (שם סעי' ו), "פת שבשלה על גבי גחלים של עצי אלילים- מותרת, כיון שנעשו גחלים הלך איסורן אע"פ שהן בוערות". תמה על כך הש"ך, וכתב "ולא ירדתי לסוף דעתו", שהרי הוא בעצמו כתב מקודם (סעי' א) "כשם שהאלילים אסורים בהנאה כך כל הנאות הבאות ממנה אסורות, אפילו אם שרפה אסור ליהנות בגחלתה ואפרה", ואם גחליה אסורים בהנאה איך יהיה מותר לבשל בגחלים, ועוד גם בתנור חדש שכולו גרם של איסור (התנור שנגמר באיסור וגחלי האיסור)?

אמנם הבית יוסף עצמו העלה שאלה זו - "וקשה לי דכיון דגחלת של עבודה זרה אסורה כמו שנתבאר בסימן זה, אמאי שרינן בבישלה ע"ג גחלים"? ומשיב על כך, "וצריך לומר, דכי אמרינן אסורה היינו לכתחלה דוקא", ולכן רק לכתחילה גחלי עבודה זרה יהיו אסורים בהנאה, אולם אם בדיעבד כבר אפה, הם לא יאסרו את הפת בהנאה. הבין הט"ז (ס"ק ב), שיכול הבית יוסף להתיר את גחלי העבודה זרה בדיעבד משום שאיסורם אינו אלא מדרבנן. משום כך דייק בעל השלחן ערוך לכתוב את איסורה של הפת בלכתחילה - "אסור ליהנות בגחלתה ואפרה", ואת היתרה כתב בלשון דיעבד - "פת שבישלה ע"ג גחלים של עצי אלילים- מותרת". בדרך זו הלך גם הב"ח (שם ס"ק ה), שכתב, "אע"ג שאסור ליהנות מגחלת עבודה זרה כדכתב רבינו בתחילת סימן זה, היינו דלכתחילה אסור אבל הכא קאמר אם בישלה על גבי גחלים הפת מותרת דיעבד, וכן פרש הבית יוסף, ופשוט הוא".

אולם הש"ך אינו מקבל דעה זו להלכה וסובר שגחלים של עבודה זרה אסורים גם בדיעבד ומשום כך המבשל בהם פת הרי היא אסורה בהנאה. והוא מביא לכך ארבעה ראיות²¹.

---

20. האבני מלואים (שו"ת ס"י ו סוף ד"ה איברא) מקשה על הש"ך, שמדבריו אלו של ר"י אין לו להסיק מסקנות ולהביא ראיה לדעתו. משום שר"י לא אמר זאת אלא בהוא אמינא, אך בהמשך הקשה ר"י שכיוון שבסופו של דבר גם כשאבוקה כנגדו החום הוא זה שאוסר, מדוע לא יהיה בחום האיסור כח לאסור גם כשגורף מהתנור את העצים? ותירץ שיש להבין אחרת, "דאפילו כשאבוקה כנגדו לא אסור אלא מדרבנן". לכן אף שההנאה מחום התנור תהיה אסורה, מ"מ מאחר שאיסורה אינו אלא מדרבנן, יתכן שלפעמים הפת הנאפית בו תישאר מותרת, כמו כשגרף את התנור. מקשה האבני מלואים על הש"ך, "ולפ"ז ה"ה בע"ז, אף דאפרן אסור, מ"מ הפת מותרת... ומשום דאפילו אבוקה כנגדו אינו אסור אלא מדרבנן"? אלא שהאבני מלואים עצמו מעלה אח"כ אפשרות ליישב את קושייתו. יתכן שכל הסיבה של ר"י שהאבוקה אסורה מדרבנן, היא משום שלדעתו גם רבי מודה לחכמים שהשלהבת באה ממשוהו הנשרף, אלא שלרבי מ"מ היא אסורה מדרבנן. "אבל בע"ז דגחלתו ואפרו אסור מדינא, וא"כ אפי' השלהבת הבאה ממשוהו הנשרף לא גרע מגחלתו, ואסור מדינא".

21. בבירור הלכה (מסי ביצה על אתר) העלה לתרץ את קושייתו של הש"ך על הבית יוסף, בכך שאין הכי נמי, גם לב"י איסור ההנאה מגחלת של ע"ז הוא מדאורייתא לכתחילה. הוא מדייק מדברי הר"ן בע"ז (כא, ב בדפי הר"ף ד"ה נטל) "דיש שבח עצים בפת הלכך חמור מזו"ג לפי שהאיסור ניכר והני"מ כשאבוקה כנגדו דלא קלי איסורא, אבל גבי גחלים הפת מותרת דמקלי קלי איסורא". יוצא מדבריו אלה של הר"ן, שאף כשמדובר בע"ז שאפרה וגחלה אסורים, מ"מ גם בה כשהיא נשרפה ונעשתה לגחלים, הרי איסורה נחשב "כמקלי קלי איסורא". מכיון שצוותה התורה לבער את הע"ז בשריפה, ודאי ששריפתה מכלה את האיסור.

א - הגמרא בביצה (לט, א) מביאה ברייתא הדנה בדינה של גחלת מאיסור עבודה זרה :

ת"ר: גחלת של הקדש - מועלין בה (שייך בה איסור מעילה), ושלחבת - לא נהנין ולא מועלין (איסור להנות ממנה אך גם לא שייך בה איסור מעילה), גחלת של עבודה זרה - אסורה, ושלחבת מותרת... מאי שנא שלחבת עבודה זרה דשריא ומאי שנא דהקדש דאסירא? עבודה זרה דמאיסה ובדילי אינשי מיניה - לא גזרו רבנן, הקדש דלא מאיס ולא בדילי אינשי מיניה (דבדיליתא דהקדש לאו משום מאיסותא אלא משום איסורא - רש"י) - גזרו ביה רבנן.

ומקשה הש"ך, שאילו אכן היה איסורם של הגחלים רק לכתחילה ומדברנן, היה על הגמרא לשאול - "מאי שנא דבגחלת של הקדש מועלין בדיעבד וחייב אשם, ומאי שנא גחלת של עבודת כוכבים דמותר בדיעבד" (- לשון הש"ך). מכך שהגמרא לא שאלה אלא רק לגבי השלחבת, משמע, שביחס לגחלת אין הפרש בדין ביניהם ובשניהם איסורם גם בדיעבד ומדאורייתא.

ב - מכך שבגחלת של הקדש שייך דין מעילה, ברור שאיסורה הוא מדאורייתא, שהרי אם לא כן, וכי לשווא יחייבוהו חכמים להביא אשם על מעילתו?! ואילו אם לא היה בגחלי עבודה זרה איסור דאורייתא, מדוע אם כן לא שאלה הגמרא "מאי שנא גחלת הקדש דמועלין בה ומאי שנא גחלת עבודה זרה דאין מועלין בה"? אלא משמע מכאן שדין שתיהן מדאורייתא.

ג - כך משתמע גם מהתוספות (פסחים כו, ב ד"ה בישלה), שכתב שגחלת של קליפי ערלה וקשין של כלאי הכרם מותרין רק בדיעבד אך לא מלכתחילה, "אע"ג דכל הנשרפין אפרן

אלא שהחמירה התורה באיסורי ע"ז ואמרה, שאומנם איסור ע"ז ממש אין בגחלים אך הם יאסרו משום "לא ידבק בידך מאומה מן החרס", ואסור ליהנות גם מגחלי ע"ז. גחלים אלו אינם נחשבים כאיסור עצמו אלא רק כ"בא מן האיסור". לכן, בגחלי ע"ז אמנם יש איסור הנאה, אך אינם נחשבים עוד כמקור איסור הע"ז, ואין בהם כוח לאסור אחרים בהנאה. משום כך סבר הבי"י שאיסורם של הגחלים מהתורה הוא רק לכתחילה. כן כתב גם השטמ"ק (ביצה כאן) "גחלת של ע"ז אסורה. ואע"ג דהתם בפסחים אמרינן דאם בשלה ע"ג גחלים דברי הכל מותר, פ"י בדיעבד אבל לכתחילה אסורה".

בכך מיישב הבירור הלכה גם את קושייתו של הש"ך על הבי"י מדברי הרמב"ם (ח"מ ג, יא) שהעתיקם לשלחנו באו"ח סי' תמה, שכתב: "אבל אם שרפו משעה ששית ולמעלה, הואיל והוא אסור בהנייה הרי זה לא יסיק בו תנור וכירים ולא יאפה בו ולא יבשל בו, ואם אפה או בשל אותה הפת ואותו התבשיל אסור בהנייה, וכן הפחמין שלו אסורין בהנייה הואיל ושרפו אחר שנאסר בהנייה". הקשה על כך הש"ך (סוף ס"ק) "ומשמע... דאפילו אם בישל בגחלים עוממות ואפרו של חמץ, הפת והתבשיל אסור", ואילו כאן התיר המחבר אם בישלה ע"ג גחלים? משיב הבירור הלכה, שאין להשוות את איסורי חמץ לע"ז, משום שבחמץ נפסק כחכמים שאינם מכלל הנשרפים אלא "מפרר וזורה לרוח". על כן, באיסורי חמץ, גם אם ישרפו אינם חשובים כ"מיקלא קלי איסורא". אולם לעני"ד יסוד ההנחה שלרמב"ם גחלי חמץ אוסרים את הנאפה בהם בהנאה אינו נכון. אם נדייק בלשונו של הרמב"ם נראה, שבתחילה הוא כתב על שריפת חמץ בעין, קודם שנהיה לגחלים כשהיה עדיין "אבוקה כנגדו" - "אם שרפו משעה ששית ולמעלה... לא יסיק בו תנור וכירים ולא יאפה בו ולא יבשל בו, ואם אפה או בשל, אותה הפת ואותו התבשיל אסור בהנייה", אך כשנעשו לאפר וגחלים, לא אמר בהם אלא רק "וכן הפחמין שלו אסורין בהנייה הואיל ושרפו אחר שנאסר בהנייה". הוסיף הרמב"ם "וכן" - כדי להבדיל מהדין הקודם, שגחלי חמץ אמנם אוסרים בהנאה, אבל אפשרות לאסור אחרים אין בהם. על כן, אין כל קושי מדברי הרמב"ם, אלא ההפך, מדבריו ניתן להביא ראיה לעיקרון שהניח הבירור הלכה בתחילה, שגם בחמץ הגחלים אוסרים מדאורייתא רק לכתחילה.

מותר (תמורה לד, א) אפילו לכתחילה, יש לחלק בין אפרן לגחלים". לפי זה בעבודה זרה מאחר שאינה מן הנשרפין אלא צריך לאבדה מן העולם (רמב"ם הלי ע"ז ח, ו), הרי גחליה אפילו בדיעבד יהיו אסורות. ולכאורה כך פסק גם המחבר עצמו בשלחן ערוך (יו"ד רכא סע"ב) "המודר הנאה מחבירו אסור בגחלתו" אפילו בדיעבד.

ד - ועוד שבהלכות פסח (או"ח תמה ס' ב) העתיק המחבר בשלחנו את דברי הרמב"ם (חו"מ ג, יא) "אבל אם שרפו משעה ששית... הפחמין שלו אסורין בהנייה הואיל ושרפו אחר שנאסר בהנייה", ומובן שאיסוריהם הוא בין לכתחילה ובין בדיעבד.

ביחס לדעת הט"ז, שסבר שעבודה זרה ואיסורי חמץ שונים בדין זה משאר איסורי הנאה שבתורה, וזה וזה גורם בהם יהיה אסור, הש"ך אינו מסכים לו, ובנקודות הכסף הוא דוחה את ראיותיו (ראה הערות 18,19).

דעת הש"ך בהבנת הרמ"ה

הש"ך דייק בדברי הרמ"ה שהביא הטור, שכתב: "והרמ"ה כתב אפילו למאן דאמר זה וזה גורם מותר, הכא גבי עבודה זרה הפת שנאפתה בעצי איסור ... אסורים". הרמ"ה לא הביא בדבריו גם את האפשרות של תנור חדש שהסיקוהו בעצי איסור והוצן, כפי שמביאה אותו המשנה, אלא אך ורק את המקרה של תנור ישן שהסיקוהו בעצי איסור, שהפת הנאפת בו נאסרת. זו היא תמיהה שאליה לא נתנו הבית יוסף והט"ז הסבר? אלא, טוען הש"ך, ודאי מכאן שהרמ"ה סבר כשיטתו. לדעתו, גם בעבודה זרה אומרים שזה וזה גורם מותר, ולכן לא הביא הרמ"ה לאסור גם במקרה של תנור חדש ועצי היתר. משום ששם האיסור אינו הגחלים אלא התנור, ובתנור, הרי אחר שהוצן אמרינן ביה זה וזה גורם מותר, ולא צריך לנתצו. אולם, עדיין עבודה זרה חמורה משאר איסורים בכך שאפרה אסור בהנאה כ"ששבח עצים". לכן, במקרה בו גחלי איסור עבודה זרה הם אלה שאופים את הפת, למרות שהתנור הוא גורם היתר, "הכא גבי עבודה זרה הפת שנאפתה בעצי איסור" אסורה.

דעת הש"ך בהבנת הרא"ש

גם את הרא"ש מסביר הש"ך לשיטתו כפי שעשה ברמ"ה, שגם בעבודה זרה ואיסורי חמץ אמרינן זה וזה גורם מותר. יחד עם זאת, הגחלים של האיסורים הללו עדיין אסורים כעקרו של האיסור ונחשבים כ"שבח עצים בפת", ואסורים גם עם היתר אחר עימהם. כפי שציין הטור, הרא"ש הביא בהלכותיו את פסק המשנה בעבודה זרה- "הסיק בהן את התנור, חדש יותץ ישן יוצן. אפה בו את הפת- אסורה בהנאה". לכאורה ממשנה זו משמע שפסק הרא"ש בעבודה זרה שזה וזה גורם אסור, ולכן תנור חדש יותץ, וגם בתנור ישן בלא אבוקה כנגדו- הפת תהיה אסורה. לעומת זאת במסכת פסחים הוא כתב, "...ולמאן דאמר זה וזה גורם מותר, וקיימא לן מותר... והא דשרי בעוממות (- בגחלים) לדברי הכל, דוקא בקליפי ערלה ובקשין של כלאי הכרם... אבל בחמץ בפסח קיימא לן כרבנן דאמר מפרר וזורה לרוח והווי בכלל הנקברים שאפרן אסור, וכל שכן הגחלים". מדבריו אלו משמע שגם באיסורי חמץ בפסח לדעתו שזה וזה גורם מותר, שכתב על כך- "וקיימא לן מותר", אולם

ביחס לגחלים הוא סובר שדינם שונה, ואפרן אסור כאיסור עצי החמץ עצמם. והלא דבריו סותרים זה את זה. בעבודה זרה פסק הרא"ש בסתם שזה וזה גורם אסור, ואילו בפסחים פסק שזה וזה גורם מותר חוץ מגחלים?

אלא, מסביר הש"ך, שאת עיקר פסקו בעניינינו ערך הרא"ש בהלכותיו על מסכת פסחים. לכן כשהזכיר זאת שוב במסכת עבודה זרה, הסתפק בציטוט המשנה שם בלבד, אף שהיא לא ממצה לגמרי נכון את דעתו להלכה באיסורי עבודה זרה וחמץ בפסח, וסמך על מה שכבר כתב במסכת פסחים.

אם כן, מדוע הביא הטור לראיה את דבריו של הרא"ש במסכת עבודה זרה ולא הביא את שכתב במסכת פסחים, שם פסק את הדברים בצורה ברורה יותר? משיב הש"ך, שבמסכת פסחים סיים הרא"ש את דבריו בשם "ה"ר יונה", ואפשר היה לומר שהרא"ש שם אומנם הביא את דעתו של ר' יונה, אך אין זו דעתו האישית שלו. לכן העדיף הטור להביא את המשנה בעבודה זרה, ששם פסקה הרא"ש בשמו הוא, וזאת מתוך הנחה, שאין להתעלם שבביאור פסקו בעבודה זרה סמך על מה שכתב במסכת פסחים.

לגבי קושיית הבית יוסף על הטור, שהרי גם הרי"ף הביא בהלכותיו את המשנה בעבודה זרה בשלמותה, ומדוע לא אמר זאת הטור גם לגבי הרי"ף? כתב הש"ך שזו אינה קשה. א- משום שבר"י, כפי שכתב הבית יוסף בעצמו, הדברים אינם ברורים, ולכן העדיף הטור להביא רק את הרא"ש, שביאר את דעתו כבר במסכת פסחים. ב- פעמים רבות נוהג כך הטור לכתוב - "וכן יראה מדברי א"א הרא"ש ז"ל", למרות שכן נראה גם מן הרי"ף, וזו היא דרכו.

דעת הש"ך בהבנת הרמב"ם

כפי שעשה בשאר הראשונים, גם את הרמב"ם מסביר הש"ך כשיטתו. כמו בשאר איסורים, גם בעבודה זרה ואיסורי חמץ בפסח- זה וזה גורם מותר, אלא שבאיסורי עבודה זרה וחמץ גחליהם נחשבים עיקרו של איסור, ואוסרים כ"שבח עצים".

מכך שפסק הרמב"ם בהלכות עבודה זרה, "הסיק בהן את התנור- יוצן ואחר כך יסיק בעצים אחרים של היתר ויאפה בו", ולא חילק אלא התיר אחר צינון גם בתנור חדש, משמע שגם בעבודה זרה וגם באיסורי חמץ ההלכה לדעתו שזה וזה גורם מותר. הש"ך מעיר על שני קשיים בפסקו של הרמב"ם.

א - הקושי הראשון שמביא הש"ך (כשאלה ב' לעיל), הוא בעובדה שבהלכות עבודה זרה הרמב"ם סתם וכתב "אפה בו את הפת ולא ציננו- הפת אסורה בהנאה", בין בתנור חדש ובין ישן. והלא תנור ישן וחום עצי איסור הם "זה וזה גורם", וצריך להיות דינם מותר? הש"ך אינו מסכים להעמיד (ככסף משנה) שהמדובר הוא "באבוקה כנגדו" כבהלכות מאכלות אסורות. זאת משום שבהלכות עבודה זרה לא הוסיף הרמב"ם את התוספת שכתב בהלכות במאכלות אסורות, שאם "גרף את כל האש... הרי זה מותר", אלא סתם ואסר גם כשגרף ולא השאיר אבוקה כנגדו.

אמנם, הבית יוסף תירץ זאת בכך שגם בהלכות עבודה זרה מדובר ב"אבוקה כנגדו", אלא שסמך הרמב"ם על מה שכתב במאכלות אסורות. הש"ך דחה העמדה זו, וכתב "וקשה,

דאם כן לא הוה ליה למסתם סתומי, ומדברי הבית יוסף עצמו נראה שפירוש זה הוא דוחק".

ב - הקושי השני (כשאלה א'), הוא חוסר ההתאמה בין מה שכתב הרמב"ם בשני המקומות. שבהלכות מאכלות אסורות כתב "גרף את כל האש ואחר כך בישל או אפה בחומו של תנור הרי זה מותר שהרי עצי איסור הלכו להן", וכן "פת שבישלה על גבי גחלים ... מותרת, כיון שנעשו גחלים הלך איסורן אע"פ שהן בוערות", ואילו בהלכות עבודה זרה השמיט כל זה, ואסר בכל מקרה ואפילו בתנור ישן שהוא גורם של היתר?

אלא, משיב הש"ך, שהמשותף לשני הקשיים הוא, שגם ב"גרף את כל האש" וגם במקרה של תנור ישן וגחלים של איסור, גורם האיסור הם גחלים מעצי האיסור. אם כן משמע, שאף שבסתם מקרה של זה וזה גורם גם בעבודה זרה יהיה מותר, כאן, בעבודה זרה ובאיסורי חמץ הגחלים אינם גרם איסור אלא עדיין מהווים כאיסורים בעין ואמרינן "שבח עצים בפת" (ובכך ישנו גם ישוב לשאלה ג' ביחס לדברי הרמב"ם בחמץ בפסח). עם כל זה, עדיין בתנור חדש שחסמו אותו בעצי איסור, פסק הרמב"ם "הסיק בהן את התנור- יוצן..." ומותר, משום שגם בעבודה זרה, כשגורם האיסור הוא התנור הדין הוא זה וזה גורם מותר.

ז. שיטת המגן אברהם

המגן אברהם (או"ח סי' תמה ס"ק ה) אינו מסכים לדעת הכסף משנה, שאין הבדל לעניין זה וזה גורם בין עבודה זרה ואיסורי חמץ לשאר איסורים. לדעתו "זה וזה גורם" מותר רק בשאר איסורים, אך באיסורי עבודה זרה וחמץ בפסח זה וזה גורם- אסור. הסיבה לכך לדעתו היא, שאיסורים אלו אינם בטלים אפילו באלף ואוסרים במשהו. לכן גם כשאיסורם הוא איסור קלוש כמו ב"גרם איסור", יהיה בכוחו לאסור גם כשמצטרף אליו גורם היתר אחר.

גם עם הש"ך המג"א אינו מסכים, שהרי גם לדעת הש"ך דין "זה וזה גורם- מותר" נכון בכל איסורי התורה, אלא שלמעשה הוא מחמיר בעבודה זרה וחמץ, משום שבהם גם אפרם אסור בהנאה.

נראה, שגם לדעת הט"ז, המג"א אינו לגמרי מסכים, אף שלמעשה הם די דומים. כפי שכותב המג"א קודם שמביא את דעתו- "ונראה לי עיקר כדעת הט"ז וש"ך... ולא מטעמייהו". מדבריו אלה אנו מבינים, שהמג"א הבין בט"ז, שאיסורי עבודה זרה וחמץ אסורים ב"זה וזה גורם", לא כטעמו של המג"א משום שאינם בטלים ואוסרים במשהו, אלא משום חשיבותם של איסורים אלו.

קודם שניגש לעיין בדברי המגן אברהם ולברר את שיטתו, נביא תחילה את דבריו בהלכות פסח (שם):

(שו"ע - ואם בישל או אפה- אותה הפת ואותו התבשיל אסורים בהנאה)- לפי שיש שבח עצים בפת (ר"ן, מגיד משנה). ודוקא כשאבוקה כנגדו (הרמ"ך [צ.ל- רבינו מנוח] כסף משנה) ואע"ג דחמץ אפילו גחלו ואפרו אסור מכל מקום הוי

זה וזה גורם, דתנור הוא גם כן גורם שיאפה ושרי, אבל אם בשל תבשיל אפילו על גבי אפר או גחלים אסור (ועיין ביורה דעה סי' קמב ודו"ק).
מיהו נראה לי - עיקר כדעת הט"ז וש"ך שם, דדעת הרמב"ם והפוסקים (הרמ"ה והרא"ש) דבעבודה זרה אפילו בישראל על גבי גחלים או בחומו של תנור-אסור, ולא מטעמייהו, אלא מדאמרינן בפסחים [דף כו, ב] דאף דרבנן שרי באבוקה כנגדו דוקא בערלה דבטילי במאתים הלכך לא חמיר משכלה ונבער איסורו אבל בהקדש דאפילו באלף לא בטיל אסור ואם כן הוא הדין בגחלים עוממות דאסור. וזהו דעת הטור שלא חילק כאן (באו"ח סי' תמה) בפת בין תנור חדש לישן משום דכתב ביורה דעה בשם הרמ"ה דכיון דעבודת אלילים לא בטלה אפילו זה וזה גורם-אסור, והוא הדין בחמץ-דהנאה כל שהוא מיהו הוי. אם כן, אפילו היו מונחים עצים אחרים על האש והניח החמץ שם גם כן עליהם דהוה ליה זה וזה גורם-אפילו הכא אסור. וכן משמע, דהא אי אפשר להדליק חמץ לבדו אם לא על ידי עצים ואפילו הכי כתב (הטור בשם הרמב"ם) שהפת אסור, עיין שם סי' קמב.
 וזה לשון המהרי"ל: פחמין שלו ואפרו אסור ואפילו על ידי ביטול אסור, ולא דמי לעצים שנשרו מן הדקל ביום טוב (ביצה) דמהני להם ביטול [כמו שכתב בס' תקן סעי' ב] דהתם עצים אינן בני אכילה ואף אם מקצתן אתי לתבשיל אין האיסור דרך הנאתו, עד כאן לשונו. ובתוספות [שבת דף כה, ב בד"ה הא בחול כו'] דשמן ובשר ותבואה חשיבי טפי בעין בשעת היסק מעצים, עיין שם.

שיטתו של המגן אברהם מהגמרא בפסחים

המג"א מבסס את דעתו על סמך הגמרא בפסחים (כו, ב):

בעא מיניה רמי בר חמא מרב חסדא: תנור שהסיקו בעצי הקדש ואפה בו הפת, לרבנן דשרו בקמייתא (שהתירו את הפת שנאפתה באבוקת עצי ערלה) מאי? אמר ליה: הפת אסורה, ומה בין זו לערלה? אמר רבא: הכי השתא, ערלה בטילה במאתים הקדש אפילו באלף לא בטיל.

רואים מגמרא זו במפורש, שגם בנושא בו אנו דנים ישנה חלוקה בין כל שאר האיסורים ששיך בהם ביטול, כערלה הבטלה במתאים וכדומה, לבין איסורים שאוסרים במשהו ואפילו באלף לא בטלים. למרות שבשאר איסורים רגילים חכמים אינם אוסרים גם כשאבוקה כנגדו, באיסורים שאינם בטלים גם חכמים יודו שיש בכוח האבוקה שלהם לאסור.

ולכאורה סברתם של חכמים אינה מובנת. הרי, כפי שראינו כבר, גם רש"י וגם התוספות הסבירו, שמחלוקתם של רבי ורבנן היא מהו מקורה של אבוקת האש הבערת. האם האבוקה נובעת מחלק העץ שעדיין קיים ורק אחר שהאש יוצאת ממנו הוא נשרף ומתקלה. או, כפי שסברו רבנן, שהאבוקה נובעת מחלק העץ שכלה כבר, שחכמים סוברים "דשלהבת אינה באה מן העצים אלא מחמת משהו הנשרף, ואם כן היא כגחלת (כגחלים שלדברי הכל מותרים) דאין האיסור בעיני" (תוספות כו, א ד"ה חדש). משום כך חכמים התירו את הפת,

למרות שלכאורה יש בה את שבח העצים, שהרי האבוקה נובעת מהחלק שכבר כלה איסורו. לפי זה, העובדה שהקדש אפילו באלף אינו בטיל אינה כלל ממין הענין. גם אם יהיה כוחו של האיסור חזק ביותר כהקדש שאפילו באלף לא בטל, הרי אבוקת האש כלל לא יצאה אלא מהחלק שהאיסור פקע ופרח ממנו, ואין בה כלל איסור?

לכאורה התוספות בעצמם שואלים שאלה זו. התוספות (שם בד"ה מכלל) מקשים מהגמרות בסוכה (מ, א) ובבא קמא (קא, ב). גמרות אלו לומדות מהפסוק "לכם לאכלה" שבאיסורי הנאה בשביעית שייכת רק הנאה כזו "שהנאתו וביעורו שוה" כמו באכילה (דהיינו באין כאחד, כגון סיכה ושתייה והדלקת הנר, שיחד עם כילויו של האיסור באה גם ההנאה מהם - רש"י). "יצאו עצים שהנאתם אחר ביעורם" (משנעשו גחלים אופים בהם - רש"י), ורק אחר שדלקו העצים, הם יוצרים את החום שנאגר בתנור. ממשיכה הגמרא ומקשה על ההנחה שעצים "הנאתם אחר ביעורם", "והא איכא עצים דמשחן" (עץ שמן שהעץ עצמו מדליקין בו להאיר כמו באבוקות והוי הנאתו וביעורו שווה - רש"י) ובהם באבוקת האיסור כן יהיה איסור הנאה משביעית? משיבה הגמרא "אמר רבא: סתם עצים להסקה הן עומדין" (הלכך לא נחתא בהו קדושת שביעית מעיקרא, ואפילו להאיר לקטן - רש"י).

מקשים התוספות (בפסחים) על עצם העמדת השאלה בגמרא "והא איכא עצים דמשחן", מדוע אבוקת עצי השביעית יאסרו בכלל לרבנן "הא בשעת הנאה מבוערין הן כבר במקום השלהבת"? משיבים התוספות, שיש להבין את חכמים קצת אחרת מכפי שהבנו אותם בתחילה. לדעתם של חכמים אין זה נכון לומר שהאבוקה יוצאת אחר שהעצים כבר כלו ואיסורם פג לגמרי. האמת היא שכדי שהאבוקה תבער צריך את שני התנאים יחד, גם שהעצים יתחילו להתכלות וגם שישארו בהם עדיין עצים בעין. "דהנאה מיהא אינה מתחלת עד לאחר שמתחיל האיסור להיות כלה... אבל הנאתו וביעורו שוה קרינן ביה דעדיין האיסור קיים כשנהנה ממנו" (-תוס' בב"ק). על כן, לגבי איסורי הנאה רגילים, אין באיסור כה מועט המעורב בגחלת כדי שתאסר בהנאה. אולם, יחד עם זאת, לגבי איסורי שביעית אין לומר שאבוקה זו, הנאתה היא אחר גמר ביעורה "משום דשיעור מועט כזה לא חשיב הנאה אחר ביעורן לענין שביעית".

יוצא אם כן, שאבוקת הבעירה אמנם יוצאת מחלק העץ שנשרף באש, אך איסורה לא כלה לגמרי באופן מוחלט, אלא עדיין נשאר בו איסור מועט, אלא שזה מועט כל כך עד שאינו נחשב בר ממשות. כך כותב גם רש"י (שם ד"ה בטילה) ומעתיקו המג"א, "ערלה בטילה במאתים- הלכך לא חמירא משכלה ונבער איסורו", והאיסור המועט שבגחלים חסר משמעות. אולם באיסורים האוסרים במשהו גם איסור מועט וזניח כזה לא יבטל, ויהיה בו כדי לאסור את הפת. על פי עיקרון זה נאסור כך גם בדין זה וזה גורם באיסורי חמץ ועבודה זרה. למרות שגורם איסור הוא איסור קלוש כל כך עד שהדין בזה וזה גורם- מותר, כשאיסורם אסור אפילו במשהו, זה וזה גורם יהיה אסור.

על דעתו זו של המג"א הקשו הרבה מנושאי הכלים בשלחן ערוך.

המקור חיים שואל (שם בביאורים), אם אכן טעמו של המגן אברהם כה נכון ונהיר מהגמרא, "תמוה מאד דלא כתב כן כלל הטור בשם הרמ"ה טעם זה לאסור זה וזה גורם מעבודת אלילים משום דעבודת אלילים לא בטלה?"

הפרי חדש (שם) מקשה, שאם זהו ההבדל בין הקדש לאיסורי ערלה, מדוע שאל אחר כך רמי בר חמא - "ומה בין זו לערלה" ומדוע צריך את תשובתו של רבא שהקדש אפילו באלף לא בטל, "הא ודאי שנא ושנא, דשאני הקדש דאפרו אסור כדאיתא בברייתא דמייתי התם, ואין לומר דברייתא לא שמיע להו דהא רמי בר חמא שמע ליה"? ונשאר הפרי חדש בשאלתו בצריך עיון. הפרי מגדים (באשל אברהם שם) משיב על קושייה זו. לכאורה, גם באיסורים חמורים אלו, למרות שאפרם אסור בהנאה, במקרה של "אבוקה כנגדו" היה מקום להקל משום ד"מקלי קלי איסורא". מושג זה מופע ברא"ש במסכת ביצה (ד, ב) ביחס לדברי הגמרא "עצים שנשרו מן הדקל לתוך התנור ביום טוב - מרבה עליהם עצים מוכנים ומבטלים". הרא"ש שם שואל, כיצד ניתן כלל לבטלן, הלא עצי מוקצה אלה הם "דבר שיש לו מתירין" שאפילו באלף לא בטל? ומשיב "הני מילי היכא דאתיה לאיסורא בעיניה אבל הכא מיקלי קלי איסורא" (- האיסור הולך ונעלם לו עם שריפתם של העצים). על פי זה טוען הפרי מגדים שהיה מקום להקל גם באבוקת עצי הקדש - "ולפי זה אתי שפיר מה דפריך... מאי שנא ערלה מעצי הקדש, אף דהקדש אפרו אסור", ומשם כך השיב רבא שמשום חומרתו של איסור הקדש גם לרבנן תהיה פת זו אסורה.

גם **הגר"א** דוחה את דבריו של המג"א ומוכיח מהגמרא שהביא את ההפך. הרי לכאורה היה לשאול בפשט הגמרא, מדוע רמי בר חמא שאל רק לגבי חכמים "תנור שהסיקוהו בעצי הקדש ואפה בו את הפת... מאי"? הרי גם ביחס לרבי עולה אותה שאלה, שהרי גם לו זהו זה גורם באיסורי ערלה וכלאי הכרם - מותר, גם בדעתו היה לתהות מה יהיה הדין בזה וזה גורם כשאפה פת בעצי הקדש? אלא, מכך שרמי בר חמא לא הקשה את קושייתו על רבי, מובן שלגבי דין "זהו זה גורם", רבי וחכמים שוי דעים, ואין להם הבדל בין איסורי ערלה להקדש, ובשניהם יהיה מותר. רק לגבי שבח אבוקת העצים שחכמים התירו יהיה הבדל. מאחר ו"שבח עצים" מיוחד בכך שנחשב כנמצא בגוף הפת, הרי באיסורים חמורים כהקדש, שאוסרים אפילו במשהו, גם לחכמים אבוקה כנגדו תהיה אסורה. אף שלדעתם, החלק שממנו יוצאת האבוקה כבר נשרף, מכל מקום באיסורים אלו הלא אפילו האפר אסור בהנאה. "ולכן איבעיא לרמי בר חמא בעצי הקדש לרבנן, ולא איבעיה ליה גם כן אליבא דרבי בגחלים כיון דהקדש אפרן אסור כמו שכתב שם, מה שאין כן לרבנן **דאין שבח עצים כלל** בפת אפילו באבוקה כנגדו" (-הגר"א שם). אם כן, ודאי שאין להסיק מגמרא זו שזהו זה גורם באיסורי עבודה זרה וחמץ בפסח אוסרים ואינם בטלים.

בהמשך דבריו דוחה הגר"א גם את עצם הרעיון, שבאיסורי עבודה זרה וחמץ בפסח זהו זה גורם יהיה אסור מצד שאיסורם הוא במשהו, וגם איסור קלוש כזה של גרם לא יבטל ויאסור את הפת. למרות, שלכאורה במבט ראשון נראה כן מהגמרא, שאומרת - "הכי השתא, ערלה בטילה במאתים הקדש אפילו באלף לא בטיל". אולם, לאמיתו של דבר ההחמרה באיסורים אלו היא מצד חומרתו של האיסור שאחד מביטוייו הוא שבאלף לא בטל. כפי שכותב הגר"א, "מה שכתב המגן אברהם לאסור מטעם אחר כיון שאסור בכל שהוא כמו בעצי הקדש לרבנן, לא היא! דבהקדש אין הטעם משום כל שהוא אלא **משום דחמור**". כדי להוכיח זאת, שולח הגר"א אל דברי התוספות (כו, ב ד"ה הקדש) שמקשה "תימא, מה חומר היא זו, הלא הקדש דבר שיש לו מתירין הוא על ידי חילול (שע"י שמחללו מפקיע ממנו את איסור ההקדש), ומטעם זה אין דינו להיות בטל אפילו באיסור קל אפילו

מדרבנן? מקושייתם של התוספות משתמע שהיה ברור להם שכל הייחוד באיסורה של אבוקת ההקדש הוא מצד חומרתה ולא מעצם היותה אסורה במשהו, ולכן הקשו התוספות שאיסור ההקדש אינו בטל לא משום חומרתו אלא משום שהוא דבר שיש לו מתירם, ועד שישתמש בו באיסור ישתמש בו בהיתר.

על פי זה ניתן יהיה לתת הסבר נוסף, מדוע רמי בר חמא שאל דווקא על רבנן האם בהקדש הם יחמירו ויאסרו, ולא שאל זאת על רבי בדין "זה וזה גורם". כפי שראינו כבר, היתרו של גרם איסור נובע מדין ביטול (כפי שכותב הר"ן בע"ז כא, ב בדפי הרי"ף ד"ה גמ'). עם כל זה נראה, שהש"ך והגר"א הבינו, שגם לשיטת הר"ן עדיין יש להבחין בין "זה וזה גורם" לבין שאר המקרים של ביטול. במקרים הרגילים של ביטול, האיסור שהתבטל עדיין קיים בתערובת אלא שאינו אוסר. אולם ב"זה וזה גורם" הדבר לא כך. גרם האיסור שהתבטל בו נעלם לגמרי ולא נשאר ממנו ה"משהו" שיאסור. לכן, גם אם האיסור שייך לאיסורים שאינם בטלים באלף, לא יהיה לכך משמעות, שהרי לא נותר מגרם האיסור דבר שיוכל לאסור. כדי שאיסור ה"משהו" יוכל לאסור, צריך שתהיה ממשות כל שהיא מהאיסור, כמו באבוקה שאנו רואים כאילו ממשות שבה העצים בפת. משום כך צפה רמי בר חמא שב"אבוקה כנגדו" דינה יהיה שונה באיסורי הקדש. גם לרבנן, שלדעתם האבוקה יוצאת מהעצים שנשרפו כבר ואין בהם שיעור מספיק כדי לאסור, מכל מקום בכוח, איסורם עדיין קיים. לכן כשאיסורם הוא מעצי הקדש, יהיה בכוחו של איסור מועט זה כדי לצאת ליפועל ולאסור. אולם לגבי רבי, ברור שהוא לא יחמיר בדין זה וזה גורם אף כשמדובר בהקדש, מאחר וגרם האיסור בטל לגמרי ואין בו עוד מה שיאסור.

ומסיים הגר"א "דלא כמגן אברהם, וכל דבריו אינן נראין".

אלא שנשאר קשה, שהעיקר חסר מן הספר. לפי הסברו של הגר"א, לכאורה הגמרא לא כתבה את עיקר הטעם להחמיר באיסורי הקדש, שהוא משום איסורו החמור, אלא רק ש"הקדש אפילו באלף לא בטיל".

הגאון מוילנה חולק גם על תחילת דבריו של המגן אברהם. בכך שבפתח דבריו הביא המג"א את דעת הכסף משנה, שהפת הנאפית תהיה אסורה "דוקא כשאבוקה כנגדו... ואע"ג דחמץ אפילו גחלו ואפרו אסור מכל מקום הוי זה וזה גורם". מכך שהמג"א הביא את דעת הכסף משנה בראש דבריו, הבין הגר"א, שלגבי עניין זה המג"א מסכים עם הכסף משנה, שגחלים אינם נחשבים למקורו של האיסור בעין. למרות שהגחלים עצמם באיסורי חמץ ועבודה זרה עדיין אסורים, מכל מקום אין בהם כוח לאסור אחרים ושייך בהם דין "זה וזה גורם". כל זה נכון לדעת המג"א, אילולי העובדה שאיסורי חמץ וע"ז אסורים אפילו במשהו, שאז יצא, שלמרות שהגחלים אינם כממשו של האיסור, מכל מקום גם באיסור מועט שכזה, כגרם איסור המעורב עם היתר- תהיה הפת אסורה.

הגאון מוילנה חולק על דעה זו וסבר להלכה כש"ך, שאחר שנאמר באיסורים אלו שגם אפרם אסור, הרי איסורם נשאר כפי שהיה בעצי האיסור, וחום גחלי איסור אלו יהיה כ"אבוקה כנגדו" ודינם כ"שבח עצי בפת".

דעת המגן אברהם בהבנת הראשונים

המג"א, בהביאו את דעתו להלכה כותב, "מיהו נראה לי עיקר כדעת הט"ז וש"ך שם²², דדעת הרמב"ם והפוסקים (הרמ"ה והרא"ש) דבעבודה זרה אפילו בישראל על גבי גחלים או בחומו של תנור- אסור, ולא מטעמייהו".

לדעתו של המגן אברהם, גם הרמ"ה, גם הרא"ש וגם הרמב"ם מחמירים באיסורי עבודה זרה ואיסורי חמץ ואוסרים בזה וזה גורם. הבנתו בהם בעניין זה היא זהה להבנת הט"ז, ואף שאינו מרחיב בכך, נראה שהוא מתמודד עם דבריהם ועם כל הקשיים העולים מהם כפי שעשה הט"ז.

נוסף לכך סובר המג"א שגם הטור נקט כמוהו. כפי שכתב- "וזהו דעת הטור שלא חילק כאן (באו"ח סי' תמה) בפת בין תנור חדש לישן". מכך שהטור בהלכות פסח לא חילק, ופסק שאפר החמץ אסור אף בתנור חדש שנגמר בהם ובעצי היתר, למרות שאז הוא "זה וזה גורם", משמע שלדעתו באיסורי חמץ מחמירים ודנים שזה וזה גורם אסור. פסק זה הולך על פי אותו עיקרון שפסק הטור באיסורי עבודה זרה, "דכתב ביורה דעה בשם הרמ"ה דכיון דעבודת אלילים לא בטלה אפילו זה וזה גורם- אסור, והוא הדין בחמץ- דהנאה כל שהוא מיהו הוי".

אלא שאם נתבונן בדברי הטור בהלכות פסח, לכאורה נראה שדעתו דווקא כש"ך, שזה וזה גורם אסור משום שגחליו אסורים בהנאה ולא מצד איסורו באלף, שכותב הטור:

ואם בישראל בו תבשיל או אפה בו פת, לרי' יהודה **שאפרו מותר**- אין התבשיל או הפת אסורים אלא אם כן נאפה הפת ונתבשל התבשיל בעוד **גוף החמץ קיים** או הגחלים לוחשות, אבל אם כבו (גחלים עוממות) מותרין. ולרבנן **שאפרו אסור**- אוסרין בכל ענין.
והרמב"ם ז"ל כתב סתם: ואם אפה בו פת או בישראל בו תבשיל אסורין, והוא הולך לשיטתו שפוסק כחכמים.

נראה מדבריו שהסיבה שהפת תהיה אסורה היא, משום שלדעת חכמים החולקים על רבי יהודה (פסחים כא, א) גם אפר וגחלים אסורים ונחשבים כאילו "גוף החמץ קיים" ו"כשבת עצים בפת", ולא משום איסורם במשהו.

אולם, אם נסביר כך יקשה עלינו, שלא היה לטור לסתום ולאסור "בכל ענין" אלא רק במקרה של תנור ישן וגחלי עצי איסור, כפי שסבר להלכה גם הש"ך שהלך בשיטה זו? אלא, כנראה שמכאן הסיק המג"א שלטור החומרא בדיון זה באיסורי חמץ אינה מצד שאפרו אסור אלא משום שאינם בטלים, ואפילו באיסור קלוש- "אוסרים בכל ענין". מה שהזכיר הטור בחמץ "שאפרו אסור", הוא משום שבגחלי חמץ יצטרפו שני תנאים שיגרמו לפת

22. האבני מלואים (שו"ת סי' ו) מעיר על דבריו אלה של המג"א שהם אינם מדויקים. אמנם המג"א אכן סובר כט"ז שזו"ג באיסורי חמץ וע"ז אסורים ולא מטעמו, אולם לדברי הש"ך הוא כלל לא דומה, שהרי לש"ך בכל האיסורים זו"ג מותר. המחצית השקל (כאן) מיישב קושי זה בהסבירו, "רי"ל, דהט"ז והש"ך שניהם קיימו דברי הרמ"ה אבל כל אחד מטעם אחר". המג"א סובר כש"ך והט"ז בכך ששניהם לא הלכו ככס"מ, אלא סברו להלכה כרמ"ה, שעליו יבסס המג"א את דעתו.

להאסר: א - ששריפתם של העצים אינה נחשבת ביעורם, ב - מאחר והם אינם מבוערים, הם אוסרים למרות שהם רק גחלים, מפני שחמץ אפילו באיסור קלוש אוסר.

הבנת המגן אברהם את "זה וזה גורם"

דבר חשוב שיש לשים לב אליו הוא, בהבנת המג"א את המושגים של "זה וזה גורם" ו"שבח עצים". בתחילת המאמר, ציינו שישנם שתי אפשרויות להבין את איסור שבח העצים. או שכשמול שבח עצי האיסור ישנו שבח עצי היתר כמותו- יאמרו זה וזה גורם ומותר, או שבשבח עצים לעולם אין אומרים זה וזה גורם, גם לא במקרה זה. נראה שהמג"א הולך כאפשרות הראשונה. המג"א כותב אחר שהוא מביא את דעתו "אם כן, אפילו היו מונחים עצים אחרים על האש והניח החמץ שם גם כן עליהם **דהוה ליה זה וזה גורם**- אפילו הכא אסור. וכן משמע, דהא אי אפשר להדליק חמץ לבדו אם לא על ידי עצים ואפילו הכי כתב (הטור בשם הרמב"ם) שהפת אסור". מוסכם שאבוקת החמץ שהדליק ואפה בחומו היא כ"אבוקה כנגדו" שדנים אותה כ"שבח עצים בפת". למרות זאת, מאחר ומונחים עם החמץ גם עצים אחרים של היתר, המג"א מתייחס אליהם כ"זה וזה גורם". מבין מכך היד אפרים (או"ח שם) שלדעת המגן אברהם המושג של "זה וזה גורם" שייך גם ב"שבח עצים". לדעתו, מה שהר"ן כתב "הא דתנור דהיתרא ועצים דאיסורא... דיש שבח עצים בפת, הילכך חמיר מזה וזה גורם לפי שהאיסור ניכר בהיתר", הוא רק כשמול שבח עצי האיסור יש רק גרם היתר של התנור הישן, אולם אם היו עמו עצי היתר- למרות שהוא שבח עצים היה שייך בהם המושג "זה וזה גורם". לכן גם, יהיה נפקא מינא בין שיטת המג"א לשי"ך כשאופה בחמץ ועצי היתר, שלשי"ך גם בחמץ אומרים זה וזה גורם- מותר, ואילו למג"א הוא אסור. מעיר על כך היד אפרים:

אמנם לעני"ד, באמת יש לומר דגם השי"ך מודה לזה, דאין טעם השי"ך משום דגורם דאפיית הגחלים או חום התנור הוא **ניכר טפי** בפת מגורם דתנור, אלא טעמא משום דשבח עצים הניכר בפת הוה ליה **כמו הוא בעין בפת** ולא מהני מה שיש כאן עוד גורם אחר. ואם כן, אפילו הניח עצים דהיתר- גם כן לא מהני כיון דשבח העצים של איסור הוא כמו בעין מה מועיל מה ששבח העצים דהיתר הוא גם כן בעין".

לכן לדעת היד אפרים דין "זה וזה גורם" נאמר רק ב"גרם איסור" ולא ב"שבח עצים". יתכן גם, שלכך התכוון גם הגר"א כשכתב, "מה שכתב המג"א 'ואע"ג דחמץ אפילו גחלו אסור מ"מ הוי זה וזה גורם' וכו', לא עיין בר"ן בפרק כל שעה דכתב 'ואע"ג דזה וזה גורם מותר וכו' הא דאמרינן דיש שבח עצים בפת וחמור מזה וזה גורם לפי שהאיסור ניכר בהיתר". וראה שגם הגר"א וגם היד אפרים הבינו שבשבח עצים אחר שהוא ניכר בפת הוא נחשב כאיסור בעין שיאסור גם אם יש עמו היתר אחר.

ישוב המגן אברהם עם הגמרא בעבודה זרה

אחר שראינו כיצד המג"א מתיישב עם הגמרא בפסחים ועם דעות הראשונים, עדיין קשה עליו קושיית הבית יוסף שהקשה על דברי הרמ"ה שהביא הטור. קשה כיצד יסתדר המג"א עם הגמרא בעבודה זרה (מט, א) הדנה על "ההוא גינתא דאיזבלא דעבודת כוכבים" שהלכה שם היא כר' יוסי שזה וזה גורם מותר. הרי בעבודה זרה לדעת המג"א זה וזה גורם מותר. אין להשיב כדברי הטי"ז, שיחלק בין גורם שאי אפשר בלעדיו לדבר שבא רק כשבח בלבד, לפי שהמג"א לא העלה כיוון זה, ולטעם שהביא - משום שאיסורם במשהו, אין מקום לחלוקה זו?

כדי ליישב קושי זה יש לעיין במהרי"ל שהביא המג"א בסוף דבריו:

זוה לשון המהרי"ל: פחמין שלו ואפרו אסור ואפילו על ידי ביטול אסור, ולא דמי לעצים שנשרו מן הדקל ביום טוב (ביצה דע"ב) דמהני להם ביטול [כמו שכתב בסי' תקז סעי' ב] דהתם עצים אינן בני אכילה ואף אם מקצתן אתי לתבשיל אין האיסור דרך הנאתו, עד כאן לשונו.

המהרי"ל מעיר לנפסק בסימן קז סעי' ב על פי מסכת ביצה (שם), שאם נשרו ביו"ט עצים מן הדקל שהם מוקצים, לתוך תנורו, יכול להרבות עליהם עצים מוכנים שאינם מוקצים ולבטלם ברוב, ולהסיק בהם. מסביר הרא"ש שהבאנו ליעל, שהטעם לכך משום "דמיקלי קלי איסורא", ומאחר והעצים ממילא הולכים ונשרפים, הקלו בהם לבטלם ברוב למרות שאיסורם במשהו. לכאורה, היה צריך להיות כן גם בחמץ שמסיקים בו עם עצי היתר אחרים, שמאחר "ומקלי קלי איסורא" יתירו ברוב את הפת הנאפית בהם? משיב המהרי"ל, שההבדל בין שני המקרים הוא האם נהנים מהאיסור "בדרך הנאתו" או לא. רק כשלא נהנים מהאיסור בדרך הנאתו אומרים את הקולא שכש"מקלי קלי איסורא" ומרבה עליהם ומבטלם. כמו בעצים שאין דרך לאוכלם ומסיק בהם תבשיל או מאכל אחר, ש"אף אם מקצתן אתי לתבשיל אין האיסור דרך הנאתו". אולם כאשר האיסור מועיל בדרך הנאתו, כמו בחמץ שגם קודם שהסיקו בו וגם אחר שבישלו בו מאכל אחר - הנאתו היא בדרך

אכילה, במקרה כזה אין אומרים קולא זאת אלא איסורו בכל שהוא ואינו בטל²³.

המג"א מביא ראיה נוספת לגישה זו מהתוספות בשבת (כה, ב ד"ה בחול). בגמרא בשבת מובא שאסור ליהנות מאיסורי הנאה בשעת שריפתם, ואילו היה פסוק מיוחד לכך גם מתרומה היה אסור ליהנות בשעת ביעורה. שואלים התוספות שם כיצד כאן אסורו הנאה משרפת איסורי הנאה ואילו במסכת פסחים לגבי ערלה וכלאים התירו רבנן הנאה בשעת ביעורם? ומשיבים "וצריך לדחות ולומר דשמן ובשר ותבואה (שהובאו באותה גמרא לפני כן במסכת שבת) חשיבי בעין טפי בשעת היסק מעצים". מבין המג"א שגם את התוספות מנחה אותו עיקרון, שכדי שדבר יאסור בשעת בעירו גם לדעת חכמים, צריך שתהיה הנאתו

23. יש להעיר שהמג"א עצמו מתייחס לשאלה מתי אומרים קולא זו ומתי לא בסי' תקז ס"ק ג, ומיישב, שיש לבחון האם לא נהנים מהעצים אלא רק אחר שנשרפו כליל - כמו האופה בהם את הפת שמוותר, או שמא עוד בתחילת בעורם כבר נהנה מהם - כמו הנהנה מאורם שאסור. אולם, החלוקה שהביא בסי' תמה בשם המהרי"ל אינה מוזכרת שם. וצ"ע מדוע לא מזכיר זאת במקומו?

מביעורו "בדרך הנאתו". כפי שהוא בשריפת שמן, בשר ותבואה, שהנאת האכילה בפת או בתבשיל שהוסקו על ידם, היא אותה ההנאה בדרך האכילה שהיתה בהם קודם שריפתם. על פי עקרון זה נוכל גם ליישב את קושיית הבית יוסף מהגמרא בעבודה זרה על "ההוא גינתא דאיזדבלא דעבודת כוכבים". גם אותו פרי של עבודה זרה שהרכיב ונעשה לזבל המועיל להצמחת צמח אחר, אין הנאת ההצמח והגידול היוצאת ממנו נחשבת כ"בדרך הנאתה". לכן "ההוא גינתא דאיזדבלא דעבודת כוכבים" מותרת אחר שתבטל בגורם הנאה אחר של היתר, מאחר (א-) שהאיסור ממילה מתכלה כשהוא נרקב בקרקע, (ב-) ותועלת בה אינה "בדרך הנאתה". נראה גם שנצטרך להעמיד בדברי המג"א, שהברייתא של ר' אליעזר בעצי שירה של עבודה זרה- "נטל הימנה עצים... הסיק בהן את התנור, חדש יותץ ישן יוצן... ר' אליעזר אומר יוליך הנאה לים המלח", מדבר על עצים שההסקה בהם היא דרך הנאתם דוקא.

ח. סיכום להלכה

שיטות פוסקי השלחן ערוך בסוגיה

ראינו עד כה את סוגיית זה וזה גורם במסכתות פסחים ועבודה זרה. מסוגיות אלו יצא להלכה כדעת חכמים- שזה וזה גורם מותר. זאת, כשהפת לא נאפתה ישירות מאבוקת האיסור, אולם כשאבוקת האיסור כנגדו, נפסק כרבי- שרואים כאילו "שבח העצי האיסורי" בפת, ואין אומרים אז "זה וזה גורם", והפת הנאפית בהם אסורה בהנאה. אבל, כשנעשו עצי האיסור לגחלים, לכל הדעות אין בהם עוד איסור, ומותר. כל זה בשאר איסורים, אך מה יהיה דין הפת, כשנאפתה על ידי חום עצי עבודה זרה או חמץ בפסח? בדין זה נחלקו פוסקי השלחן ערוך:

הכסף משנה- סבר שאין בדין "זה וזה גורם" הבדל בין איסורי עבודה זרה וחמץ בפסח לשאר איסורים, ובשניהם הוא מותר. בין כשהתנור חדש שנגמר באיסור והוסק בעצי היתר, ובין כשהתנור ישן של היתר והוסק בעצי איסור. כפי שאמרה הברייתא בעבודה זרה (מט, א) "ההוא גינתא דאיזדבלא דעבודת כוכבים... אמר שמואל - הלכה כרבי שיוסי (דזה וזה גורם מותר - רש"י)". אולם, בשניהם, אם יאפה כשאבוקת עצי האיסור כנגדו, יהיה זה כ"שבח עצים בפת" - והפת תיאסר בהנאה. לא זו בלבד, אלא אף אפרם וגחליהם, למרות שהם עצמם אסורים, אין בכוחם כלל לאסור, וגם בהם יאמרו - "כיון שנעשו גחלים הלך איסורן".

הש"ך - מסכים עם הכסף משנה בעיקר הדין, שאין להבדיל, ובכל איסורי ההנאה הדין הוא ש"זה וזה גורם" מותר". אלא שלמעשה, מאחר ובאיסורי עבודה זרה וחמץ בפסח גם גחליהם ואפרם אסורים בהנאה, הרי הדין בהם יהיה שונה. באיסורים אלו, גם אחר שדעכה האבוקה ונעשו העצים לגחלים, עדיין איסורם נחשב כקיים בעיני. האפיה בהם לא תחשב כסתם "גורם" אלא היא תהיה כ"שבח עצים בפת", האוסרים בהנאה גם כשיש עמם גורם היתר. על כן, כשיאפה בתנור היתר וגחלי חמץ או עבודה זרה- הפת תהיה אסורה

בהנאה. אבל, כשהעצים הם ההיתר והתנור הוא זה שיהיה אסור משום שנגמר באיסורים אלו, הרי חזר הדין להיות כשאר איסורים שאומרים בהם "זה וזה גורם מותר".
הט"ז - אינו מסכים להנחתם ההלכתית של הכסף משנה והש"ך. לדעתו, אחר שאיסורי חמץ ועבודה זרה חמורים יותר משאר איסורים, הרי גם דינם יהיה שונה, ו"זה וזה גורם" בהם יהיה אסור. כפי שמחלקת הגמרא עצמה (פסחים כז, א) "אימור דשמעת ליה לר' אליעזר בעבודה זרה **דחמיר איסורה**, בשאר איסורים מי שמעת ליה?". לכן, בין אם התנור של היתר והגחלים של איסור, ובין התנור הוא האיסור והגחלים של היתר- באיסורי חמץ ועבודה זרה, הפת תהיה אסורה בהנאה.

המגן אברהם - הולך בדרכו של הט"ז, שבאיסורי חמץ ועבודה זרה "זה וזה גורם"- אסור. אלא שלדעתו הטעם להחמרה בהם בדין זה, הוא משום שאיסורים אלו אסורים במשהו ואפילו באלף לא בטלים. כך הבחינה הגמרא עצמה (שם, ב) כשביררה את דינם של איסורי הקדש ב"זה וזה גורם", ושאלה - "ומה בין זו (של הקדש) לערלה? אמר רבא: הכי השתא, ערלה בטילה במאתים הקדש אפילו באלף לא בטיל". למדנו שאיסורי חמץ ועבודה זרה אסורים גם באיסור קלוש כ"גרם איסור" - ולכן "זה וזה גורם" יאסור בהם בהנאה.

מתי משתמשים בדין "זה וזה גורם"

קודם שנראה כיצד הכריעו, בין דעות פוסקי השלחן ערוך, הפוסקים המאוחרים יותר, יש להוסיף שלושה דגשים הנוגעים לדין "זה וזה גורם" והשימוש בו.

א. אף שנפסק ש"זה וזה גורם"- מותר, הברייתא לא התירה זאת לכתחילה אלא כתבה "בין חדש בין ישן- יוצן". מעיר הר"ן (ז, א בדפי הרי"ף ד"ה הא): "וכי תימא, אם כן ישן אמאי יוצן, דהא איכא זה וזה גורם, תנור דהיתרא ועצים דאיסורא? יש לומר, דכי אמרינן זה וזה גורם מותר, **הני מילי דיעבד אבל לכתחילה לא**". למרות זאת, כשהתנור עצמו נאסר על ידי שנגמר באיסור, לא יהיה צריך לכתחילה לנתצו, "אף על גב דזה וזה גורם מותר דוקא בדיעבד... זה וזה גורם דהכא (בגוף התנור) הוי כדיעבד, דאם נאמר חדש יותץ יפסיד התנור" (תוס' כו, ב ד"ה בין). כן פסק השלחן ערוך להלכה (יו"ד סי' קמב סעי' ד) "הסיק בהם את התנור- בין חדש בין ישן יוצן ואחר כך יחס אותו בעצי היתר".

ב. כלל חשוב אותו מעמיד הר"ן (שו"ת סי' ע), הוא שדין "זה וזה גורם" יאמר רק כשגוף האיסור אינו מעורב בהיתר, אלא רק השפיע עליו וגרם בו מבחוץ:

דודאי כי שרינן זה וזה גורם, היינו כשאין שם גוף האיסור, שאין האיסור אלא גורם בלבד. אבל כל שנתערב שם גופו, אי אפשר להתירו מטעם זה וזה גורם, שהרי שנינו (ע"ז עד, א) אלו איסורים בכל שהן ואין תערובתם מותר מטעם זה וזה גורם, ולא התירו זה וזה גורם אלא כגון תנור שהסיקוהו בקליפי ערלה שאין גוף האיסור בפת, וזורעים תחתיה ירקות שאין גוף האיסור בירקות, ושאור של חולין ושל תרומה נמי אף על פי שגוף השאור בעיסה, גופו של איסור כבר נתבטל במאתים שאין כאן אלא החימוץ הבא בגרמתו של איסור. אבל להתיר תערובת גוף האיסור כל שלא נתבטל, מטעם זה וזה גורם, חס וחלילה.

לכן, כאשר בכל זאת נתערב גוף הגורם בהיתר, כמו, בשכר או אלכוהול שנוצרו על שמרי חמץ ושמרי היתר שהוכנסו לתוכם. במקרים אלו יש לוודא שגוף האיסור נתבטל (בחמץ, כשנתבטל בס' קודם הפסח - שו"ע סי' תמו סע' ד) ורק אחר כך ניתן יהיה לדון אם יש להתירם משום "זה וזה גורם".

ג. גם כשאין אבוקה כנגדו, לא בכל מצב של "גרם איסור" יהיה נכון לומר "זה וזה גורם- מותר". הגמרא באותה סוגיה בפסחים, כשהיא מנסה למצוא היכן אמר ר' אליעזר שזה וזה גורם אסור, היא מביאה ברייתא:

דתנן: שאור של חולין ושל תרומה שנפלו לתוך עיסה, ואין בזה כדי להחמיץ ואין בזה כדי להחמיץ ונצטרפו וחמצו - רבי אליעזר אומר: אחר אחרון אני בא, וחכמים אומרים: בין שנפל איסור לכתחלה ובין שנפל איסור לבסוף, לעולם אינו אוסר עד שיהא בו כדי להחמיץ.

מסביר אביי את דברי רבי אליעזר "אחר אחרון אני בא" - "ואמר אביי: לא שנו אלא שקדם וסילק את האיסור, אבל לא קדם וסילק את האיסור- אסור". דהינו, בתחילה חימץ את העיסה על ידי שאור האיסור, וקודם שנגמר חימוצה הוציאו והכניס במקומו שאור של היתר שגמר את החימוץ. "אע"ג דהועיל בה קצת (האיסור) שיכול זה האחרון לגמור חימוץ על ידו, אף על פי כן כבר בטל לו ושוב אין חוזר וניערור בו. אבל לא קדם וסילק ונגמר על ידי שניהם, ואינו יכול ליבטל- אסור. אלמא זה וזה גורם אסור" (רש"י ד"ה לא שגא). זו היא מחלוקתם של רבי אליעזר וחכמים. לר' אליעזר זה וזה גורם אסור, וכשחימצו ביחד, שיאור איסור ושאור היתר- העיסה תהיה אסורה, ולחכמים, שזה וזה גורם מותר, גם כאן העיסה מותרת.

מהברייתא הזו יוצא שאף שלחכמים זה וזה גורם מותר, מכל מקום כלל זה נכון רק כשאין באיסור די יכולת כדי לגרום לכל יצירת הצורה המשובחת יותר. כמו אצלנו, שכשחימצו את העיסה על ידי שאור איסור ושאור היתר, "לעולם אינו אוסר עד שיהא בו כדי להחמיץ", אולם אם יהיה בשאור האיסור יכולת להחמיץ בעצמו את כל העיסה, גם לחכמים לא יאמר אז זה וזה גורם מותר. מה יהיה כאשר גם בגורם האיסור וגם בגורם היתר, כל אחד בפני עצמו יש די כדי לגרום את כל השבח? בדבר זה נחלקו הר"ש משנץ בפסחים והתוספות בעבודה זרה. התוספות (שם ד"ה עד) מבאר בשם הרשב"א (-ר' שמשון משאנץ), שכל דבריהם של חכמים "עד שיהיה בו (-באיסור) כדי להחמיץ", הוא רק כשבאיסור יש כדי להחמיץ ובהיתר אין. אבל, אם יהיה גם בהיתר כדי להחמיץ, נראה שנחזור לדין "זה וזה גורם" והעיסה תהיה מותרת. כפי שנשנה בברייתא במסכת עבודה זרה (סח, ב) "שאור של תרומה ושל חולין שנפלו לתוך העיסה, בזה כדי להחמיץ ובזה כדי להחמיץ, וחימצו- אסור, רבי שמעון מתיר". הבין הר"ש משנץ, שדעת רבי שמעון בברייתא זו שבעבודה זרה היא דעתם של חכמים בפסחים, שלשניהם זה וזה גורם מותר. לא כך דעתם של התוספות בעבודה זרה (שם ע"ב ד"ה לר' שמעון). הם הבינו שדעת חכמים שם היא גם דעת חכמים כאן, ולכן יש להבין ההפך ממה שאמר הר"ש משנץ- "ויש לומר, דהיינו דוקא שאין בזה כדי להחמיץ ולא בזה כדי להחמיץ, כי מצטרפי הוה ליה זה וזה גורם. אבל, כשיש בכל אחד כדי להחמיץ- אין שייך זה וזה גורם, ואפילו מאן דשרי התם אסר הכא". על פי זאת, מסבירים

התוספות (ע"ז מט, ב ד"ה עד) את דברי חכמים בברייתא בפסחים "עד שיהיה בו כדי לחמץ", -"עד דיהא באיסור כדי לחמץ, פירוש, ואז אסור אפילו יש בהיתר נמי כדי לחמץ". לדעת התוספות, דין "זה וזה גורם" יהיה אך ורק כשבשני הגורמים אין כדי לגרום את השבח בפני עצמם, אך ברגע שיש בידי האיסור יכולת לגרום בעצמו, לעולם לא יהיה שייך יותר "זה וזה גורם".

הרמ"א בשלחן ערוך (יו"ד סי' פז סעי' יא), הזכיר לעניינינו את דין זה וזה גורם, כשכתב לגבי חומר בקיבת בעלי החיים הגורם לתהליך יוצור והעמדת הגבינה:

דדבר האסור בעצמו ומעמיד- אפילו באלף לא בטיל. ודוקא שלא היה שם מעמיד אחר (אלא) רק האסור, אבל אם היה שם גם כן מעמיד היתר הוי זה וזה גורם ומותר אם איכא סי' נגד האסור (משמע מהמרדכי חולין פרק ח רמז תשלג).

לכאורה פסק הרמ"א קשה. המעמיד עליו דיבר הרמ"א, יש לו יכולת לגרום להעמדת הגבינה גם כשהוא בפני עצמו. ואומר על כך הרמ"א, שאם יצרפו למעמיד איסור שכזה גם מעמיד היתר - "הוי זה וזה גורם ומותר". הרמ"א לא חילק בדבריו, אלא סתם וכתב "מעמיד היתר", בין יש בו כדי להעמיד ובין לא. הדבר תמוה, הלא ראינו שלכל הדעות, כשבאיסור יש כדי לגרום את השבח ובהיתר אין- לא יאמרו אז "זה וזה גורם מותר"? מחמת קושי זה העמידו הט"ז (שם ס"ק יג) והש"ך (שם ס"ק לו) שהמדובר ברמ"א הוא דוקא כשלא היה באיסור יכולת להעמיד את הגבינה בעצמו בלא צירוף ההיתר, אולם אם יהיה בכוחו של האיסור להעמיד בעצמו, לא יועיל צירופו של גורם היתר אחר, גם אם יש בו יכולת להעמיד בעצמו. הט"ז והש"ך שם, הכריעו להלכה כדעת התוספות²⁴, ש"זה וזה גורם" שייך אך ורק כשאין באיסור כדי לגרום בעצמו את השבח. גם בשער הציון (או"ח סי' תמב ס"ק מה) הלך כהכרעתם של הט"ז והש"ך, "דאם יש בו די, אף שצירפו לו עוד מעמיד- לא הוי דבר זה בכלל זה וזה גורם". על פי זה, דן המשנה ברורה (שם ס"ק כה) על מין משקה של מים מבושלים עם דבש מבושל שחלק מתהליך יצורו הוא על ידי החמצו בשמרי דבש. כעיקרון משקה זה אסור בפסח משום שהוא הועמד בשמרי חמץ.

אבל, אם בשמרי שכר (של חמץ) לא היה די כדי להעמידו וערבו בו גם דבר אחר המעמיד שאינו חמץ, ובהצטרפותם הועמדו- הרי הוא מותר אף בשתיה בפסח, אם יש בו סי' כנגד שמרי השכר, דכל זה וזה גורם להעמידו הרי זה מותר, **אם אין בכוח האיסור בלבד להעמידו.**

הכרעת הפוסקים המאוחרים יותר, להלכה

כיצד הכריעו הפוסקים המאוחרים יותר, במחלוקת המרובעת של פוסקי השולחן ערוך (וליתר דיוק - המשולש, משום שהמג"א והט"ז זהים להלכה), הכסף משנה, הש"ך, הט"ז והמג"א?

24. ראה בדרכי תשובה שם סקני"ב שהביא כמה פוסקים שהכריעו לקולא כדעת הר"ש משנץ בפסחים.

הגר"א, כפי שראינו לעיל, דחה באריכות את דברי המג"א והכריע להלכה כש"ך, וכתב: "ועיין ש"ך... ודבריו נכונים מאוד, דלא כמג"א כאן שנמשך אחר הכסף משנה". לכן לדעתו, גם באיסורי עבודה זרה וגם בחמץ בפסח "זהו זה גורם - מותר", חוץ מכאשר הפת נאפתה על ידי גחליהם או אפרם.

לעומתו, הגר"ז מלאדי ב"שלחן ערוך הרב", מביא להלכה כדברי המג"א, ועל הש"ך הוא סומך רק בשעת הדחק:

אם אין בהיסק החמץ כדי לאפות ולבשל אלא בהצטרפות היסק העצים, אע"פ שגם בהעצים עצמם אין לאפות ולבשל אלא בהצטרפות היסק החמץ, מכל מקום כיון שהיתר ואיסור גורמין לאפות או לבשל הרי פת ותבשיל זה מותרין אפילו באכילה. במה דברים אמורים, כשאפה או בישל מתחילת שעה ששית עד הלילה. אבל אם אפה או בישל מליל ט"ו ואילך, **כיון שחמץ בתוך הפסח אוסר במשהו**, לפיכך אע"פ שהיתר עם איסור גורמין לאפות ולבשל, הרי הפת והתבשיל אסורין בהנאה, שהרי **על כל פנים יש הנאת משהו מהחמץ** תוך הפסח ותבשיל. ויש חולקים על על זה, ואומרים דאין חילוק בין אפה ובישל תוך הפסח לאפה ובישל קודם הפסח משעה ששית ואילך. ויש לסמוך על דבריהם במקום הפסד מרובה או בשעת הדחק, כגון לצורך שמחת יום טוב שאין לו מאכלים אחרים.

האבני מלואים שילב בין פסקי המג"א והש"ך, וכתב: "ואמנם, אחר העיון נראה בחמץ עיקר כדעת המג"א דזהו זה גורם אסור, ובעבודה זרה נראה עיקר כדעת הש"ך דזהו זה גורם מותר". הוא מסביר את הכרעתו, על פי הבנתו מהר"ן, שדין זהו זה גורם מותר מצד דיני ביטול איסורים שבכל התורה. לכן, מאחר וחמץ אפילו באלף לא בטל, הרי לא שייך בו כלל המושג של ביטול איסורים. למרות שאיסורי ערלה חמורים משאר איסורים ואינם בטלים אלא רק במאתיים, בכל זאת שייכים בהם דיני זהו זה גורם, "כיון דעל כל פנים איתיה בתורת ביטול, מקליה גבי גורם דלסגי חד בחד. אבל היכא **דליתיה לתורת ביטול כלל**, ודאי דגם זהו זה גורם נמי אסור, כיון דהיתרו אינו אלא בתורת ביטול, והכא לא מהני". אולם באיסורי עבודה זרה, אף שבדרך כלל גם הם אינם בטלים ואסורים במשהו, מכל מקום מצאנו בהם מקרים בהם כן מופיע דין ביטול. לדגמא (יו"ד סי' קלד סעי' א) "אם עירה יין נסך מצרצור קטון (פי' פך קטן) לתוך הבור של יין, אפילו עירה כל היום כולו-ראשון ראשון בטל", וכן (שם סעי' ב ברמ"א) "הא דחבית של יין נסך אוסר כל החביות שנתערבה בהן, היינו דוקא בחביות גדולות שחשובות ואינן בטלות, אבל אם הם קטנים ואינם חשובים חד בתרי בטיל כמו בשאר איסורים". זאת משום שבמקרים אלו דבר העבודה עצמו חסר חשיבות, כמו בחבית חסרת חשיבות²⁵ או מעט יין נסך שנשפכו לבור של יין היתר. "היכא דנפיל איסורא לגו היתרא-ראשון ראשון בטל... לפי שאותו דבר שעומד במקומו חשוב יותר מן הבא עליו" (ר"ן בע"ז ריש לה, ב בדפי הרי"ף). עוד כותב האבני מלואים על עבודה זרה, שאמנם עבודה זרה חמורה משאר איסורים בכך שאם שפך היתר לתוך

25. ראה בשו"ת אבני מלואים סי' א, שמיישב את הקשיים בדין זה של הרמ"א ומסביר.

איסור עבודה זרה- אפילו באלף העבודה זרה לא תיבטל, "אבל היכא דשניהם באין כאחד (איסור הע"ז וההיתר), אפילו בעבודה זרה בטיל, ומשום הכא זה וזה גורם מותר בעבודה זרה, כיון דבזה וזה גורם האיסור וההיתר באין כאחד ולא שייך ביה דהיתרא לגו איסורא".
המשנה ברורה בביאור הלכה (סי' תמה ד"ה אסורים בהנאה) הולך בכיוונו של הגר"א והכריע להלכה כדעת הש"ך, אך למעשה הוא חושש למג"א ומחמיר כפי שעשה שלחן ערוך הרב ומקל כש"ך רק בשעת הדחק:

אף דדעת הט"ז שם ביו"ד וכן המג"א (כאן) בסוף דבריו להחמיר בזה וזה גורם, מכל מקום דעת השלחן ערוך והש"ך שם בעבודת גילולים להקל והוא הדין בענייני לגבי חמץ, וכן כמה אחרונים, והגר"א סתמו להקל בזה וזה גרם, וכמו שכתבתי למעלה. ועל כן בשעת הדחק שאין לו במה לאכול או במקום הפסד יש לסמוך להקל, וכן פסק הגר"ז.

נראה, שהגישה שהתקבלה בפוסקים בדורות האחרונים היא כדרך המשנה ברורה, להתיר "זה וזה גורם" באיסורי חמץ, בדיעבד בשעת הדחק או במקום הצורך והפסד מרובה. הראי"ה קוק בשו"ת אורח משפט (או"ח סי' קא) דן בדין החלב של בהמה שמכרוה לגוי, וזה הכניס במזונה גם מאכלי חמץ. לדעתו יש לדון מצב זה כזה וזה גורם שמותר.

אבל מכל מקום לא נוכל לכחש שבזמן שנותנים לה גם כן מזונות אחרים, הוה ליה כל עיקר הנאת פיטומה דבר של זה זהו גורם, ויש לומר דהוי איסור הנאה לכתחילה רק דרבנן... יש לומר דבזמן הזה, שנתגדלו העסקים בגידול הבהמות בסכומים גדולים מאוד דהוי גם כן הפסד גדול... דבדאי לפי גודל העסקים שבזמן הזה ישנם אופנים רבים שההפסד הוא גדול מאוד, וממילא נכנס בכלל ההיתר, בלא חילוק אחר כך גם במקום שאין הפסד כל כך.

לכן, אף שלכתחילה אם יכול ראוי להימנע מכך, על כל פנים, לדעתו מותר יהיה למכור את הבהמות לגוי ערב הפסח ולהשתמש בחלבה אף שיודע שיערב במזונה חמץ. אך בלבד "שלא יתנה עם הגוי להאכיל (את הבהמה) חמץ דוקא, ושידעו שהיא אוכלת בודאי כדי קיום חיותה בצמצום לפחות גם כן דברים אחרים שאין בהם חמץ", שאז אפשר יהיה לדון במאכלי האיסור "זה וזה גורם". ומוסיף הרב קוק בשם חמו, "וזכורני שכבוד מורי חמי הגאון האדר"ת זצ"ל היה מצריך שאכילת הדברים שאינם חמץ תהיה תמיד לפני החליבה, ונראה שטעמו היה כדי שיצטרף ההיתר של זהו זה גורם לגבי החלב".

כמו כן התיר גם בשו"ת מנחת יצחק (חלק י סי' לד) לייצר גבינות כשרות לפסח אף שבתהליך הגיבון שלהם משתמשים בחומר שיש בו מרכיבים של חמץ, משום זה וזה גורם. "דבנידון דידן, דהוי שעת הדחק גדול, דכבר קרוב לפסח ואי אפשר לשנות". כך התיר גם (שם סי' לה) לייצר שמרים ואלכוהול על ידי אנזימים שנעשו מחמץ שהתעפש, "דבנידון דידן מותר אף לכתחילה", משום שהחומר המתסיס נוצר על ידי תהליך של זה וזה גורם החוזר על עצמו כמה וכמה פעמים. ומה עוד שהם נעשים קודם הפסח ועל ידי גויים.

נספח א' - שיטת המהרש"א בהבנת "שבח עצים" ו"גרם איסור"

בגוף המאמר (עמ' 66) הבאנו בסתם את הדעה המקובלת על רוב מפרשי הגמרא ופוסקי השלחן ערוך. לדעתם, ייחודם של "שבח עצים בפת" על פני "גרם איסור", הוא בכך שגם אילו יצרפו אל שבח עצי האיסור גורם היתר- עדיין הוא יאסור את הפת. אולם חשוב להזכיר שישנה הבנה אחרת לגמרי במושגים אלו אותה מציע המהרש"א. לדעתו "שבח עצים" ו"גרם" הם מושגים זהים, וביטויים שונים לאותו מושג.

הבנת המהרש"א מהגמרא בפסחים

כזכור, הגמרא בפסחים (כו, א) התלבטה מיהו בעל המימרא ברישא של הברייתא- "תנור... חדש יותץ ישן יוצן". בהוא אמינא סברה הגמרא שרבי חולק על חכמים בדין זה וזה גורם, ושרבי הוא זה בעל המימרא ברישא של הברייתא. לפי הוא אמינא זו שלרבי זה וזה גורם אסור, היה מובן שהמקרה שבו אומר רבי "הפת אסורה" הוא גם כשישנו גורם היתר, כמו תנור חדש שנגמר באיסור והוסק בהיסק שני של עצי היתר, או תנור ישן של היתר שהוסק בעצי איסור משום שזה וזה גורם אסור. המהרש"א מעיר (כו, א ד"ה גמ'), שלפי אותה הוא אמינא, נצטרך לעמיד שהסיפא בברייתא- "בישלה ע"ג גחלים דברי הכל הפת מותרת", דיברה גם היא בתנור ישן שהוסק בעצי איסור. כאשר אפה בתנור כזה ע"י גחלים, הפת תהיה מותרת משום שאז התנור הוא היתר ובגחלי האיסור אין כוח לאסור. אולם במסקנה סברה הגמרא שלא רבי אמר את הרישא, וגם לרבי זה וזה גורם מותר, אלא שמחלוקתם של רבי וחכמים היא בדין שבח עצי האיסור. במסקנה זו מאחר ולרבי זה וזה גורם מותר, א"א יהיה להעמיד שהפת תאסור אלא רק בתנור "אחדש ובהיסק ראשון" של עצי איסור, שאז גם התנור וגם העצים הם אוסרים. זאת משום שזהו המקרה היחיד בו הפת נאפת בתנור ללא גורמי היתר, ובכל מקרה אחר היה רבי מתיר "משום" זה וזה גורם מותר". שואל המהרש"א, אם אכן הברייתא דנה בתנור חדש ובהיסק ראשון, כיצד פסקה בסיפא ש"בישלה ע"ג גחלים לדברי הכל מותר", הלא אף שאין בגחלים לאסור "דליכא עצים דאיסורא בעין, מ"מ ע"י בישול התנור נאסר הפת, כיון שהוא חדש ונגמר באיסור" והתנור עצמו יאסר את הפת? שהרי גחלי האיסור, אף שאין בהם די כח כדי לאסור את הפת, מכל מקום ודאי שלא ישמשו בה כגורם של היתר, ואם כן אין בפת זו אלא רק את גורם האיסור שבתנור²⁶. משום כך מסיק המהרש"א שהמקרה בסיפא דן בבישול בגחלים ללא תנור- "אלא אפה הפת נגד האבוקה על הקרקע בלא חום תנור".

בדבריו אלה של המהרש"א, נראה שהוא טוען שתי טענות. א- לכאורה היה מקום לשאול, מדוע לדעת המהרש"א במסקנת הגמרא, לרבי הפת אינה אסורה אלא רק בתנור חדש בהיסק ראשון של עצי איסור, הלא גם בתנור ישן שהוסק בעצי איסור הפת נאסרת. אומנם,

26. שאלה זו, נראה שהמהרש"א שואל גם ביחס לאמצעה של הברייתא, "אפה בו (בתנור) את הפת, רבי אומר: הפת אסורה, וחכמים אומרים: הפת מותרת". כיצד רוצים חכמים להתיר את הפת, הרי אף שלדעתם אין בכח "שבח העצים" כדי לאסור בפת, מ"מ ודאי שלא ישמשו בה כגורם היתר. אם כן אין בפת אלא רק את גורם האיסור שבתנור, ומדוע לא תיאסר אז לדעתם הפת?

התנור הישן הוא "גורם" של היתר אך מול גורם זה ישנו "שבח עצי איסור". אלא מוכח מכאן שהמהרש"א סבר, שגם בגרם היתר ושבח עצי איסור אומרים "זה וזה גורם מותר". כיצד יתכן הדבר שאיסור "שבח עצים" יתבטל בגלל "גרם" היתר בלבד? נראה שהמהרש"א הביין (בדומה להבנת ה"יד פשוטה" מדע חלק ב עמ' תשה, ראה נספח עמ' 110) שאין הבדל בין המושגים "שבח עצי איסור" ו"גרם איסור". לדעתו, הגדרת המושג "שבח עצים" היא, הנאה מגורם איסור שהשפיע בהיתר בלא שתתערב ממשות האיסור בהיתר. השינוי שהתרחש בהיתר שהפכו לצורה משובחת יותר, נגרם ע"י האיסור שהשפיע על ההיתר. "דין זה וזה גורם" הוא הצטרפות של שני גורמים מסוג זה בהשבחת הדבר, כמו שבח עצי איסור ושבח עצי היתר באפיית הפת. על כן, לדעת רבי "שבח עצים הוא מה שעד כה כינינו כ"גרם איסור", ורק בהם יהיה שייך לומר זה וזה גורם מותר. ב- לדעת המהרש"א, תנור שמסיקים בו יכול להוות לא רק גורם איסור אלא גם גורם של היתר. ולכן קשה לו כיצד אפשר לומר ע"פ המסקנה, שגחלי איסור בתנור של איסור יהיו מותרים. מפני שגם אם אין כבר בגחלים כוח לאסור, הלא מ"מ התנור הוא גורם של איסור והפת תיאסר מכוחו? (אלא ש"ביד פשוטה" הוא חומק מקושייתו של המהרש"א, משום שלדעתו פעולתו של התנור אינה נחשבת בכלל ל"גורם", לא של איסור ולא של היתר). גם המהרש"ל (בחכמת שלמה שם ד"ה לרבנו) נראה שהבין כמהרש"א, שזה וזה גורם של "שבח עצים" וגורם היתר- מותר. לפי שכותב "באפה את הפת בתנור חדש שלא הותץ ובתנור ישן שלא הוצן- דהוה ליה זה וזה גורם ורבנן קשרו...".

יחסם של שאר האחרונים אל דברי המהרש"א

הפני יהושע (פסחים כו, ב ד"ה בתוס') דוחה את דבריו אלה של המהרש"א על הסף. א- לגבי שיטת המהרש"א ביחס לקשר שבין "שבח עצים" ודין זה וזה גורם כתב, "ולענ"ד, במחילת כבוד תורתו של המהרש"א ז"ל, לא דק שפיר בהך מילתא ואגב שיטפא כתב כן". משום שמפשת הברייתא ודברי הגמרא נראה, ששבח עצים וזה וזה גורם אלו שני מושגים שונים שאינם תלויים זה בזה (כפי שהראנו לעיל בגוף המאמר מדברי שמואל בגמ'). עוד "שדבריו המה נגד כל הפוסקים הקדמונים והאחרונים, שכתבו להדיא דאפילו בישן שלא ציננו אם האבוקה כנגדו מעצי האיסור- הפת שנאפה בו אסור, ולא מצינו שום חולק בדבר זה". מוסיף על כך הפנ"י, "ולא עוד, אלא דלענ"ד דאישתמיטת למהרש"א ז"ל משנה שלימה וערוכה". המשנה בערלה (פרק ג משנה ה) אומרת "תנור שהסיקוהו בקליפי ערלה, ואפה בו את הפת- תדלק הפת". המשנה סתמה וכללה גם תנור ישן של היתר ואבוקת עצי ערלה, שהפת הנאפית בהם אסורה. מאחר ולמסקנת הגמרא בפסחים, בין לחכמים ובין לרבי- זה וזה גורם בקליפי ערלה מותר, מדוע תיאסר הפת במשנה זו. הרי לדעתו של המהרש"א התנור כאן יכול להוות גורם של היתר והוי זה וזה גורם ומותר? אלא ברור, שכשאבוקת קליפי ערלה כנגדו יחד עם גרם היתר, אין אומרים זה וזה גורם, ואסור. ב- ביחס לדעתו של המהרש"א שתנור יכול לשמש כגורם איסור או היתר, הוא כותב, "ובאמת שעמדתי משתומם על דברי המהרש"א ז"ל בזה, מה ראה לומר כן? שהלא עובדה היא שהתנור כלל אינו משתתף ביצירת החום שגורם לאפיה, אלא רק שומר אותו שלא יתפזר. להערכתו של

הפני יהושע, המהרש"א הגיע להבנה זו בעקבות דברי התוס' (שם ד"ה בין חדש בין ישן). תוספות זה מעיר, שלמרות שבתנור ישן ועצי איסור הוא "זזה וזה גורם מותר", מ"מ לכתחילה לא יאפה בו עד שיצננו, "כיון דסגי ליה בצינון" ואין בכך הפסד מרובה. משום כך פסקה הברייתא שלכתחילה - "ישן יוצן". איילו גורמים בתנור ישן משמשים כ"זה וזה גורם"? המהרש"א הבין, שהעצים - הם גורמי האיסור והתנור - הוא גורם ההיתר, וזהו הזו"ג שהתכוון עליו התוס'. אולם הפנ"י כאמור, אינו מקבל זאת. והוא מסביר בתוס', שהתנור אינו מהוה כלל גורם, אלא שלמ"ד גחלים לוחשות מותרות - עצי האיסור שעדיין בעין גורמים את האיסור והגחלים הלוחשות הם גורמי ההיתר, ולמ"ד גחלים לוחשות אסורות - יוכל להוסיף עליהם עצי היתר אחרים ויהיה זה זו"ג.

השפת אמת (שם ד"ה בישלה) דוחה את השגתו של הפני יהושע. א- הוא מצדד כדברי המהרש"א, שגם באבוקה כנגדו עם גורם אחר - שייך לומר זו"ג מותר. בנוגע לקושייתו של הפני יהושע מהמשנה בערלה, סובר השפת אמת, שמהקשר העניינים נראה שהמקרה שם הוא דווקא בתנור חדש, ואז יש בו רק גורם של איסור. לגבי טענתו של הפנ"י, שאף אחד מהפוסקים לא כתב כן להלכה, סייג השפת אמת את חידושו של המהרש"א, שגם הוא לא אמר את דבריו אלא כשאין בכוחה של האבוקה לאפות בלא סיועו של התנור. אבל, כשהאבוקה גדולה דיה כדי לאפות בה גם ללא התנור, יודה המהרש"א שלא יאמרו זו"ג, משום שאז ודאי שהעצים הם העיקר. מכל מקום, בתנור חדש שנגמר בעתי איסור, אם יסיקוהו בהיסק שני בעצי היתר הפת תהיה מותרת. למרות זאת לכתחילה הצריכה הברייתא לנתץ את התנור החדש, "דלאפיה כזו למה לי תנור". במצב שכזה יסכים המהרש"א לדברי הפוסקים, "וא"כ אין נפקא מינא לדינא". ב- לגבי דין התנור, נראה יותר שהתנור דווקא כן מהוה גורם דיני של איסור או היתר. שהלא היה לשאול, מדוע למ"ד זו"ג אסור "תנור שהסיקוהו בקליפי ערלה... חדש יותץ", הלא תנור כלל אינו משמש כגורם של האיסור? אלא ברור שגם אילו יצננוהו ויסיקו תנור כזה בעצי היתר, למ"ד זו"ג אסור יהיה אסור משום זו"ג (-תנור של איסור ועצי היתר), שהרי אם לא כן למה שיתצוהו. כפי שלמ"ד זו"ג אסור, התנור יכול לשמש כגורם של איסור, כך יהיה גם למ"ד זו"ג מותר. אם באיסור יש לתנור משמעות, כל שכן גם, שיהוה התנור גורם של היתר, שאז גם החום שהוא אוצר בקרבו הוא היתר. נוסף על כך מעיר השפת אמת ש"גם בתוספות (דלעיל) הפירוש הפשוט הוא כמהרש"א, ופירוש הפני יהושע דחוק".

כדברי הפני יהושע סובר גם הקרני ראם (על המהרש"א שם אות ג) וטוען שדבריו של מהרש"א תמוהים, וכפי שנראה בהמשך המאמר גם הפוסקים נושאי כלי השו"ע לא נקטו כמותו.

הרב חיים סבתו שליט"א במאמרו בנושא (ברקאי א' עמ' 233), טוען שגם רש"י סבר כדעת המהרש"א. בהמשך הסוגיה בפסחים (כו, א) אומר אביי: "...ואם תמצי לומר לומר זו"ג מותר, והכא (דברי רבי שאפה בו את הפת - הפת אסורה) משום דיש שבח עצים בפת הוא". מסביר רש"י (ד"ה ואם תמצי) "והתם בפת הוא דאסר רבי משום דיש שבח עצים בגופה ונמצא כשאוכלה גופו הוא נהנה מן האיסור בגורם אחד, אבל בתנור חדש וצינונו - שרי". לכאורה יש לשאול, מדוע מוכרח היה רש"י, כדי להעמיד שלרבי הפת תיאסר, להצריך שיהנה ממנה "בגורם אחד", הרי יש בפת זו "שבח עצים בגופה"? אלא כנראה שגם רש"י הבין כמהרש"א,

ש"שבח עצים" וגורם התנור חשובים כזו"ג שמותר. אולם הרב סבתו עצמו מעיר אח"כ על הסברו זה בדעת רש"י וכותב- "אולם לפי זה קשה לשון הגמרא..."
 אולם, לענ"ד נראה שרש"י הלך גם הוא בדרך שהבינו שאר פוסקי השו"ע. לדעתו, "שבח עצים" אינו כמו שאר הגורמים הרגילים שאינם נכנסים בגוף הדבר, אלא השבח הוא רק בצורתו של הדבר. לדעת רש"י אבוקת העצים מיוחדת בכך שלמרות שהעצים עצמם אינם מתערבים בתוך גוף ההיתר, מ"מ השבח נחשב כנמצא בגופו של הדבר ולא כמשפיע על צורתו בלבד. לכן גם אם יצטרפו אליהם גם גורמי היתר כמו תנור ההיתר, עדיין בגוף הדבר יהיה רק גורם אחד בלבד והוא שבח העצים. לעומת זאת, "גורם" ההיתר אינו נחשב אלא כמשפיע רק על צורתו. זהו בעצם מה שכתב רש"י, "ונמצא כשאוכלה (את הפת) - גופו הוא נהנה מן האיסור בגורם אחד", שהרי אל גוף הפת לא הגיע אלא רק גורם אחד והוא "שבח העצים". על פי הסבר זה, אכן אם בגוף הפת יהיו גם שבח עצי היתר וגם שבח עצי איסור, דהינו כשיאפו את הפת בעצי איסור ועצי היתר ביחד, יהיה זה- זה וזה גורם ומותר.

נספח ב' - שיטת ה"יד פשוטה" בהבנת הרמב"ם בסוגיה

בקריאת דברי הרמב"ם בדין זה וזה גורם בשאר איסורים ובאיסורי עבודה זרה וחמץ עולים כמה וכמה קשיים, (ראה עמ' 76). כמו כן, ממפרשיו של הרמב"ם עלה שהם התחבטו והתלבטו רבות בהבנת שיטתו. ראש הישיבה שליט"א הציע בחיבורו "יד פשוטה" על הרמב"ם (מדע ח"א עמ' תשה-ט) דרך שונה מהכיוונים שהצגנו במאמר בשם מפרשי השלחן ערוך.

לפי הבנתו ביד פשוטה אין הבדל בין "גרם איסור" ל"שבח עצים בפת", וכן דין "זה וזה גורם" שייך רק ל"שבח עצים", הפוך ממה שהסברנו עד כה. נציג את הסברו בקצרה.

ביאור המושגים "זה וזה גורם" ו"שבח עצים"

כדי שאיסור יחול על חפצא מסויים צריך שיתקיימו בו שני תנאים: **א-** שתהיה קיימת במציאות **ממשות** של **גוף** הדבר האסור, **ב-** ושתהיה באותו הגוף גם **צורתו** של אותו החפצא שנאסר. למשל, כדי שדבר ייאסר באיסורי מאכלות, צריך שתהיה קיימת ממשות של מאכל כל שהוא במציאות. אולם אף אם גוף המאכל קיים יתכן שהוא יתעפש ויאבד את צורת המאכל שלו, לכן צריך שתישמר בו גם צורתו. גם כדי שדבר היתר יהיה לאיסור יתכנו אותם שתי אפשרויות, **א-** או שהאיסור יתערב ממש **בגופו** בתוך ההיתר, **ב-** או שממשו של האיסור אמנם לא יתערב בתוך ההיתר, אך ישפיע עליו ויגרום לו לשנות את **צורתו** לדבר שיכול לחול עליו אותו איסור. "**שבח עצים**" היא האפשרות השניה, כשגוף האיסור בממשו לא חדר והתערב בתוך ההיתר, אך הוא שינה את צורתו של הדבר. כמו אותם עצי האיסור שאפו את עיסת הבצק והפכוה לפת. האם בגרימת שינוי הצורה ע"י איסורי הנאה יש בה די כדי לאסור? נחלקו בכך רבי וחכמים, ולדעת רבי, שכמותו נפסקה ההלכה, יש בשינוי הצורה כח לאסור. "**זה וזה גורם**" הוא כשהאיסור אינו היחיד שגרם לשינוי הצורה בדבר אלא מצטרף אליו גורם היתר אחר, כמו בעצי איסור ועצי היתר שאפו את הפת.

למקרה כזה אי אפשר להתייחס במושגי הביטול הרגילים, לפי שאין כאן ממשות גוף שמתערב, ושאפשר למדוד את הכמות שלו ביחס להיתר. כאן יש גורם בלבד של שינוי גוף מצורה אחת לצורה אחרת. בתהליך זה של שינוי הצורה א"א לחלק חלוקת ביניים, אלא או שינוי הצורה כבר נעשה ע"י האיסור או שעדיין לא נעשה על ידו. נחלקו התנאים בדין מצב זה, והוכרע להלכה כאומרים "זה וזה גורם- מותר".

דבר נוסף שיש לתת עליו את הדעת, הוא יחודו של התנור. המושג "זה וזה גורם" שייך רק כשהאיסור אכן פעל פעולה אקטיבית ביצירת הצורה החדשה, ולא כשהוא משמש בצורה סבילה בלבד, כמו קערות וכוסות. התנור עצמו, להבדיל מהעצים, אינו זה שיוצר את האש והחום שאופים את הפת, אלא הוא רק אוצר את החום כדי שינוצל טוב ולא יתפזר. כפי שהקערה אינה אלא רק אוצרת בתוכה את התבשיל. על כן לא יהיה התנור עצמו כגורם של איסור או היתר, ולא יאמרו בו "זה וזה גורם". עוד יש לשם לב, שתנור גם אחר שנחסם בחום חזק, עדיין אינו מסוגל להועיל כל עוד לא הכניסו בו עצים בוערים שיסיקוהו. לכן נאמר, שבתנור יהיו תמיד לפחות שני גורמים, א- העצים שחסמוהו, ב- העצים שהסיקוהו.

הצעת הסוגיה בפסחים

ע"פ האמור כאן יש להתבונן מחדש בסוגיית הגמרא:

הברייתא דנה בתחילה בדינו של התנור- "ית"ר: תנור שהסיקו בקליפי ערלה או בקשין של כלאי הכרם, חדש יותץ, ישן יוצן". -זאת לדעה הסוברת ש"זה וזה גורם- אסור", ולכן לתנור החדש אין תקנה אלא בשינתצוהו. "אפה בו את הפת, רבי אומר: הפת אסורה, וחכמים אומרים: הפת מותרת". -כאן הברייתא כבר אינה דנה בדין התנור אלא בדין הפת שנאפתה באותו תנור. "בישלה על גבי גחלים דברי הכל מותר" -להבדיל משני המקרים הקודמים, פה מדובר בגחלים סתם בלא תנור. מנסה הגמ' להעמיד שהרישא היא דעת רבי ודוחה זאת, "אימור דשמעת ליה לרבי משום דיש שבח עצים **בפת**" -מפני שהפת שאנו רואים, נגמרה צורתה רק ע"י עצי האיסור והתנור הרי אינו מהווה אלא רק שומר את חום העצים ואינו מהווה בה "גורם" היתר, ולכן סבר רבי שהיא אסורה. אולם "זה וזה גורם (בדין התנור עצמו) מי שמעת ליה"? (לא כפרש"י שגם כאן מדובר בפת, ומביא ביד פשוטה ראייה לדבריו מתוס' רי"ד, ס' האשכול והראב"ד), מניין לנו שגם בתנור, שיש בו את הגורם של העצים שחסמוהו וגם גורם של אלה שהסיקוהו, שיאמר בו רבי "זה וזה גורם אסור"? מסיקה הגמרא שאת הרישא של הברייתא לא אמר רבי אלא ר' אליעזר. בהמשך מתייחסת הסוגיה אל הסיפא של הברייתא, "בישלה ע"ג גחלים דברי הכל הפת מותרת" -כאמור, בחלק זה כבר לא מדובר על תנור, אלא "בשהגחלים חוץ לתנור, כגון שהוציאם מן התנור והניחם על הקרקע" (מאירי). שואלת הגמ' "למ"ד אפילו (גחלים) לוחשות מותרות, פת דאסר דיש שבח עצים בפת, לרבי היכי משכחת ליה"? -לאותו שסובר שגם גחלים לוחשות אינם אוסרים, כיצד כן יאסרו העצים מחוץ לתנור? ומשיבה "א"ר פפא: כשאבוקה כנגדו" -בזמן שהעצים והאיסור שבהם עדיין בעין, רק אז הפת תיאפה מכוחו של האיסור. אולם כשהאיסור נשרף וכלה, החום שבא מהעצים כבר התפזר ואיננו עוד, והפת אינה נאפית אלא מחום הגחלים בלבד. דבר זה נכון רק כשאופה מחוץ לתנור, אך כשאופה את הפת בתנור,

מאחר והוא אוצר בתוכו את חוס העצים עוד מזמן שהם היו בעין, הרי גם כשיכלו או יגרוף את האש מהם, יהיו בפת שבח עצי איסור ויאסרוהו. בלבד שיישאר בתנור משהו מהאיסור שניתן לייחס אותו אליו, ולא יגרוף את כל האש.

יישוב הקושיות ברמב"ם

כעת כל הקושיות שהעלנו לעיל במאמר על דברי הרמב"ם (עמ' 75) ניפרכות מאילהן. ראינו, שלפי הבנה זו המושג "זה וזה גורם" שייך כשלשבח העצים מצטרף גם גורם של היתר, שאז הפת הנאפת בהם מותרת (שאלה ו). לכן גם שייך הרמב"ם את המקרה של "קדירה שבישל אותה בקליפי ערלה או בכלאי הכרם ובעצי התר" (הלי מאכלות אסורות שם הלכה כד) לדין "זה וזה גורם" (שאלה ה). למרות שפסק הרמב"ם זה וזה גורם- מותר, כשאחד מהגורמים הוא התנור, אין מחשיבים אותו כגורם המצטרף אל גחלי האיסור. על כן, בין תנור חדש בין ישן אם "אפה בו את הפת ולא צננו- הפת אסורה בהנאה" (שאלות ב, ג). כשמדובר באפיה בתנור, מאחר והוא שומר את החום שבתוכו, גם אם אין אבוקה כנגדו והעצים נעשו כבר לגחלים, נשאר בו חומו הראשון מזמן שהאיסור היה עדיין בעין. ע"כ כל זמן שנשאר בתנור מעט אש מאותם עצים, אנו מתייחסים לחום זה כממשו של האיסור (שאלה ד). כל זה בשאר איסורים, אולם באיסורי חמץ וע"ז שאין איסורם מתבער ע"י שריפה אלא ע"י איבוד מהעולם, גם החום בלבד שנשאר מהעצים הנשאר בתנור יאסור. משום כך אין אומרים בהם את ההיתר של "גרף את כל האש וכו'" (שאלות א, ו).